

Historia et Theoria Iuris

I/2025

Ročník 17

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Historia et theoria iuris, 17/2025, I

DOI: <https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1>

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons CC BY-NC 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora, len nekomerčné použitie). Viac informácií o licencií a použití diela: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

HISTORIA ET THEORIA IURIS (HTI) je vedecký časopis venujúci sa právnym dejinám, právnej teórii a príbuzným oblastiam.

Dodržiava štandardy anonymizovaného recenzovania príspevkov.

hti@flaw.uniba.sk, <https://hti.flaw.uniba.sk/>

ISSN 1338-0753

Redakcia

Mgr. Adam Köszeghy, PhD.

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Mgr. Lenka Martincová, PhD.

Mgr. Július Palaj

Mgr. Frederika Vešelényiová

Redakčná rada

Prof. Mgr. Ľubomír Batka, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Doc. JUDr. et Mgr. Ondřej Horák, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D., Karlova univerzita, Právnická fakulta (Praha)

Prof. Mgr. Mgr. Ondrej Podolec, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. PhDr. Adriana Pollák, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

JUDr. PhDr. Jakub Razim, PhD., Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Marek Števček, DrSc., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Bc. Jaromír Tauchen, Ph.D., Masarykova univerzita, Právnická fakulta (Brno)

Prof. JUDr. PhDr. Miloš Večeřa, CSc., Masarykova univerzita, Právnická fakulta (Brno)

prof. doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc., Masarykova univerzita, Právnická fakulta (Brno)

Editori čísla

Mgr. Adam Köszeghy, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Mgr. Lenka Martincová, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Adresa redakcie

HISTORIA ET THEORIA IURIS

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Právnická fakulta UK

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava 1

Obsah

ŠTÚDIE

VERONIKA BLATNICKÁ

Veno v rímskych provinciách Egypt a Arábia 5

JAKUB JANKOVIČ

Cenzúra maďarskej hudby v medzivojnovom období na Slovensku 13

JÚLIUS PALAJ

Sekularizácia právnej úpravy rozluky manželstva v prvej polovici 20. storočia v strednej Európe..... 25

VERONIKA PÉTIOVÁ

Systematika a koherencia vývoja právnej úpravy rezervovaných deliktov týkajúcich sa sexuálneho zneužívania v kánonickom práve 37

FREDERIKA VEŠELÉNYIOVÁ

Sovietizácia sociálnej starostlivosti o maloletých v Československu: ideológia, legislatíva a prax..... 43

RECENZIE

ALTHOFF, Gerd. *Moc rituálů: Symbolika a vláda ve středověku*. Praha: Karolinum, 2024. (Július Palaj) 60

KRONIKA

Za profesorom Jozefom Beňom (Miroslav Lysý) 63

Štúdie

Veno v rímskych provinciách Egypt a Arábia

Veronika Blatnická

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

Mgr. Veronika Blatnická
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law
veronika.blatnicka@flaw.uniba.sk

Cite

BLATNICKÁ, Veronika. Veno
v rímskych provinciách Egypt a Arábia.
In *Historia et theoria iuris*, 2025, roč.
17, č. 1, s. 5 – 12.

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1057>

Abstract:

BLATNICKÁ, Veronika: Dowry in the Roman Provinces of Egypt and Arabia

In the Roman provinces of Egypt and Arabia, marriage contracts were written frequently. This practice is evidenced by the vast amount of documents that have survived from these regions. A central aspect of these contracts was the regulation of the spouses' economic relations, particularly the dowry. Over time, several different types of dowry emerged, which varied not only in their designation but also in the nature of the items of which they consisted. This inevitably influenced its different arrangements in the marriage contracts, including the provisions for its delivery and recovery. The aim of this paper is to examine these different categories of dowry. In addition to the institution of dowry itself, the paper also explores the mutual influence of the various legal traditions present in the provinces of Egypt and Arabia in shaping this institution.

Keywords

dowry, marriage contracts, roman provinces, Egypt,

1 ÚVOD

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že veno je pomerne jednoznačným inštitútom. To však nie je celkom pravda v podmienkach rímskych provincií, primárne v rímskom Egypte, kde dochádzalo k stretu viacerých právnych tradícií – egyptskej, gréckej a určitý vplyv malo aj rímske právo, ktoré sa po obsadení Egypta Rimanmi začalo postupne prejavovať.

Podobne tomu bolo aj v podmienkach novovzniknutej provincie Arábia, kde v Archívoch Babathy a Salome Komais možno pozorovať stret židovskej a gréckej právnej tradície a vyskytujú sa tam aj výrazné prvky rímskeho práva.

Na nasledujúcich riadkoch sa bližšie pozrieme, aký vplyv mal tento mix právnych kultúr na úpravu vena v manželských vzťahoch v týchto provinciách, so zameraním sa najmä na vplyv démotickej právnej tradície, ktorá býva často prehliadaná.

Prelínanie právnych tradícií dokážeme pomerne spoľahlivo pozorovať na množstve dokumentov, ktoré sa nám z týchto provincií dochovali, kde nemalú časť tvoria práve manželské zmluvy, ktorých primárnym účelom bola úprava majetkových vzťahov medzi manželmi, najmä otázka odovzdania a vrátenia vena.

2 VENO V GRÉCKYCH MANŽELSKÝCH ZMLUVÁCH Z RÍMSKEHO EGYPTA

Účelom nájdených gréckych manželských zmlúv z Egypta bola regulácia majetkových vzťahov manželov. Primárne zdokumentovanie odovzdania (prijatia) vena, jeho hodnoty a vecí, z ktorých pozostávalo ako aj úprava jeho vrátenia po skončení manželstva. V týchto manželských zmluvách sa stretávame s rôznymi označeniami vena.

V ptolemaiovskom Egypte sa ešte stále vyskytuje použitie označenia „*proix*“, s ktorým sa stretávame počas klasického obdobia, najmä v zdrojoch z Atén.¹ Veno v Aténach primárne slúžilo ako forma uspokojenia nároku dcéry a jej mužských potomkov na majetok jej otca, nakoľko ženy v Aténach v podstate nemohli dediť, pretože systém bol nastavený tak, aby majetok prechádzal z muža na muža v rámci rodov („*oikoi*“).²

Už počas ptolemaiovského obdobia sa v manželských zmluvách začína objavovať nový termín pre označenie vena – „*pherne*“, ktorý pretrváva až do rímskeho obdobia. Niektorí autori zastávajú názor, že táto zmena označenia vyjadruje zmenu účelu samotného vena. Podľa nich totiž na rozdiel od *proix*, ktoré slúžilo na zabezpečenie prechodu majetku z *oikos* otca manželky do *oikos* jej budúcich synov, *pherne* slúži primárne na zabezpečenie manželky počas a po skončení manželstva. Toto podľa nich možno usúdiť aj na základe vecí, z ktorých tento typ vena zväčša pozostával – najmä peniaze, ale aj veci osobnej povahy ako odevy a šperky.³

Problematickým aspektom v prípade úpravy vena v gréckych manželských zmluvách bola otázka vrátenia vena v prípade skončenia manželstva. Pôvodne grécke manželské zmluvy z ptolemaiovského obdobia a začiatku rímskeho obdobia neobsahovali úpravu skončenia manželstva bez určitej formy morálneho previnenia jedného z manželov.⁴ Zmluvy obsahovali ustanovenie, podľa ktorého takéto morálne previnenie na strane manželky vedie k strate vena.⁵ Takáto úprava manželských vzťahov nebola veľmi priaznivá, nakoľko iniciovanie „usvedčovacího“ konania zabralo určitý čas, počas ktorého musela manželka zotrvať v spoločnej domácnosti, nakoľko povinnosť neopustiť bez manželovho dovolenia spoločnú domácnosť bola častým ustanovením v gréckych manželských zmluvách. Ak by tak urobila, riskovala by sama porušenie manželských povinností a stratu vena.

V prípade démotických manželských zmlúv bola právna úprava skončenia manželstva bez udania dôvodu bežná a v prípade manželskej zmluvy typu B podľa Pestmana spočívala v jednoduchom požiadaní manželky o vrátenie toho, čo bolo na

¹ JUST. *Women in Athenian Law Life*. London – New York: Routledge 2009, s. 57 – 58.

² FOXHALL. *Female inheritance in Athenian law*. London – New York: Routledge 1998, s. 3 – 6, 8 – 9.

³ WOLFF. Προίξ In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung*. Hrsg. ZIEGLER. Bd. XXIII, 1, (Priscilla-Psalychiada). Stuttgart: Alfred Druckenmüller 1957, kol. 169.

⁴ MAEHLER. Greek, Egyptian and Roman Law. In *The Journal of Juristic Papyrology*, 2005, roč. 35, s. 131.

⁵ Napr. P. Eleph. I – BAGNALL – DEROW. *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*. Malden (MA) – Oxford 2004, s. 239.

začiatku manželstva odovzdané, na to aby sa stala manželkou.⁶ Manžel mal v tom prípade povinnosť vrátiť v určitej lehote túto sumu, ak tak neurobil, musel naďalej manželke poskytovať výživné, ak inicioval skončenie manželstva manžel, musel vrátiť to čo mu bolo odovzdané na začiatku manželstva ihneď.

Rigidné nastavenie podmienok skončenia manželstva a vrátenia vena v gréckej právnej tradícii malo podľa nás za následok snahu o hľadanie priaznivejšej úpravy manželských vzťahov. Prečo sa teda neinšpirovať práve egyptskou právnou tradíciou, kde úprava skončenia manželstva bola flexibilnejšia a priaznivejšia? Domnievame sa, že k tomu naozaj došlo. A to z toho dôvodu, že neskôr sa v gréckych manželských zmluvách stretávame s ustanovením, kde ak sa manželka rozhodne ukončiť zväzok, požiadala o vrátenie vena zo strany manžela, ktorý tak musí urobiť v určitej lehote (spravidla 30 dní). Prvýkrát sa s takýmto ustanovením v gréckej manželskej zmluve stretávame v papyruse z druhého storočia (P. Gen. 21, Arsinoites, 2. storočie pred n. l.), avšak v démotických manželských zmluvách sa toto ustanovenie objavuje už v treťom storočí pred našim letopočtom (P. Bryce, Thebes, cca 260 pred n. l.).⁷ Tento typ úpravy skončenia manželstva prostredníctvom vrátenia vena je prítomný aj v rímskom období (P. Ryl. 154, Arsinoites, 66 n. l.; P. Oxy. 1273, Oxyrynchus, 260 n. l.).⁸

Avšak pod vplyvom rímskeho práva neskôr dochádza k zmene osoby, ktorá odovzdáva vena a ktorej má byť v prípade skončenia manželstva vrátené. *Pherne* prijímal manžel od manželky (aj keď v zmluve zväčša vystupoval poručník) a aj ho manželke po skončení manželstva vracal. Práve v papyrusoch P. Ryl. 154 a P. Oxy. 1273 možno pozorovať zmenu – vena manžel prijíma od otca manželky a v prípade skončenia manželstva sa má vrátiť vena opäť otcovi, ak ten nežije, tak manželke.

Takto formulované ustanovenia sa nápadne podobajú na fragmenty z Digest, ktoré sa týkajú návratu vena po skončení manželstva, kedy vena patrí žene, pokiaľ nie je *alieni iuris*, ale ak je pod *patria potestas* a vena odovzdával *paterfamilias*, tak sa má vrátiť jemu.⁹

Aj napriek prebratiu démotickej právnej tradície o voľnom skončení manželstva, možno v gréckych manželských zmluvách pozorovať ešte aj na začiatku rímskeho obdobia ustanovenia o odňatí vena a „usvedčovacie“ konanie (B.G.U. 1052, Alexandria, 13 pred n. l.), domnievame sa však, že neskôr pod vplyvom rímskeho práva tieto ustanovenia z manželských zmlúv vymizli, v súlade s rímskou zásadou, že je absolútne nevyhnutné, aby si ženy ponechali svoje vena aby mohli plodiť ďalšie potomstvo.¹⁰

Problematickým aspektom v prípade *pherne* nebola iba otázka jeho vrátenia, ale aj to, čo sa malo vrátiť, ak *pherne* pozostávalo nie len z peňazí ale aj hnuťelných vecí ako šperky alebo odevy. Nakoľko manžel mohol s *pherne* nakladať, bol zodpovedný iba za vrátenie hodnoty vecí, ktoré mu boli odovzdané, kvôli čomu dochádzalo k uvádzaniu hodnoty odovzdaných vecí v manželských zmluvách.¹¹ Niektoré ženy však mali záujem

⁶ PESTMAN. *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt*. Leiden 1961, s. 66.

⁷ MITTIES. *Gen. 21* [online]. Dostupné na internete: <<https://papyri.info/ddbdp/p.gen;1:21>> [cit. 2025-03-30]; Pozri diagramy zmluvných typov A, B, C a Z v závere publikácie. Tamže.

⁸ Text a anglický preklad papyrusov: HUNT – EDGAR. *Select Papyri in Five Volumes: I Non-literary Papyri Private Affairs*. London 1959.

⁹ D. 24, 3, 2, 1. Pozri SKŘEJPEK. *Digesta seu pandectae / Digesta neboli pandekty tomus II liber 16–35 / svazek II kniha 16–35 fragmenta selecta / vybrané části*. Praha 2019, s. 465.

¹⁰ Text a anglický preklad papyrusu: HUNT – EDGAR. *Select Papyri in Five Volumes: I Non-literary Papyri Private Affairs*; D. 24, 3, 1. Pozri SKŘEJPEK. *Digesta seu pandectae / Digesta neboli pandekty tomus II liber 16–35 / svazek II kniha 16–35 fragmenta selecta / vybrané části*. Praha 2019, s. 465.

¹¹ YIFTACH-FIRANKO. *Marriage and Marital Arrangements: A History of the Greek Marriage Document in Egypt, 4th Century BCE – 4th Century CE*. München 2003, s. 140; neskôr museli byť in natura vrátené zlaté šperky. Tamže, s. 159.

o vrátenie konkrétnych odovzdaných vecí, ktoré do manželstva priniesli, čo možno pozorovať napríklad v ustanovení závetu (P. Petr. I 13, Arsinoites, 238 pred n. l.) kde sa v kontexte vrátenia *pherne* uvádza, že manželke majú byť vrátené všetky (konkrétne) veci, ktoré do manželstva priniesla.¹² Teda vidíme snahu, ako zachovať manželkine právo na vrátenie konkrétnych vecí, nie len ich hodnoty. Práve táto vôľa manželky ponechať si kontrolu nad vecami, z ktorých pozostávalo jej veno môže byť dôvodom, prečo sa počas rímskeho obdobia začínajú v manželských zmluvách objavovať ďalšie dve kategórie vena: *parapherna* a *prospora*.¹³

Parapherna pozostávala z vecí osobnej povahy, nie nutne odlišných od tých, ktoré obsahovalo *pherne*.¹⁴ Avšak v manželských zmluvách neboli veci odovzdávané ako *parapherna* oceňované z jednoduchého dôvodu – manžel s týmito vecami nemohol nakladať a museli byť pri skončení manželstva vrátené.¹⁵ Manžel však nebol zodpovedný za opotrebenie týchto vecí.¹⁶ Samotný názov *parapherna* možno preložiť ako veci, ktoré žena prinesie navyše k venu, kde *para* znamená okrem a *pherne* predstavuje veno.¹⁷ Aj v prípade inštitútu *parapherna* je možné predpokladať, že ide o helenizáciu inštitútu z démotických manželských zmlúv, kde manželka odovzdávala manželovi „veci manželky“¹⁸ a tieto veci mali byť pri skončení manželstva vrátené.¹⁹

S inštitútom *parapherna* sa stretávame aj v rímskom práve, kde ho explicitne spomína Ulpián vo fragmente z Digest a následne je obsiahnutý aj v Codex Iustinianus, kde dochádza v podstate k prebratiu tohto inštitútu tak, ako bol využívaný v rímskom Egypte.²⁰ Je teda zrejmé, že v prípade *pherne* a *parapherna* nebol jasne daný okruh vecí, z ktorých mali pozostávať.

Tým sa od nich líši *prospora* („niečo, čo bolo ponúknuté“; „ponuka“), ktorá pozostávala z pozemkov a otrokov, alebo peňazí určených na ich nákup a rovnako ako pri *parapherna* nebola v zmluvách zaznamenávaná hodnota vecí, z ktorých *prospora* pozostávala.²¹ Takéto pozemky boli vo vlastníctve manželky a manžel mal povinnosť obhospodarovvať ich v prospech spoločnej domácnosti, niekedy bol zriadení *ususfructus* v prospech osoby, ktorá darovala nehnuteľnosť.²²

V zmluvách existovala rôzna úprava čo s nadobudnutým pozemkom po skončení manželstva – v niektorých prípadoch sa mal vrátiť tomu, kto poskytol veno a ak ten nebol nažive manželke, inokedy sa mal hneď vrátiť manželke, aj keď bol otec nažive.²³

¹² Tamže, s. 140.

¹³ GRUBBS. *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. London – New York 2002, s. 122.

¹⁴ Pozri tabuľku YIFTACH-FIRANKO. *Marriage and Marital Arrangements: A History of the Greek Marriage Document in Egypt, 4th Century BCE - 4th Century CE*. München 2003, s. 305.

¹⁵ ROWLANDSON. *Landowners and Tenants in Roman Egypt*, s. 159.

¹⁶ Napr. P. Oxy. 1273; P. Oxy. II 372.

¹⁷ TRÉGUER. *Origin of the word 'paraphernalia'* [online] [cit. 2025-03-25]. Dostupné na internete: <<https://wordhistories.net/2017/09/13/origin-of-paraphernalia/>> [cit. 2025-03-25].

¹⁸ Angl. „goods of a woman“.

¹⁹ PESTMAN. *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt*. Leiden 1961, s. 101 – 102.

²⁰ D.23, 3, 9, 3.; C. 5, 14, 8. Pozri WATSON. *The Digest of Justinian – Volume 2*. Philadelphia 1998. s. 212 – 213; C. 5, 14, 8 – BLUME. *The Codex of Justinian*. Cambridge 2016, s. 1205.

²¹ YIFTACH-FIRANKO. *Prospora*. In BAGNALL et. al. (eds). *The Encyclopedia of Ancient History*. First Edition. Chichester 2013, s. 1; YIFTACH-FIRANKO. *Marriage and Marital Arrangements: A History of the Greek Marriage Document in Egypt, 4th Century BCE - 4th Century CE*. München 2003, s. 166 – 167.

²² ROWLANDSON. *Landowners and Tenants in Roman Egypt. The Social Relations of Agriculture in the Oxyrhynchite Nome*. Oxford 1996, s. 165.

²³ P. Ryl. II. 154; P. Mich. V 134.

To, ako je upravená *prospora* v papyruse P. Ryl. II. 154 vrátane manželovho nároku na podiel z výnosov/plodov viazaného na spoločný život manželov významne pripomína rímskoprávne myslenie zachytené v D. 24, 3, 7²⁴ týkajúce sa situácií, keď je ako veno odovzdaný pozemok.

Napriek gréckemu názvu by sme pôvod tohto inštitútu mohli hľadať v egyptskej právnej tradícii, nakoľko pre Egyptanov bolo prirodzené, že ženy vlastnili pôdu.²⁵ V egyptskej spoločnosti bola prítomná snaha o zachovanie pozemkov v rámci rodiny a tomu sa prispôbovali sobášne stratégie, niekedy sa toto považuje za jeden z dôvodov sobášov medzi príbuznými.²⁶

Napríklad aj v židovskej tradícii dochádzalo k darovaniu pozemku dcére pri sobáši pre zaistenie jej ekonomického postavenia a bol to spôsob ako ponechať majetok v (nevestinej) rodine.²⁷

Grékom bol tento koncept vlastníctva pozemkov ženami minimálne na základe zdrojov z Atén cudzí.²⁸ Je teda dôvod sa domnievať, že inštitút *prospora* vznikol práve ako reakcia na tieto spoločenské javy.

3 VENO V ARCHÍVOCH BABATHY A SALOME KOMAIS – PROVINCIA ARÁBIA

V kontexte vena v podmienkach provincie Arábia sa zameriame na dve zaujímavé grécke manželské zmluvy obsiahnuté v papyrusech P. Yadin 18 (Maoza, 128 n. l.) a P. Hever 65 (Maoza, 131 n. l.).²⁹ Tieto zmluvy sú pozoruhodné už len tým, že ich stranami sú Židia, no samotné zmluvy sú spísané v gréčtine a na prvý pohľad je možno badať významné grécke prvky ako napríklad odovzdanie (prijatie) nevesty vo forme *ekdosis*.

Okrem gréckych prvkov tu možno badať významný prejav rímskeho práva, nakoľko celá zmluva P. Yadin 18 je formálne koncipovaná ako stipulácia. Toto je možné vysvetliť ako snahu formulovať dokument tak, aby obstál v prípadnom spore pred rímskymi autoritami.³⁰

Napriek tomu, že obe zmluvy sa ponášajú na manželské zmluvy z Egypta, v označovaní vena s nimi nekorešpondujú. Označenie *pherne* sa v nich nevyskytuje. Namiesto neho je v papyruse P. Yadin 18 použité označenie *prospora*, ale nie charakteristicky na označenie odovzdávaných pozemkov a otrokov, ako tomu bolo v Egypte, ale práve na označenie šperkov a odevov, ktoré sú ocenené na 200 denárov, teda na veci, ktoré by boli v manželských zmluvách z Egypta označené ako *pherne*. Takéto použitie slova *prospora* môže nasvedčovať tomu, že išlo o doslovný preklad ako „niečo, čo bolo ponúknuté“.

Paradoxné je, že označenie *pherne* chýba, ale stretávame sa tu s označením *proix*, ktoré bolo typické pre klasické obdobie a v P. Yadin 18 označuje celkovú sumu vena nevesty, avšak zahŕňa aj sumu, ktorú sa naopak zaväzuje zaplatiť manžel, v P. Hever 65

²⁴ SKŘEJPEK. *Digesta seu pandectae / Digesta neboli pandekty tomus II liber 16–35 / svazek II kniha 16–35 fragmenta selecta / vybrané části*. Praha 2019, s. 467, 469, 471.

²⁵ PESTMAN. *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt*. Leiden 1961, s. 88.

²⁶ ROBINSON. *Blood Is Thicker Than Water*. Oxford 2020, s. 78.

²⁷ SATLOW. *Jewish Marriage in Antiquity*. Princeton – Oxford 2001 s. 209.

²⁸ JUST. *Women in Athenian Law Life*. London – New York 2009, s. 63.

²⁹ Text a preklad papyrusu – DANČIAKOVÁ. *Právne postavenie cudzincov v rímskom práve – ius civile v archíve Babathy*. (dizertačná práca). Bratislava 2024, s. 81 – 82; Text a anglický preklad papyrusu – COTTON. *The Archive of Salome Komaise Daughter of Levi: Another Archive from the 'Cave of Letters'*. In *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1995, roč. 105, s. 204 – 206.

³⁰ K stipulácií v Archíve Babathy pozri DANČIAKOVÁ. *Právne postavenie cudzincov v rímskom práve – ius civile v archíve Babathy*. (dizertačná práca). Bratislava 2024, s. 106 – 114.

označuje iba veno nevesty. Použitie označenia *proix* by sa dalo vysvetliť ako grécky preklad latinského *dos*.³¹ Existujú indície, že papyrus P. Yadin 18 mohol byť spísaný osobou pracujúcou v rámci rímskej administratívy, ktorá sa v závere viacerých dokumentov spolu s papyrusom P. Yadin 18 v Archíve Babathy podpísala *librarius*.³²

V papyruse P. Yadin 18 sa okrem vena, ktoré prijíma manžel, stretávame aj s jeho záväzkom zaplatiť určitú sumu manželke. Tento prvok by sme vedeli označiť za skorý prejav židovskej *ketubby*, ktorá bola neskôr kodifikovaná v Mišne. *Ketubba* bola v určitých prípadoch vnímaná nie len ako samotná platba ženicha neveste, ale aj ako záväzok manžela zaplatiť určitú sumu manželke pri rozvode.³³

S inštitútom podobným *ketubbe* sa neskôr stretávame v rímskom práve označovaným ako *donatio propter nuptialis* tak ako bol zavedený cisárom Justiniánom.³⁴ Podobnosť *donatio propter nuptialis* s *ketubbou* možno nájsť v tom, že: (1) ide o dar (sumu) poskytnutý manželom; (2) bol poskytnutý pri sobáši alebo mohol byť poskytnutý aj po ňom (tu došlo k zmene tohto inštitútu z predtým známeho *donatio ante nuptialis*, kde dar musel byť poskytnutý pred sobášom) (3) v prípade *donatio propter nuptialis* bolo cieľom zabezpečiť reciprocitu príspevkov manžela a manželky do spoločného zväzku a v podstate zlepšiť postavenie ženy, so zameraním sa na skončenie manželstva; účelom *ketubby* je tiež ochrana a zabezpečenie ženy v prípade skončenia manželstva.³⁵

Nie je možné s istotou povedať, že *donatio propter nuptialis*, tak ako ho zavádza Justinián je prevzatie inštitútu *ketubby* do rímskeho právneho poriadku, je však veľmi pravdepodobné, že došlo k inšpirovaniu sa židovskou právnou tradíciou.

Takýto mix právnych inštitútov, pochádzajúcich z rôznych právnych tradícií vyskytujúcich sa v na prvý pohľad gréckej manželskej zmluve, svedčí o vzájomnom prelínaní a prepožičiavaní si právnych kultúr. Dnes by sme tento jav vedeli označiť ako právny synkretizmus.

4 ZÁVER

Cieľom príspevku bolo predstaviť vývoj inštitútu vena v podmienkach rímskych provincií Egypt a Arábia a to na podklade gréckych manželských zmlúv, dochovaných z týchto oblastí. Práve štúdium gréckych manželských zmlúv nám poskytuje výborný základ pre pozorovanie vzájomného vplyvu právnych tradícií. Na podklade primárnych prameňov je možné plynulo sledovať, ako sa jednotlivé právne kultúry navzájom inšpirovali, aby boli schopné reagovať na meniaci sa spoločenský kontext manželských vzťahov. Ukazujú nám, ako sa práve prostredníctvom praxe dá vyplňať prázdne miesta v právnej úprave a efektívne reagovať na potreby spoločnosti.

³¹ YIFTACH-FIRANKO. *Judaeen Marriage Documents and Ekdosis in the Greek Law of the Roman Period*. In KATZOFF – SCHAPS, eds. *Law in the Documents of the Judaeen Desert*. Leiden – Boston 2005, s. 82.

³² Táto skutočnosť by ozrejmovala aj dôvod výskytu stipulácie v zmluve: DANČIAKOVÁ. *Právne postavenie cudzincov v rímskom práve – ius civile v archíve Babathy*. (dizertačná práca). Bratislava 2024, s. 114; CZAJKOWSKI. *Localized Law: The Babatha and Salome Komaise Archives*. Oxford 2017, s. 86 – 87, 113 – 114.

³³ Satlow podrobne rozoberá počiatky vzniku *ketubby* a jej možné zamieňanie s venom, ako aj názory o transformácii mohar na *ketubbu*. Nuansy tejto platby súvisiacej s manželstvom sú komplikované a rozsiahle, no pre nás je podstatné, že pripúšťa skutočnosť o používaní *ketubby* ako ochrany pred rýchlym rozvodom, ako platby, ktorú sa manžel zaviazal zaplatiť pri konci manželstva. SATLOW. *Jewish Marriage in Antiquity*. Princeton – Oxford 2001, s. 200 – 216.

³⁴ COHEN. *Jewish and Roman law – A Comparative Study*. USA 2018, s. 308 – 309, 369, 373, 376.

³⁵ C. 5, 3, 20 – BLUME. *The Codex of Justinian*. Cambridge 2016, s. 103 – 107; SATLOW. *Jewish Marriage in Antiquity*. Princeton – Oxford 2001, s. 200 – 216.

Prvá časť príspevku sa venovala gréckym manželským zmluvám z provincie Egypt, kde sme sa primárne zamerali na vplyv často prehliadanej démotickej právnej tradície. Mohli by sme konštatovať, že grécka právna tradícia sa vďaka prevzatíu inštitútov z egyptskej právnej tradície významne obohatila, čo viedlo k spružneniu spôsobov skončenia manželstva a zlepšeniu majetkového postavenia žien.

V druhej časti príspevku sme sa pristavili pri gréckych manželských zmluvách z provincie Arábia. V týchto zmluvách sa dokonca stretávame s právnym synkretizmom, ktorý slúžil ako reakcia na nové podmienky, ktorým sa zmluvné strany snažili čo najefektívnejšie prispôbiť a zároveň si zachovať prvky vlastnej právnej tradície.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

- BAGNALL, Roger. S. – DEROW, Peter. *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*. Malden (MA) – Oxford: Blackwell Publishing, 2004.
- BLUME, Fred H. *The Codex of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press 2016.
- COHEN, Boaz. *Jewish and Roman law – A Comparative Study*. USA: Gorgias Press LLC 2018.
- COTTON, Hannah. The Archive of Salome Komaise Daughter of Levi: Another Archive from the 'Cave of Letters'. In *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1995, roč. 105, s. 171 – 208.
- CZAJKOWSKI, Kimberly. *Localized Law: The Babatha and Salome Komaise Archives*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- DANČIAKOVÁ, Valéria Terézia. *Právne postavenie cudzincov v rímskom práve – ius civile v archíve Babathy*. (dizertačná práca). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2024.
- FOXHALL, Lin. *Female inheritance in Athenian law*. London – New York: Routledge, 1998.
- GRUBBS, Judith Evans. *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. London – New York: Routledge, 2002.
- HUNT, Arthur Surridge – EDGAR, Campbell Cowan. *Select Papyri in Five Volumes: I Non-literary Papyri Private Affairs*. London: Harvard University Press, 1959.
- JUST, Roger. *Women In Athenian Law Life*. London – New York: Routledge 2009.
- MAEHLER, Herwig. Greek, Egyptian and Roman Law. In *The Journal of Juristic Papyrology*, 2005, roč. 35, s. 121 – 140.
- MITTIES, Ludvig P. *Gen. 21* [online]. Dostupné na internete: <<https://papyri.info/ddbdp/p.gen;1:21>> [cit. 2025-03-30].
- PESTMAN, Pieter Willem. *Marriage and Matrimonial Property in Ancient Egypt*. Leiden: E. J. Brill, 1961.
- ROBINSON, Joanne-Marie. *Blood Is Thicker Than Water*. Oxford: Archaeopress 2020.
- ROWLANDSON, Jane. *Landowners and Tenants in Roman Egypt. The Social Relations of Agriculture in the Oxyrhynchite Nome*. Oxford: Clarendon Press, 1996.
- SATLOW, Michael. *Jewish Marriage in Antiquity*. Princeton – Oxford: Princeton University Press 2001.
- SKŘEJPEK, Michal. *Digesta seu pandectae / Digesta neboli pandekty tomus II liber 16–35 / svazek II kniha 16–35 fragmenta selecta / vybrané části*. Praha: Karolinum 2019.
- TRÉGUER, Pascal. *Origin of the word 'paraphernalia'* [online]. Dostupné na internete: <<https://wordhistories.net/2017/09/13/origin-of-paraphernalia/>> [cit. 2025-03-25].
- WATSON, Alan. *The Digest of Justinian – Volume 2*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1998. s. 212 – 213.

- WOLF, Hans J. Πρωτ. In *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. XXIII, 1. Stuttgart: Druckenmüller Verlag, 1957, kol. 133 – 170.
- YIFTACH-FIRANKO, Uri. Judaeen Marriage Documents and Ekdosis in the Greek Law of the Roman Period. In KATZOFF, Ranon – SCHAPS, David eds. *Law in the Documents of the Judaeen Desert*. Leiden – Boston: Brill 2005, s. 67 – 84.
- YIFTACH-FIRANKO, Uri. *Marriage and Marital Arrangements: A History of the Greek Marriage Document in Egypt, 4th Century BCE - 4th Century CE*. München: C.H. Beck, 2003.
- YIFTACH-FIRANKO, Uri. Prosphora. In BAGNALL et. al. (eds). *The Encyclopedia of Ancient History. First Edition*. Chichester: Blackwell Publishing Ltd., 2013, s. 5588 – 5589.

Cenzúra maďarskej hudby v medzivojnovom období na Slovensku

Jakub Jankovič

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

Mgr. Jakub Jankovič
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law
jakub.jankovic@flaw.uniba.sk

Cite

JANKOVIČ, Jakub. Cenzúra maďarskej hudby v medzivojnovom období na Slovensku. In *Historia et theoria iuris*, 2025, roč. 17, č. 1, s. 13 – 24.

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1065>

Abstract:

JANKOVIČ, Jakub. Censorship of Hungarian music in interwar Slovakia

This paper analyses the approach of the first Czechoslovak republic toward the issue of music censorship on the territory of Slovakia. The topic focusses especially on Hungarian songs and music in general. The Czechoslovak establishment used censorship practises as a tool to combat unwanted and dangerous opinions and views in a variety of areas – press, theatre, films, radio, etc. Music was no exception to this rule as its content in terms of themes and lyrics posed a threat to the public order, constitutional integrity, values and national safety. This article is going to answer a question what kind of music was mostly the subject of censorship activities and what particular content in these songs was deemed illegal.

Keywords

music censorship, freedom of speech, Hungarian minority, Czechoslovakia, interwar period

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Hudba predstavuje špecifický druh umeleckého prejavu, ktorý už od najstarších čias odrážal atmosféru a nálady v spoločnosti. Názory či pocity, vyjadrené prostredníctvom hudby často demonštrovali túžbu po spoločenskej zmene či obsahovalo kritické postoje voči nositeľom moci. Takéto myšlienky sa pre štát alebo jeho predstaviteľov prirodzene stali nepohodlnými, nakoľko ohrozovali verejný poriadok, dobré mravy alebo postavenie mocenských autorít. Hudba s nežiaducim obsahom sa tak z vyššie uvedených dôvodov stávala terčom reštriktívnych zásahov zo strany štátnej moci, ktorá sa snažila prostredníctvom cenzúry takto nežiaduci obsah v hudbe moderovať alebo ho zakazovať.

K takýmto obmedzeniam v oblasti hudby a hudobnej produkcie dochádzalo aj v medzivojnovom období na Slovensku. Československé úrady s cieľom konsolidovať pomery pri budovaní nového štátu boli konfrontované s prejavmi, ktorých obsah bol podľa ich výkladu v príkrom rozpore s myšlienkou nezávislého Československa či jeho republikánskym zriadením. V tomto článku tak budeme hľadať odpoveď na nasledujúcu výskumnú otázku. Aké maďarské piesne v medzivojnovom období na Slovensku podliehali cenzúrnym opatreniam a z akého dôvodu?

2 STRUČNÝ ÚVOD DO DEJÍN HUDOBNEJ CENZÚRY

Historicky najstaršie názorové spektrá akcentujúce nutnosť kontroly hudby nachádzame už v starovekom Grécku. Medzi prvých kritikov škodlivého dopadu hudby na spoločenské a politické myslenie ľudí patril starogrécky filozof Platón (427 – 347 p.n.l.). Ten vo svojom diele vyjadril názor, podľa ktorého práve hudba mala potenciál výrazne formovať osobnosť a charakter človeka. Určité rytmy tóny a melódie boli schopné vplývať na ľudské pudy a preto by mali podliehať kontrole a reguláciám.¹

V neskoršom období sa do boja proti nežiaducim hudobným prejavom k predstaviteľom svetskej moci pridali aj náboženské authority. V stredoveku sa tak o nebezpečný vplyv hudby na morálku ľudí začala prirodzene zaujímať aj cirkev. Problematickým sa stal nové muzikálne štýly, ktoré boli vnímané ako popretie tradičných chorálov spievaných počas bohoslužby. Pápež Ján XXII. (1294 – 1334) v snahe eliminovať rozširovanie takto mravnostne závadnej hudby vydal v roku 1324 pápežskú bulu *Docta sanctorum patrum*, v ktorej túto experimentálnu hudobnú avantgardu zakázal.²

V novoveku sa do hľadáča cenzorov dostala vtedy úplne nová forma hudobnej produkcie vo forme operných vystúpení. Tie sa objavili na prelome 16. a 17. storočia v talianskej Florencii a za ich vznikom stála snaha o oživenie antických divadelných námetov v spojení s dobovými hudobnými tendenciami.³ Revolučný námet odohrávajúci sa na pozadí triedneho konfliktu bol verejnou mocou kategoricky odmietnutý aj v prípade jedného z najznámejších operných diel s názvom Figarova svadba (*Le nozze di Figaro*) z pera rakúskeho klasicistického skladateľa Wolfganga A. Mozarta (1756 – 1791).⁴ Cisár Jozef II. (1741 – 1790) sa pri cenzurovaní tohto diela vyjadril nasledovne: „*Nakol'ko dielo obsahuje množstvo toho čo je nežiaduce, očakávam od Cenzora že ho buď odmietne v celistvosti alebo uvedie také zmeny, za ktoré bude sám pri predstavení tejto hry zodpovedný ako aj za dojem, aký môže vyvolať.*“ Pôvodné libreto tejto opery tak bolo vo Viedni spočiatku ríšskou cenzúrou zakázané.⁵

Zásahy do slobody prejavu v oblasti muziky sa objavili aj modernom období. Ako spoločensky neakceptovateľný sa americkým úradom javil v 10. a 20. rokoch minulého storočia nový hudobný štýl s názvom jazz. Sexuálne sugestívne a nemravné prvky tohto hudobného žánru boli podrobené zákazom a obmedzeniam. Mnohé z jazzových piesní tak boli považované za lascívne a nebolo možné si ich vypočuť ani v rádiovom vysielaní v USA či v programe britskej BBC.⁶

¹ BROWN – VOLGSTEN. *Music and manipulation: On the social uses and social control of music*. New York 2006, s. 239 – 241.

² HAYBURN. *Papal Legislation on Sacred Music: 95 A.D. to 1977 A.D.* Collegeville, Minn 1977, s. 17.

³ OČADLÍK. Co je třeba vědět o opeře. In HOSTOMSKÁ a kol. *Opera: Průvodce operní hudbou*. [s.l.] 1999, s. 11.

⁴ TROJAN. *Dějiny opery I. Baroko a klasicizmus (17. a 18. století)*. Brno 1979, s. 135.

⁵ *Le Nozze di Figaro* In MANN. *The Operas of Mozart*. London 1977. s. 366.

⁶ NYMAN. *Kielletyt levyt: Sata vuotta musiikin sensuuria*. 2017, s. 24 – 35.

3 MAĎARI NA SLOVENSKU V ROKOCH 1918 – 1938

Maďarská menšina sa na územie dnešného Slovenska dostala v dôsledku zásadných geopolitických zmien súvisiacich s koncom prvej svetovej vojny a vznikom nových národnostných štátov, vrátane Československa. Prvá republika tak v súradniciach povojnového usporiadania hraníc a historicko-etnických reálií územia strednej Európy získala podobný multikultúrny charakter ako Rakúsko-Uhorsko. Túto skutočnosť nám jasne potvrdzujú aj dobové štatistiky. Podľa sčítania obyvateľstva z februára 1921 bolo národnostné zloženie Československa nasledovné: 65.5% Čechoslovákov, 23.3 % Nemcov, 5.6% Maďarov, 3.4% Rusínov a Rusov, 1.3% Židov a 0.5% Poliakov.⁷

Maďarská menšina vo svetle tejto štatistiky síce tvorila iba zlomok celkového obyvateľstva Československa, napriek tomu ale niektoré jej politické a kultúrne aktivity boli považované úradmi za nebezpečné a ohrozujúce verejný poriadok či integritu štátu. Úradný výkon cenzúry tak pri zásahoch do týchto spoločenských aktivít neobišiel ani otázku hudby. Aký konkrétny obsah bol pri maďarskej hudbe považovaný za problematický? Piesne akého druhu sa stávali najčastejšie terčom cenzúrnych praktík? A v neposlednom rade: v ktorých oblastiach sa štát rozhodol obmedzovať hudobné prejavy v maďarskom jazyku?

4 GRAMOFÓN V SLUŽBÁCH IREIDENTY

Právny rámec zabezpečujúci cenzúru dokázal preventívne zabráňovať šíreniu závadných myšlienok v oblastiach, akými bola tlač, kinematografia či divadelné umenie relatívne úspešne. V prípade hudby bola situácia odlišná. Zaspievať alebo zahráť si na verejnosti akúkoľvek pieseň mohol v podstate ktokoľvek, kedykoľvek a kdekoľvek. Dosah na rozširovanie protištátne ladených názorov prostredníctvom hranej hudby či spevu tak bol na strane štátu obmedzenejší.

Možnosť zasahovať do tejto oblasti aspoň v kontexte generálnej prevencie úrady využívali pri zabavovaní gramofónových platní, ktoré sa stávali čoraz dostupnejšími. Platne predstavovali osobitný artikel a spočiatku nebolo úplne jasné, na základe akého právneho podkladu má štát kontrolovať či konfiškovať takýto druh hudobného nosiča. Odpoveď na túto otázku ozrejmil Krajinský úrad v komunikácii s podriadenými orgánmi nasledovne: *„Obdobne ako sa prevádza cenzúra maďarských tlačív, podlieha tlačovej cenzúre podľa § 2 tlačového zákona aj obsah gramofónových dosiek. Krajinský úrad bol upozornený, že mnohé gramofónové dosky nachádzajúce sa u obchodníkov v drobnom predaji obsahujú maďarské piesne iredentistického rázu.“*⁸

Policačné orgány si s ohľadom na nárast zakázaných piesní začali túto skutočnosť skutočne všimáť a kontrolovať ponuku obchodov s hudbou a hudobnými nástrojmi. O tomto postupe svedčí aj správa obvodného policajného inšpektora: *„Hlásim, že na Sedlárskej ulici číslo 11 vo výkladnej skrini obchodu Neuschlos je vyložená gramofónová doska s nadpisom maďarskej piesne „Harminckettes baka vagyok én“, ktorážto je v republike československej zakázaná.“*⁹

⁷ BOHÁČ. *Národnostní mapa republiky československé*, Prague 1926, s. 9, 15 – 16.

⁸ SNA: fond Policačné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Krajinský úrad v Bratislave všetkým pánom okresným náčelníkom, pánu správcomi expozitúry úradu v Šahách a vo Vyšnom Svidníku, pánu policajnému riaditeľovi v Bratislave, pánu správcomi policajného komisariátu v Komárne, Parkáni, Lučenci, Rim. Sobote, Rožňave a Prešove zo dňa 16. októbra 1928.

⁹ SNA: fond Policačné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Policačný komisariát č. I v Bratislave Prezídium policajného zboru v Bratislave *Vyloženie gramofónovej dosky s nadpisom zakázanej maďarskej piesne vo výkladnej skrini* zo dňa 6. októbra 1929.

Spomenutý vojenský šláger „*Harminckettes baka vagyok én*“ („*Som pešiakom, 32-tnikom*“) patril medzi obľúbené piesne, ktoré sa dostali na popredné priečky pomyselného zoznamu zakázanej hudby. O spoločensky nebezpečnom a štátoprávne záujmy ohrozujúcom obsahu tejto skladby informovalo podriadené orgány verejnej správy aj Prezídium krajinského úradu nasledovne: „*Prezídium krajinského úradu bolo oznámené, že v niektorých kaviarňach a reštauráciach, taktiež na plesoch s veľkou záľubou sa hrá melódia známej maďarskej vojenskej piesne „32-es baka vagyok én“. Táto pieseň aj v starom texte má živé reflexie na bývalého cisára kráľa Františka Jozefa, tým horší je však jej nový text, s ktorým bola zariadená do najnovšieho maďarského iredentistického revue v Budapešti „Az ötszázéves magyar dal“. V tomto revue pri melodii tejto starej vojenskej piesne je predstavovaná karikatúra pochodu československých vojakov, pri čom je spievaný text s refrainom asi týmto: „Bevonulok Kassára, rámászok a cseh pimasz orrára“ (Napochodujem do Košíc, vyleziem Čechovi na jeho drzý nos). Prezídium krajinského úradu zakazuje z tohto dôvodu hranie i spievanie piesne „32-es baka vagyok én“ na Slovensku.*¹⁰

Je zrejmé, že hlavná vada tejto piesne súvisela s dobovým vnímaním kontrastu medzi prvou Československou republikou a Rakúsko-Uhorskom. Pre lepšie uchopenie problematického kontextu sa pozrime na samotný text refrénu tejto skladby v pôvodnom maďarskom znení aj s voľným prekladom do slovenského jazyka:

HU:

Harminckettes baka vagyok én,
Kék paroli mosolyog a blúzom elején.
Nincs még sarzsím, de holnapra lesz,
Galléromra a hadnagy úr csillagokat tesz.
Ferenc Jóska adta ezt a mundért rám,
Nincsen lovam, de víg vagyok mindig ám!
Mert harminckettes baka vagyok én,
Recece gyalog masírozok én!¹¹

SK:

Som ja pešiakom 32-tnikom,
Modré výložky sa usmievajú na prednej
časti mojej košele,
Nemám ešte hodnot' no zajtra už mať
budem,
Na golier mi veliteľ pluku pripne hviezdy.
František Jozef mi na to dal túto
uniformu,
Nemám koňa no aj tak som šťastný!
Lebo som ja pešiakom 32-tnikom,
Hejahó peškom si pochodujem!

Odkazy na bývalého panovníka Františka Jozefa či referencie na vojenské tradície a žargón bývalej uhorskej armády tak predstavovali neželaný sentiment, ktorý by v spoločnosti mohol viesť k stretom medzi obyvateľstvom. Podľa dobového výkladu aj takéto narážky na bývalé monarchistické zriadenie predstavovali formu verejného poburovania či priame spochybňovanie územnej a ústavnej jednoty Československej republiky.

¹⁰ Prezídium krajinského úradu okrem upozornenia na túto závadnú skladbu pripojilo vo svojej správe podriadeným orgánom aj pokyn, ako postupovať v prípade nedodržiavania či obchádzania tohto zákazu. Pri zaistení páchatel'a, ktorý túto pieseň verejne hral alebo spieval boli príslušné úrady inštruované iniciovať začatie trestného konania a to podaním trestného oznámenie pre prečin rušenia obecného mieru v zmysle § 14 ods. 1 zákona č. 50/1923 Sb. z a n. SNA: fond Hlavné štátne zastupiteľstvo v Bratislave 1901 – 1950, kr. 14 – 15, inv. j. 160. Prezídium krajinského úradu v Bratislave všetkým pánom prednostom politických a štátnepolicajných úradov I. stolice na Slovensku /vyjmúc mestské notárske úrady v Bratislave a v Košiciach/: Iredentistická pieseň býv. 32. p. pl. „*Harminckettes baka vagyok én*“ v Bratislave zo 7. septembra 1929.

¹¹ Tamže.

Cieľ československých úradov nakresliť hrubú deliacu čiaru medzi obdobím pred a po roku 1918 aj v oblasti hudby je nespochybniteľný. Oslavovanie militaristické zvyklostí, poprípade panovníkov bývalej monarchie zosobňovalo neželaný spoločenský jav. Postup cenzúrnych orgánov tak možno v tejto oblasti vyhodnotiť ako pochopiteľný a predvídateľný. Hudobná cenzúra nestrpela akékoľvek prejavy súvisiace s národnostným cítením a trvala na ich zákaze, resp. trestaní v zmysle platných trestnoprávnych predpisov. Medzi takéto piesne sa dostala aj skladba „*Harsog a trumbita büszke szava*“ („*Zvučí trúby hrdý zvuk*“) obľúbená medzi maďarskou mládežou, ktorej originálny maďarský text aj so slovenským prekladom znie nasledovne:

HU:

Harsog a trombita büszke szava,
Indul a cserkészek jó csapata,
Magyarok Asszonya képe alatt,
Egy Isten, egy haza, egy akarat.

Táborban zöld gyepen, lombok alatt,
Égjen a munka az ujjad alatt,
Dolgozni, fáradni drága dolog,
Magyarok Istene rád mosolyog!¹²

SK:

Zvučí trúby hrdý zvuk,
Chrabrá družina skautov
vydáva sa na cestu,
Pod obraz Panej Maďarov,
Jeden Boh, jedna vlasť, jedna vôľa!

V tábore, na zelenej pažite,
pod košatými stromami,
Nech ti horí práca pod prstami,
Pracovať, ustávať sa je vecou drahou,
Boh Maďarov smeje sa na Teba!

Potreba vyvodzovania trestnoprávnej zodpovednosti za spievanie aj takýchto skautských piesní preukazuje nulovú toleranciu štátu voči akýmkoľvek formám maďarského nacionalizmu a patriotizmu. Odkazy na jednu vlasť (Uhorsko/Maďarsko) zostrené náboženskými prvkami nemohli byť interpretované inak, ako útok na integritu československej republiky naplňajúci skutkovú podstatu § 14 ods.1 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n.¹³

Na označenie piesne za nezákonnú stačilo iba vyzdvihnúť v jej slovách Uhorsko/Maďarsko ako nádhernú krajinu aj s jej prírodnými krásami. Príkladom na takýto postup cenzúrnych orgánov je zákaz patriotickej skladby „*Szép vagy Magyarországy gyönyörű szép*“ („*Pekné si Uhorsko/Maďarsko, prenádherne pekné*“) s nasledujúcim textom:

HU:

Szép vagy, Magyarország,
gyönyörű szép.

SK:

Pekné si Uhorsko/Maďarsko,
Prenádherne pekné.

¹² SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Prezídium krajinskému úradu K.R. všetkým pánom prednostom politických a štátnepolicajným úradom I. stolice Slovenska/vyjmúc mestské úrady v Bratislave a v Košiciach Iredentistická pieseň „*Harsog a trumbita büszke szava*“ zákaz spievania na Slovensku zo dňa 25. februára 1932.

¹³ Konkrétny trestný čin poburovania, resp. rušenia obecného mieru zakotvený v § 14 chránil široké spektrum záujmov, v prípade odseku 1 to bol vznik československého štátu, jeho samostatnosť a jeho demokraticko-republikánska forma. Doslovné znenie § 14 ods. 1 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n na ochranu republiky. / Kdo veřejně nebo před více lidmi nebo více lidí pobuřuje státu pro jeho vznik, proti jeho samostatnosti nebo demokraticko-republikánské formě trestá se přečin tuhým vězením od jednoho měsíce do dvou let./

Gyönyörűbb, mint a nagyvilág,
Ha szól a zeneszó, látom ragyogó
szép arcád.
Táltos paripán odaszállunk,
Odahív fű, fa, lomb, virág,
Úgy sír a hegedű, vár egy
gyönyörű szép ország.¹⁴

Krajšie, ako veľký svet,
Keď zaznie zvuk hudby, vidím
skveľúcu sa tvoju peknú tvár!

Na tátošských koňoch tam zaletíme,
Tam volá tráva, strom, list, kvet,
tak plačú husle, čaká jedna
prenádherne krásna krajina.

Akým spôsobom ale súdne orgány posudzovali spievanie takýchto piesní? Podľa analýzy viacerých rozsudkov bolo spievanie zakázaných maďarských skladieb trestané podľa § 14 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n, čo zodpovedá návrhom Krajského úradu v Bratislave. Ako príklad možno uviesť rozsudok Krajského súdu v Banskej Bystrici Tk.V. 785/38 zo dňa 24. októbra 1930. Ten uznal vinných 7 maďarských občanov z trestného činu podľa § 14 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n. Skutkovú podstatu tohto trestného činu odsúdení naplnili spievaním jednej zo zakázaných piesní v pohostinstve v obci Radzovce dňa 4. septembra 1930. Súd im uložil im trest v dolnej hranici v rozmedzí od 3 do 4 mesiacov nepodmienečne. Po vykonaní tohto trestu boli ako občania Maďarského kráľovstva následne vyhostení z Československej republiky.¹⁵

Podobný prípad sa stal toho istého roku v Rimavskej Sobote. Krajský súd československého občana maďarskej národnosti odsúdil úhrnným trestom nepodmienečne na trest odňatia slobody 2 mesiace a peňažnému trestu vo výške 200 Kč v zmysle § 11 a 14 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n. Odsúdený skutkovú podstatu týchto trestných činov naplnil tým, že 28. septembra 1930 v jednom z hostincov v Rimavskej Sobote na husliach hral a spieval zakázanú pieseň „*Harminckettes baka vagyok én*“ a na obraz prezidenta Tomáša G. Masaryka (1850-1937) zavesený na stene podniku povedal: „*Ki tette oda azt a bitangot?*“ teda „*Kto tam zavesil toho naničhodníka?*“¹⁶

Záujem štátu trestať spievanie a hranie iredentistických piesní ale niekedy nebolo možné realizovať z dôvodu dôkaznej núdze. Takýmto prípadom bolo trestné konanie vedené z dôvodu spievania protištátne ladenej skladieb voči dvom československým občanom maďarskej národnosti, ktorí údajne pri návšteve Maďarska pri ceste domov, približujúc sa československému pohraničiu spievali zakázané protištátne piesne „*Azért, hogy én bevagyok sorozva*“ („*Kvôli tomu, že som narukoval*“) a „*A határból nem messze van*

¹⁴ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Prezídium krajskému úradu všetkým pánom prednostom politických a štátnepolicajným úradom I. stolice Slovenska/vyjmúc mestské úrady v Bratislave a v Košiciach Iredentistická pieseň „*Szép vagy Magyarország gyönyörűsége*“ zákaz spievania na Slovensku zo dňa 13. septembra 1932.

¹⁵ Zaujímavosťou bola aj argumentačná línia odsúdených, podľa ktorých sa tieto piesne spievali už počas vojny a o ich zákaze spievať v Československu vôbec nevedeli. Súd na tieto argumenty vo svojom rozhodnutí reagoval nasledovne: „*Keď sa aj pripustí, že tieto piesne spievané boli už v dobe svetovej vojny, predsa treba uznať, že obsah týchto piesní je takého rázu, aby do nich mohla maďarská iredenta vložiť svoj program na znovudobytie ztrateného územia, o čom svedčí tá obžalovanými dozená okolnosť, že týmto piesňam sa naučili vo spolku Levente (Paramilitaristická mládežnícka organizácia fungujúca v Maďarsku v rokoch 1921 – 1945, pozn. autora) ktorý ako je obecne známe, sleduje účely iredentistické.*“ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Rozsudok Krajského v Banskej Bystrici Tk.V. 785/38 zo dňa 24. októbra 1930.

¹⁶ SNA: fond Hlavné štátne zastupiteľstvo v Bratislave 1901 – 1950, kr. 14 – 15, inv. j. 160. Rozsudok Krajského súdu v Rimavskej sobote Tk. V. 613/ 30-2 zo 13. októbra 1930.

Prága“ („Od hranice Praha nie je ďaleko“). Rozsudok senátu krajského súdu v Košiciach obžalovaných oslobodil spod obžaloby pre nedostatok dôkazov.¹⁷

Predmetný vyššie uvedený výpočet prípadov je iba ilustračný. Skutočný počet stíhaných a odsúdených osôb, ktoré sa previnili spievaním protištátnych maďarských piesní bol omnoho vyšší. Zaujímavosťou je štatistický nárast takýchto prípadov a to hlavne po stabilizácii pomerov v republike na prelome 20. a 30. rokoch 20. storočia. Zatiaľ čo v rokoch 1924 až 1929 sa Krajský súd v Bratislave spievaním protičeskoslovenských piesní v maďarskom jazyku zaoberal pri 7 rôznych prípadoch, medzi rokmi 1930 až 1938 bol počet týchto prípadov už 19. Zvýšený záujem štátu na cenzúre maďarskej hudby, ktorý sa objavil na konci 20. rokoch minulého storočia sa tak jednoznačne pretavil nielen na narastajúcom počte zakázaných piesní aj na počte obžalovaných, ktorí tento zákaz nedodržali.¹⁸

5 MAĎARSKÁ HYMNA – HROZBA PRE REPUBLIKU?

Československý establišment sa od počiatku snažil pri budovaní a stabilizovaní pomerov na Slovensku postupne a konzistentne likvidovať odkazy a väzby na bývalú uhorskú časť monarchie. Súčasťou tejto stratégie bolo aj prijatie a aplikácia právneho rámca, ktorý priamo zakazoval alebo extrémne limitoval využívanie bývalých uhorských štátnych symbolov, vrátane národných farieb a erbov¹⁹ či dokonca štátnych sviatkov.²⁰ Pri vytváraní tohto druhu legislatívy ale zákonodarca pozabudol na maďarskú hymnu. Samotné úrady a justícia sa tak v prvých rokoch vyrovnávali s otázkou, či s ohľadom na zásadu *nullum crimen sine lege nulla poena sine lege* vyvodzovať trestnoprávnu zodpovednosť za spievanie a hranie maďarskej hymny a pokiaľ áno, tak na základe akého právneho podkladu?²¹

Vo svojej práci sa otázke spievania a hrania maďarskej hymny na Slovensku v trestnoprávnom kontexte venoval historik Attila Simon. Ten vo svojom výskume preukázal, že v medzivojnovom období došlo na Slovensku minimálne k 74 prípadom, kedy voči jednotlivcovi alebo skupine obyvateľov začalo československé štátne zastupiteľstvo trestné stíhanie práve z dôvodu spievania maďarského „*Himnusu*“. Táto škodlivá aktivita, ktorá poburovala proti československej jednote bola v prvých rokoch trvania republiky trestaná v zmysle § 172 recipovaného uhorského trestného zákonníka.

¹⁷ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Prezídium krajskému úradu K.R. a spol. – spievanie protištátnych piesní / Rozsudok Krajského súdu v Košiciach č. TK V 1203/32 zo dňa 18. septembra 1933.

¹⁸ Krajský súd v Bratislave s ohľadom na územnú príslušnosť zahŕňal podstatnú časť prevažné etnicky maďarského územia na západe Slovenska. Vysoký počet trestných spisov (viac ako 50% zo všetkých obžalobných spisov vo veci protištátnych piesní) obsahujúcich maďarské protištátne piesne tak nie je prekvapujúci. Štát dokázal zásahy do slobody prejavu vyvažovať aj v prípade trestného konania vedeného voči osobám z dôvodu hrania alebo spievania protištátnych či zakázaných skladieb. Nezávislé súdnictvo a inštitút prezidentských amnestií predstavovali určitú garanciu pri využívaní prostriedkov trestného práva v takýchto prípadoch. Analýza judikatúry Krajského súdu v Bratislave preukázala, že takmer 2/3 prípadov stíhaných pre prečin poburovania spievaním zakázaných maďarských piesní boli v rokoch 1924 až 1937 oslobodené alebo amnestované. Pre viac informácií pozri ŠA v Bratislave: Fond Krajský súd v Bratislave. Trestné spisy 1924 – 1933 I. zväzok a Trestné spisy 1934 – 1937 II. zväzok.

¹⁹ Nariadenie ministra – plnomocníka vlády Československa pre správu Slovenska č. 39/1919 (1007/1919. adm) o zástavách, znakoch (cimeroch) a odznakoch.

²⁰ Nariadenie ministra – plnomocníka vlády Československa pre správu Slovenska č. 41/1919 (1131/1919. adm) o zákaze oslavovania 15. brezna (marca).

²¹ SNA: fond Hlavné štátne zastupiteľstvo v Bratislave 1901 – 1950, kr. 81, inv. j. 369. Hlavnému štátnemu zastupiteľstvu v Bratislave od Hlavného štátneho zastupiteľstva v Košiciach *Úprava o trestnosti spievania maďarskej hymny* z 20. novembra 1922.

K prekvalifikovaniu tohto skutku došlo po prijatí zákona č. 50/1923 Sb. z. a n, kedy trestnoprávna rovina spievania maďarskej hymny bola subsumovaná pod §14 tohto predpisu. Výsledkom bolo nielen prísnejšie trestanie tohto skutku, ale aj skutočnosť, že prevažná väčšina obžalovaných bola súdom uznaná za vinných. Najčastejšie uloženým trestom boli dva týždne odňatia slobody. Podmienečný trest alebo oslobodzujúci rozsudok súd uložil len vo výnimočných prípadoch.²²

Ako protištátne ladená bola rovnako vyhodnotená aj národná a vlastenecká pieseň „Szózat“ (Výzva) z pera známeho maďarského spisovateľa a básnika Mihálya Vörösmartyho (1800-1855). Táto skladba označovaná za druhú maďarskú hymnu sa rovnako dostala do hľadáčika príslušných úradov. Policajné orgány v Rožňave tak boli konfrontované so situáciou, kedy desiatky osôb v obvode obcí Skerešovo a Višňové „Szózat“ verejne spievali. S otázkou, či možno obsah tejto skladby považovať za závadný a či jej spievanie a hranie je v rozpore s právnym poriadkom sa obrátili na štátne zastupiteľstvo v Rimavskej Sobote. To odpovedalo nasledovne: *„Sdeluje sa, že v danom prípade sa jedná o píseň, ktorou sa každému Maďarovi pripomína, že bývalé Uhorsko je zemou, po ktorej tiekla krv jeho otcov a ku ktorej každé sväté meno je viazané jedným tisícročím. Preto ma byť neohrozeným prívržencom onej vlasti o ktorú bojovali. V danom prípade se jedná o píseň, ktorou sa každému Maďarovi pripomína boje hrdiného Arpáda a zlomily púta otroctva ruky Huňadiho. Ved' musí prísť a príde ešte lepšia doba, pre ktorú stotisíc úst odriekava vrúce modlitby. Čili sa poburuje ňou proti štátu pre jeho vznik a proti jeho ústavnej jednotnosti, čím je daná skutková podstata prečinu dľa 14 § 14 čl.1. zák.č. 50/23 Sb.z.a.n.“*²³ Správu o údajnej beztrestnosti spievania tejto piesne, ktorá sa ešte toho roku skôr objavila v maďarskej tlači²⁴ policajný úrad v Rožňave vo vyššie citovanej správe rovnako razantne dementoval.

6 RÁDIOVÉ VYSIELANIE

Rozhlasové vysielanie sa v Československu začalo 18. mája roku 1923. O necelý mesiac bola v Prahe založená spoločnosť Radiojournal, Československé zpravodajství radiotelefonické. Radiojournal spočiatku fungoval ako čisto súkromný obchodný subjekt, avšak v roku 1924 sa majoritným vlastníkom tejto spoločnosti stal československý štát. Radiojournal následne získal monopolnú licenciu na rozhlasové vysielanie v celom Československu.²⁵

Súčasťou tejto licencie boli aj cenzúrne inštrukcie uložené Radiojournalu Ministerstvom vnútra. Podľa týchto pokynov mala kontrola štátu nad obsahovou skladbou vyzerat' nasledovne: *„Dohlédací a censurní právo nad veškerou naznačenou činností si vyhrazuje ministerstvo vnitra v dohode s ministerstvem pošt a telegrafu a bezprostředním výkonem téhož pověřuje policejní ředitelství v sídlech vysílacích stanic toho času v Praze, Brně, Ostravě, Bratislavě a Košicích zřízených. Za tím účelem je společnost*

²² Pozoruhodným je nepochybne aj skutočnosť, ako miesto na ktorom došlo u trestaných k tomuto poburujúcemu konaniu formovalo aplikačnú prax súdov. Spievanie maďarskej hymny v kostole považovali československé súdy za priťažujúcu okolnosť. Pokiaľ sa ale inkriminované konanie udialo v priestoroch pohostinstva alebo výčapu tak ju justičné orgány naopak vyhodnotili ako poľahčujúcu okolnosť. Pre viac informácií pozri ATTILA. Štátne a národné hymny ako zdroje konfliktov na Slovensku počas Prvej Československej republiky In *Historický časopis*, 2024, roč. 72, č. 2, s. 315 – 326.

²³ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave – Oddelenie Rožňava Policejnému riaditeľstvu *Zpívání maďarské písne „Szózat“ – sdelení výsledků a osobních dat zúčastněných osob* zo dňa 7. novembra 1933.

²⁴ A Szózatot éneklés nem bűncselekmény In *Hiradó* zo dňa 1. októbra 1933, č. 222, s. 1

²⁵ BEDNAŘÍK – JIRÁK – KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha 2011, s. 178.

*Radiojournal - jak byla o tom vyrozuměna již zdejšími výnosy z 23. října 1926 č. 63867 a ze dne 8. března 1929 č. 326, povinna oznamovati nejméně 48 hodin napřed jmenovaným úřadům podrobné programy vysílacích stanic a vysílati zejména jen takové přednášky, jichž celý text přednášejícím byl několik dní napřed předložen a společností Radiojournal zaslán nejméně 48 hodin napřed policejnímu ředitelství k cenzuře.“*²⁶

Úradný výkon cenzúry rozhlasového vysielania tak bol založený na dodržiavaní vyššie uvedených pokynov či prípadne iných *ad hoc* slovných či písomných dohodách medzi predstaviteľmi Radiojournalu a príslušnými policajnými orgánmi. Jedna z takýchto dohôd sa priamo týkala zásad vysielania maďarskej a nemeckej hudby. Vedenie bratislavskej pobočky Radiojournalu sa rešpektujúc stanovené cenzúrne pravidlá protokolárne zaviazalo dopredu predkladať policajným orgánom texty nemeckých a maďarských piesní, ktoré plánovali do vysielania zaradiť. Je nanajvýš pozoruhodné, že na slovenskú a českú hudbu sa toto pravidlo nevzťahovalo.²⁷

Napriek tejto povinnosti už spomenutá iredentistická pieseň „*Harminckettes baka vagyok én*“, zaznela vo vysielaní bratislavského Radiojournalu dňa 11. augusta 1930 ako súčasť programu s názvom „*Večer tanečnej hudby*“. Na toto zlyhanie výkonu rozhlasovej cenzúry bolo Prezídium Krajinského úradu v Bratislave upozornené v hlásení od Okresného úradu v Lučenci.²⁸ Podobný prípad sa stal dokonca aj v prípade maďarskej hymny, ktorej odvysielanie nezostalo nepovšimnuté policajnými orgánmi. Bratislavský Radiojournal zabezpečoval ako súčasť športových správ priamy prenos zápasu vo vodnom póle medzi Maďarskom a Nemeckom. Predmetné športové podujatie skončilo výhrou Maďarska, ktorého hymna na poctu víťaza následne vo vysielaní zaznela.²⁹

7 HUDBA VO FILMOVOM UMENÍ

Filmové umenie v porovnaní s hudbou patrí k mladším odvetviam ľudskej tvorivej činnosti a to v rôznych oblastiach, menovite primárne v umení, podnikaní alebo zábave. Film od počiatku podliehal cenzúrnemu dohľadu štátnych orgánov a Československo nebolo v tomto výnimkou. Legislatívny rámec filmovej cenzúry za prvej republiky fungoval na teritoriálnom princípe. V českých krajinách bolo recipované³⁰ predmetnú oblasť upravujúce rakúske nariadenie³¹ a na území Slovenska platilo osobitné nariadenie Ministra s plnou mocou správu Slovenska.³² Cenzúra filmov v Československu ale počas celého medzivojnového obdobia prebiehala primárne v Prahe a vykonávaná bola osobitným oddelením Ministerstva vnútra.³³

²⁶ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 329 inv. j. 2523. Ministerstvo vnútra Společnosti Radiojournal s.r.o. zo dňa 29. augusta 1929.

²⁷ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 329 inv. j. 2523. Zápisnica písaná na Policajnom riaditeľstve v Bratislave zo dňa 15. júna 1929.

²⁸ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 350 inv. j. 2550. Prezídium krajinského úradu v Bratislave Pánu policajnému riaditeľovi v Bratislave *Irredentistická pieseň býv. 32. pl „Harminckettes baka vagyok én“* zo dňa 23. októbra 1930.

²⁹ SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950), kr. 329 inv. j. 2523. Policajné hlásenie zo dňa 19. augusta 1929.

³⁰ Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. o zriadení samostatného štátu československého.

³¹ Cisárske nariadenie z 18. septembra 1912 č. 191/1912 ríšskeho zákonníka o poriadaní verejných predstavení

³² Nariadenie ministra – plnomocníka vlády Československa pre správu Slovenska č. 174/1919 z 30. novembra 1919 o kinách, filmových predstaveniach a licenciách.

³³ Cenzúrne posudky vrátane širšej administratívnej agendy súvisiacej s výkonom filmovej cenzúry tohto oddelenia tvoria pomerne objemnú zbierku v rozsahu niekoľko stoviek kartónov. Archívna zbierka sa

Filmová cenzúra pri kinematografických dielach na začiatku nemuseli riešiť otázku zásahov do zvukového sprievodu, nakoľko prvé filmy boli nemé. Zvuk sa stal bežnou súčasťou filmov kinematografických diel až na začiatku 30. rokov minulého storočia. Maďarská hudba sa tak zrazu mohla objaviť aj vo vtedajších tzv. biografoch alebo aj potulných kinách. Československá filmová cenzúra na túto výzvu reagovala v podstate okamžite. Cenzúrne nožničky tak neušetrili napríklad maďarskú komédiu o 7 dieloch z roku 1931 s názvom *Modrá Modla* (orig. *A kék bálvány*) z dielne kinematografického štúdia Palatinus – Film so sídlom v Budapešti. Paradoxne bola táto veselohra úplne prvým ozvučeným maďarským filmom. V 6. diely tejto ságy bola rozhodnutím ministerstva zo snímku vystrihnutá hudobná scéna, kde hlavná postava pri gramofóne po zaspievaní piesne v maďarskom jazyku plače za Budapešťou.³⁴

Predmetná pieseň mala nasledujúci refrén:

HU:

Van London, van Nápoly, van
Konstantinápoly,
Van Róma, Barcelona, Madrid, Csikágó!
De kérem, ma kérem, a földön,
az égen egy város van csupán, mit szívem
imád.
Hol az utasok kiszállnak,
Duna és Tisza között találd csak, keresd,
kutasd.
Van London, van Nápoly, van
Konstantinápoly,
de nékem mind hiába, egy van, csak
Pest!³⁵

SK:

Je Londýn, je Neapol, je Konštantínopol,
Je Rím, Barcelona, Madrid, Chicago!
Ale prosím, dnes prosím, na zemi a v nebi
je len jedno také mesto, ktoré moje srdce
ľúbi!
Kde cestujúci vystupujú, medzi Dunajom
a Tisou.
Je Londýn, je Neapol, je Konštantínopol,
no pre mňa iba jedna je, iba jedna Pešť!

Zásah do hudobnej vložky v tomto filme vo svojom posudku ministerskí úradníci neodôvodnili. Deduktívnou metódou je ale podľa nášho názoru dôvod tohto postupu jednoznačný. Táto filmová skladba a refrén síce neodkazovali explicitne na žiadne myšlienky spochybňujúce ideu československého štátu alebo jeho ústavnú jednotu. Melancholický ráz tejto filmovej scény, zosilnený túžbou vrátiť sa do hlavného mesta Maďarska bol ale nabitý dostatočným sentimentom. Ten bol vyhodnotený ako forma podprahovej správy a tým pádom automaticky označený za nežiaduci.

8 ZÁVER

Hudba, rovnako ako aj iné druhy myšlienkového a umeleckého prejavu či už vo forme tlače, kinematografie, divadla alebo literatúry bola na Slovensku v medzivojnovom období predmetom cenzúry. Osobitný záujem venovali československé úrady práve hudbe maďarskej. Zaujatosť československej cenzúry voči maďarskej hudbe možno nepochybne pripísať problematike iredentizmu ale aj všeobecne nižšej úrovni dôvery

nachádza v Národnom archíve v Prahe. Národní archiv: fond Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra (1919 – 1939).

³⁴ Pozri Filmová hĺdka. In *Vestník Ministerstva vnútra Československej republiky*, 1932, roč. 13, s. 187.

³⁵ Tamže.

voči maďarskému obyvateľstvu. Tu je nutné v prvom rade konštatovať, že pri hodnotení škodlivosti tej ktorej skladby hral hlavnú úlohu vždy obsah, teda slová piesne a nie samotný jazyk.

Čo sa spomenutého obsahu hudby týka, jeho výklad by sme bezpochyby označili za značne extenzívny. Ako dostačujúci dôvod zaradenia skladby na zoznam zakázaných piesní tak nemusel byť ani iredentizmus v pravom zmysle slova. Častokrát to boli práve iba rýmy odkazujúce na bývalé Uhorsko, jeho militaristické tradície, panovníkov alebo slovné spojenia vyzdvihujúce jeho krásu a slávnú minulosť. Charakter týchto piesní tak nemusel byť z obsahovej stránky vyslovene závadný, poburujúci či protištátny. Postačujúce bolo, pokiaľ len určité problematické verše mali potenciál vyvolať pohoršenie, ktoré by mohlo viesť k narušeniu verejného poriadku a bezpečnosti.

Ťažiskovým faktorom pri zákaze vybraných hudobných diel bola obsahová náplň vybraných piesní. Druh hudby tak pri udeľovaní pomyselného statusu *excommunicado* pri úradnom výkone cenzúry nehral žiadnu úlohu. Na zoznam zakázaných skladieb tak boli zaradené rôzne druh piesní – vojenské, skautské, ľudové, vlastenecké, filmové či náboženské. Osobitne treba spomenúť zákaz maďarskej hymny, ako štátneho symbolu Uhorska/Maďarska.

Záverom možno vyvodiť nasledovné. Československé orgány verejnej moci pri cenzúre maďarskej hudby postupovali konzistentne s cieľom zabrániť rozširovaniu iredentizmu a myšlienok spochybňujúcich ideu československého štátu a jeho ústavnej jednoty. Maďarská hudba tak podliehala cenzúre či už v rozhlasovom vysielaní, v kinách ale aj vo verejnom živote vo všeobecnosti. Predmetnú aplikačnú prax je ale nutné konfrontovať s dobovými reáliami kultúrneho a spoločenského života maďarskej menšiny v Československu. Spievanie týchto zakázaných piesní vrátane hymny policajné a justičné orgány za prvej republiky mali automaticky tendenciu interpretovať zásadne jednostranne. Takýto skutok bol automaticky považovaný za protest alebo demonštráciu nesúhlasu s myšlienkou Československého štátu alebo jeho ústavného zriadenia. Štát tak porušovanie tohto zákazu riešil prostredníctvom prostriedkov trestného práva, bez potreby zaoberať sa otázkou samotného zavinenia. V mnohých prípadoch tak pri stíhaní či odsúdení išlo len o prejav národnostného cítenia či spolupatričnosti bez priameho úmyslu poburovať proti štátu, jeho vzniku či jeho republikánsko-demokratickej forme.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Archívne pramene

SNA: fond Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945 (1950).

SNA: fond Hlavné štátne zastupiteľstvo v Bratislave 1901 – 1950.

Národní archiv: fond Cenzurní sbor kinematografický při Ministerstvu vnitra (1919 – 1939).

ŠA v Bratislave: Fond Krajský súd v Bratislave. Trestné spisy 1924-1933 I. zväzok a Trestné spisy 1934-1937 II. zväzok.

Vestníky a dobová tlač

Hiradó zo dňa 1. októbra 1933, č. 222.

Vestník Ministerstva vnútra Československej republiky, 1932, roč. 13.

Právne predpisy

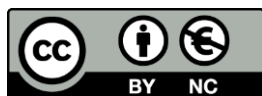
- Cisárske nariadenie z 18. septembra 1912 č. 191/1912 ríšskeho zákonníka o poriadaní verejných predstavení.
- Nariadenie ministra – plnomocníka vlády Československa pre správu Slovenska č. 174/1919 z 30. novembra 1919 o kinách, filmových predstaveniach a licenciách.
- Nariadenie ministra – plnomocníka vlády Československa pre správu Slovenska č. 39/1919 (1007/1919. adm) o zástavách, znakoch (cimeroch) a odznakoch.
- Nariadenie ministra – plnomocníka vlády Československa pre správu Slovenska č. 41/1919 (1131/1919. adm) o zákaze oslavovania 15. brezna (marca).
- Zákon č. 50/1923 Sb. z. a n. na ochranu republiky.
- Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n. o zriadení samostatného štátu československého.

Monografie, štúdie a články

- ATTILA, Simon. Štátne a národné hymny ako zdroje konfliktov na Slovensku počas Prvej Československej republiky. In *Historický časopis*, 2024, roč. 72, č. 2, s. 307 – 328. DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.2.5>.
- BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbora. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011.
- BOHÁČ, Antonín. *Národnostní mapa republiky československé*. Prague: Národpsná spol. českoslovanská, 1926, s. 9, s. 15 – 16.
- BROWN, Steven – VOLGSTEN, Ulrik, ed. *Music and manipulation: On the social uses and social control of music*. New York: Berghahn Books, 2006.
- HAYBURN, Robert. *Papal Legislation on Sacred Music: 95 A.D. to 1977 A.D.* Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 1977.
- MANN, William. *The Operas of Mozart*. London: Cassell, 1977.
- NYMAN, Jake. *Kielletyt levyt: Sata vuotta musiikin sensuuria*. Gummerus, 2017.
- OČADLÍK, Mirko. Co je třeba vědět o opeře. In HOSTOMSKÁ, Anna a kol. *Opera: Průvodce operní hudbou*. [s.l.]: NS Svoboda, 1999, s. 9 – 34.
- TROJAN, Jan. *Dějiny opery*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, ,I. Baroko a klasicizmus (17. a 18. století), 1979.

Sekularizácia právnej úpravy rozluky manželstva v prvej polovici 20. storočia v strednej Európe

Július Palaj

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

Mgr. Július Palaj
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law
julius.palaj@flaw.uniba.sk

Cite

PALAJ, Július. Sekularizácia právnej úpravy manželstva v prvej polovici 20. storočia v strednej Európe. In *Historia et theoria iuris*, 2017, roč. 17, č. 1, s. 25 – 36.

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1060>

Táto štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu Grant mladých UK/1272/2025 Rozluka manželstva v právnej praxi počas Slovenského štátu.

Abstract:

PALAJ, Július: Secularization of Divorce Legislation in the First Half of the 20th Century in Central Europe

The legal institute of separation/divorce is one of the most important family law legal institute, which has undergone several important modifications during the 20th century. This change can best be seen in the changes to the legal provisions relating to the manner of marriage, jurisdiction in matrimonial disputes and, in particular, the regulation of the possibility of dissolution of marriage. The aim of this paper is a comparative analysis of the process of secularization of the legal regulation of marriage separation/divorce in the first half of the 20th century in the jurisdictions of selected Central European countries. For the purpose of the present comparative study, the jurisdictions in question were chosen because of their historical and legal influence on the development of family law and its particular part, which is the separation/divorce of marriage in Central Europe. The subject of comparison will be the legal systems of Czechoslovakia, Poland, Hungary and Austria.

Keywords

separation, divorce, marriage, secularization, Central Europe

1 ÚVOD

Vnímanie manželského zväzku ako sviatostného a nerozlučiteľného spojenia muža a ženy sa v priebehu 19. a 20. storočia, vo väčšine európskych krajín zmenilo.¹ Uvedenú modifikáciu možno najlepšie badať na zmene právnych ustanovení týkajúcich sa spôsobu

¹ GREGOR. Manželstvo. In ŠTEVČEK – GREGOR – MLKVÝ (eds). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 206.

uzavretia manželstva, jurisdikcie v manželských sporoch a najmä v úprave možnosti rozluky/rozvodu manželstva, kde bolo upustené od zásady nerozlučiteľnosti manželstva.

Cieľom tohto príspevku je komparatívna analýza procesu sekularizácie manželských rozlúk v prvej polovici 20. storočia v stredoeurópskych krajinách. V našom príspevku sa zameriame najmä na vývoj právnej úpravy rozlúk v Rakúsku, Maďarsku, Poľsku a Československu s dôrazom na odstraňovanie ustanovení odkazujúcich na náboženskú príslušnosť jedného z manželov, prípadne ustanovení o nerozlučiteľnosti manželstva.

V úvode ešte považujeme za potrebné vymedziť používanie pojmov. Rozhodli sme sa pre používanie dobovej terminológie, ktorá je s ohľadom na dobové právne predpisy presnejšia. Keď budeme hovoriť o rozluke/úplnej rozluke alebo rozvode manželstva, budeme hovoriť o absolútnom skončení manželského zväzku. V prípade, ak by sme hovorili o rozluke od stola a lôžka/rozvode od stola a lôžka, tak hovoríme o oslobodení od manželských povinností za trvania manželstva. Takto rozvedení manželia neboli povinní žiť v spoločnej domácnosti alebo viesť spoločný intímny život, avšak stále boli povinní zachovávať manželskú vernosť a nemali možnosť uzavrieť manželstvo s tretou osobou.²

2 VÝVOJ PRED ROKOM 1918

Na začiatku 20. storočia boli v Rakúsko-Uhorsku účinné dva právne predpisy upravujúce rozluhu manželstva. V Predlitavsku bol účinný ABGB³, ktorý vo svojich ustanoveniach obsahoval požiadavky rôznych náboženských denominácií. V otázke rozluky existovali tri právne režimy, ktoré súviseli s náboženským vierovyznaním manželov.

- A)** Úprava pre katolíkov: Manželstvo dvoch katolíkov nemohlo byť úplne rozlúčené za života manželov, jediným spôsobom absolútneho skončenia manželstva bola smrť jedného z manželov.⁴ Podobný režim platil aj v prípade, ak bola len jedna zo strán v čase sobáša katolíckeho vierovyznania. Pre katolíkov bol možný len rozvod od stola a lôžka.
- B)** Úprava pre nekatolíkov: Nekatolíkom bola dovolená úplná rozluha manželstva na základe § 115 ABGB. Medzi rozlukové dôvody patrili: (1) cudzoložstvo alebo zločin,⁵ (2) zlomyselné opustenie manžela,⁶ (3) úklady o život a zdravie manžela, (4) opakované zlé zaobchádzanie, (5) neprekonateľný odpor pre ktorý obaja manželia žiadajú o rozluhu manželstva.
- C)** Úprava pre obyvateľov židovského vierovyznania: Špeciálnu právnu úpravu pre osoby židovského vierovyznania ustanovoval § 123 ABGB, podľa ktorého sa na nich vzťahovali viaceré výnimky zo všeobecného manželského práva, ktoré pramenili z odlišnej náboženskej príslušnosti. Osobitnú právnu úpravu rozluky pre osoby židovského vierovyznania možno nájsť v § 133 až § 136 ABGB. Dôvodmi pre rozluhu

² POSPÍŠILOVÁ. Řízení o rozvod a rozluhu manželství v letech 1918 až 1938 v Československu. In KRÁLIČKOVÁ – KORNEL – JANOVEC (eds.). *COFOLA 2019. Část VI. Řízení ve věcech manželských a souvisejících*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 69.

³ Zákon č. 946/1811 r. z. Allgemeine bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) v znení zo dňa 1. januára 1917. Dostupné na internete: <<https://app.beckonline.cz/bo/chapterviewdocument.seam?documentId=onrf6mjygeyv6ojugywtcna&refSource=ols-citation&ols=ABGB>> [cit. 2025-04-10].

⁴ § 111, zákon č. 946/1811 r. z. ABGB.

⁵ V prípade zločinu musel byť manžel odsúdený minimálne na 5 rokov odňatia slobody.

⁶ Okrem samotného opustenia bolo potrebné, aby pobyt manžela nebol známy a aby sa neprihlásil ani do roka od súdnej výzvy.

boli: (1) dohoda manželov, (2) cudzoložstvo manželky a (3) konvertovanie na kresťanstvo.

V Zalitavsku bol účinný zákonný článok XXXI. o manželskom práve z roku 1894. Návrh bol do Uhorského snemu predložený vládnuou Liberálnou stranou. Schváleniu tohto právneho predpisu predchádzali významné politické a spoločenské turbulencie, sprevádzané najmä silným odporom predstaviteľov Katolíckej cirkvi.⁷ Informácie o priebehu legislatívneho procesu môžeme nájsť v dobovej tlači.⁸

Situáciu vo vtedajšej spoločnosti dobrým spôsobom dokladá správa korešpondenta vatikánskych novín *L'Osservatore Romano* z februára 1894: „Vo všetkých politických kruhoch, a to aj tých, ktoré sú mimo parlamentnej sféry, prevláda taký nepokoj, dokonca až podráždenie mysle, ktoré nikdy nevládlo v priebehu rokovaní o zmiešaných manželstvách, ani v priebehu rokovaní o vojenských právnych predpisoch či o administratívnej reforme. Už viac týždňov na všetkých verejných miestach, ako aj v súkromných domoch sa nehovorí o inom, ako o civilnom sobáši. Kamkoľvek idete, či už si vypiť pohár piva, alebo do kaviarne popíjať šálku kávy, alebo pri rozhovoroch v domácnostiach, nemáte pokoj: dokonca aj poslíčkovia na námestí a lampári nehovoria o ničom inom, ako o civilnom sobáši.“⁹

Zákonný článok bol napriek viacerým politickým problémom a počiatočnému nesúhlasu panovníka schválený a 9. decembra 1894 sankcionovaný panovníkom. V porovnaní s právnou úpravou ABGB išlo o moderný právny predpis, ktorý priniesol radikálnu zmenu v pohľade na manželské právo. Ako uvádza Lanczová: „Nové chápanie manželstva znamenalo esenciálnu zmenu majúcu dosah ako na vznik (obligatórny civilný sobáš), tak aj na zánik manželstva, ktoré sa prestalo chápať ako tzv. *matrimonium perpetuum*, t. j. kánonický inštitút dovtedy, pod hrozbou exkomunikácie, nerozlučiteľný.“¹⁰

Zákonný článok XXXI. rozlišoval medzi absolútnym zánikom manželstva a relatívnym zánikom manželstva. Dôvodmi pre absolútny zánik manželstva boli smrť a rozluka manželstva. Rozlukové dôvody boli koncipované na princípe zavinenia, návrh na rozluku mohol podať len nevinný manžel.

Dôvodmi na rozluku bolo: cudzoložstvo (§ 76), úmyselné opustenie manžela bez právnej príčiny (§ 77), úmyselné konanie proti životu a zdraviu manžela (§ 78), odsúdenie manžela na trest smrti alebo minimálne 5 rokov žalára (§ 79). K uvedenému možno pridať aj ustanovenie § 80, ktoré obsahovalo viacero rozlukových dôvodov, ako napríklad a) úmyselne porušuje povinnosti manžela svojím úmyselným konaním, okrem prípadov uvedených v § 76 až 78; b) navádzanie alebo pokus navádzať dieťa z rodiny manželov na spáchanie trestného činu alebo na vedenie nemravného života; (c) vedenie nemravného života; (d) po uzavretí manželstva odsúdenie na trest odňatia slobody v trvaní menej ako päť rokov alebo na trest odňatia slobody za trestný čin spáchaný s cieľom získať prospech.

⁷ Na mnohých miestach Uhorska sa organizovali zhromaždenia vyjadrujúce súhlas alebo nesúhlas s reformou manželského práva. Najvýznamnejšou otázkou celého návrhu sa stala problematika obligatórneho civilného sobáša, ktorý bol z pohľadu Katolíckej cirkvi neprijateľným zásahom do cirkevných právomocí.

⁸ Napríklad Národné noviny alebo Katolícke noviny pravidelne informovali o priebehu rokovaní a o reakciách spoločnosti na celý legislatívny proces. Pozri Krajinský snem. In *Národné noviny*, 1894, roč. 25, č. 25, s. 2. Dostupné na internete: <<https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:641f24b0-a15c-11df-94cc-000bdb925259?page=uuid:37cd50c0-c7c4-11e8-bc37-005056827e51>> [cit. 2025-04-10].

⁹ MALINIÁKOVÁ. Zákon o manželskom práve a parlamentné rozpravy v Uhorsku v roku 1894. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 97.

¹⁰ LANCZOVÁ. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018, s. 20.

Rozvod od stola a lôžka bol upravený v § 104 a nasledujúcich. Manželia mohli žiadať o rozvod od stola a lôžka z tých istých dôvodov ako pri úplnej rozluke manželstva, teda ustanovenia §75 až § 87 sa primerane aplikovali aj v tomto prípade.

V porovnaní s právnou úpravou ABGB boli rozlukové dôvody podobné ako tie uplatňované pri rozluke nekatolíckych manželstiev (§ 115), jediným rozdielom bola absencia dôvodu neprekonateľného odporu, ktorá v zákonom článku XXXI. absentovala.¹¹ Z pohľadu sekularizácie rozluky manželstva je potrebné poukázať na ostrý kontrast oboch právnych predpisov. Zákonný článok XXXI. priniesol úplne sekularizovanú právnú úpravu, oprostenu od špecifických ustanovení pre rôzne vierovyznania. Naopak ABGB môžeme pokladať za zmiešaný model v ktorom síce existuje možnosť úplnej rozluky manželstva, avšak odvodený od príslušnosti k určitej náboženskej denominácii a zakázaný pre katolíkov.

3 VÝVOJ PO ROKU 1918

3.1 RAKÚSKO

Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Rakúskej republiky zostal aj nad'alej účinný ABGB z roku 1811. Pri postupnej zmene spoločnosti, v ktorej sa morálna doktrína Katolíckej cirkvi čoraz viac začínala ignorovať, predstavovala neexistencia úplnej rozluky manželstva čoraz väčší problém.¹² V roku 1918 bol do Dočasného národného zhromaždenia predložený návrh na reformu manželského práva, ktorý okrem iného umožňoval rozluky manželstva nezávisle od náboženského vyznania.¹³ Predkladateľom bol rakúsky sociálny demokrat Albert Sever. Tento a ani ďalšie návrhy na reformu manželského/rozlukového práva neboli počas trvania prvej Rakúskej republiky prijaté. Hlavnými dôvodmi bolo silné postavenie Katolíckej cirkvi, ktorej záujmy zastupovala najmä Kresťansko-sociálna strana (CSP),¹⁴ ktorá spolu so Sociálne demokratickou stranou patrila medzi najsilnejšie politické strany medzivojnovnej Rakúskej republiky.

Politický pat bolo potrebné riešiť iným spôsobom. Riešením bolo využitie respektíve zneužitie § 83 ABGB. Podľa tohto ustanovenia bolo možné „z dôležitých dôvodov žiadať o odpustenie prekážok manželstva u krajinskej správy, ktorá má ďalšie zariadiť podľa povahy.“¹⁵ Uvedený paragraf bližšie nešpecifikoval ktorých prekážok sa má týkať. To v praxi znamenalo možnosť krajinského hajtmána využiť uvedené ustanovenie aj v prípade prekážky existujúceho manželského zväzku, ktorú upravoval § 62 ABGB. Už pred rokom 1918 bolo zaznamenaných cca. 14 prípadov,¹⁶ v ktorých bola odpustená prekážka existujúceho manželského zväzku a týmto osobám bolo dovolené uzavrieť nové

¹¹ Tamže, s. 23.

¹² OLECHOWSKI. The Controversy Surrounding Marriage Law in 20th Century Austria with a Special Emphasis on Constitutional Court Decisions Regarding the Dispensation Marriages. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2017, roč. 10, s. 98.

¹³ KALB. Das Eherecht in der Republik Österreich 1918 – 1978. In *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2012, roč. 2, č. 1, s. 31.

¹⁴ O vzťahu Katolíckej cirkvi a kresťansko-sociálnej strany vypovedá najmä angažovanosť mnohých jej členov v Katolíckej cirkvi alebo i v jej blízkych združeniach. V radoch kresťansko-sociálnych politikov boli aj katolícki kňazi, z ktorých najznámejší bol spolkový kancelár Ignaz Seipel.

¹⁵ § 83, zákon č. 946/1811 r. z. ABGB.

¹⁶ Všetky tieto prípady sa týkali prípadov, keď už zosobášená strana prešla aspoň predchádzajúcim odlúčením od stola a lôžka. OLECHOWSKI, The Controversy Surrounding Marriage Law in 20th Century Austria with a Special Emphasis on Constitutional Court Decisions Regarding the Dispensation Marriages. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2017, roč. 10, s. 99.

manželstvo.¹⁷ Prax dišpenzovaných manželstiev sa rozšírila najmä po vzniku vládnej koalície Sociálno-demokratickej strany a Kresťansko-sociálnej strany v roku 1919. Výraznou postavou dišpenzovaných manželstiev sa stal vyššie spomínaný Albert Sever, ktorý bol v rokoch 1919 až 1920 krajinským hajtmanom Dolného Rakúska¹⁸ a podľa ktorého sa dišpenzované manželstvá začali ľudovo nazývať „Severove manželstvá“. Bolo to najmä z dôvodu veľkého množstva výnimiek, ktoré ako hajtman udelil.¹⁹ Do roku 1938 bolo takto uzavretých približne 50 000 manželstiev v celom Rakúsku.²⁰ Dišpenzované manželstvá ale vytvorili právny problém, keďže z právneho pohľadu porušovali zákaz polygamie. Rozhodnutia civilných súdov rušiacich dišpenzované manželstvá vyvolali ústavnú krízu.²¹

Praktiku dišpenzovania manželstiev výrazne obmedzilo prijatie konkordátu v roku 1933 a novej ústavy v roku 1934. Nová ústava výslovne hovorila o kresťanskej, nemeckej federácii, založenej na korporatívnych princípoch, a vyhlásila, že všetky zákony pochádzajú od Boha.²² Anšlus Rakúska a s ním spojený nástup vlády národných socialistov v marci 1938 viedol ku krátkodobému obnoveniu udeľovania dišpenzov. Ríšsky komisár pre zjednotenie Rakúska s Nemeckou ríšou Josef Bürckel zdôraznil, že národno-socialistická vláda nemá „žiadny dôvod byť prísnejšia v udeľovaní výnimiek ako predchádzajúca katolícka vláda.“²³ Obnovenie praxe udeľovania výnimiek bolo len dočasným riešením.

6. júna 1938 bol prijatý Zákon o zjednotení manželského a rozvodového práva v Rakúsku a zvyšku ríše.²⁴ Manželský zákon z roku 1938 znamenal modernizáciu a sekularizáciu manželského práva v Rakúsku, keďže odstránil náboženské požiadavky jednotlivých vierovyznaní a umožnil rozvod manželstva u katolíkov. § 46 a nasledujúce upravovali rozvodové dôvody, ktoré boli rozdelené na: (1) rozvod z viny (manželské previnenia)²⁵ a (2) rozvod z iných dôvodov.²⁶ Okrem zjavných pozitív uvedeného zákona, ako bolo odstránenie chaosu v rakúskom manželskom práve a zjednotenia právnej

¹⁷ Uvedenú prax spopularizoval prípad Franza Conrada von Hötzendorfa, náčelníka generálneho štábu Rakúsko-Uhorskej armády z roku 1915.

¹⁸ Do roku 1921 bola súčasťou Dolného Rakúska aj Viedeň.

¹⁹ Verfassungsgerichtshof. *Historic Case Law. Selected historic decisions and their social and political environment.* [online]. [cit. 2025-4-25]. Dostupné na internete: <[https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/geschichte/Rechtsprechung_im_Wandel_\(Zeitleiste\).en.html#:~:text=%E2%80%9CSever%20marriages%E2%80%9D%2C%20a%20term%20to%20be%20found%20in,to%20marriage%20by%20way%20of%20an%20administrative%20act](https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/geschichte/Rechtsprechung_im_Wandel_(Zeitleiste).en.html#:~:text=%E2%80%9CSever%20marriages%E2%80%9D%2C%20a%20term%20to%20be%20found%20in,to%20marriage%20by%20way%20of%20an%20administrative%20act)> [cit. 2025-04-10].

²⁰ OLECHOWSKI. The Controversy Surrounding Marriage Law in 20th Century Austria with a Special Emphasis on Constitutional Court Decisions Regarding the Dispensation Marriages. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2017, roč. 10, s. 101.

²¹ Tamže, s. 107.

²² Nariadenie spolkovej vlády z 24. apríla 1934 o Ústave spolkového štátu Rakúsko.

B.G.Bl. 1934 I. č. 239. (V origináli: Verordnung der Bundesregierung vom 24. April 1934 über die Verfassung des Bundesstaates Österreich B.G.Bl. 1934 I. Nr. 239). Dostupné na internete: <<https://www.verfassungen.at/at34-38/index34.htm>> [cit. 2025-04-10].

²³ OLECHOWSKI. The Controversy Surrounding Marriage Law in 20th Century Austria with a Special Emphasis on Constitutional Court Decisions Regarding the Dispensation Marriages. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2017, roč. 10, s. 112.

²⁴ Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet. Vom 6. Juli 1938. (Ehegesetz; EheG). Dostupné na internete: <https://www.jku.at/fileadmin/gruppen/142/Ehegesetz_1938.pdf> [cit. 2025-04-10].

²⁵ Išlo napríklad o cudzoložstvo, odmietnutie plnenia manželských povinností, iné manželské previnenia.

²⁶ Išlo napríklad o pohlavnú chorobu, duševnú poruchu alebo rozpad domácnosti.

terminológii, priniesol tento zákon ustanovenia rasového a eugenického charakteru v súlade ideológiou národného socializmu.²⁷

Na sklonku druhej svetovej vojny, 1.mája 1945, bol prijatý ústavný zákon o obnovení právneho poriadku v Rakúsku. § 1 ods. 1 rušil všetky ustanovenia právneho poriadku, ktoré by odporovali existencii slobodného a nezávislého Rakúska, zásadám skutočnej demokracie a ktoré by boli v rozpore s právnym cítením rakúskeho národa alebo obsahovali typické myšlienky národného socializmu.²⁸ § 1 ods. 2 ústavného zákona ustanovoval právomoc dočasnej vlády na určenie noriem ktoré mali byť v zmysle § 1 ods. 1 zrušené. K takémuto vyhláseniu v otázke rodinného a manželského práva prišlo 26. júna 1945.²⁹ Zákon z roku 1938 naďalej zostal v platnosti s viacerými zmenami. Odstránené boli najmä ustanovenia rasovo-biologického charakteru.³⁰

Konzervatívna právna úprava rozlúk ABGB dlhú dobu odolávala sekularizačným tendenciám. Politický konflikt medzi konzervatívnou časťou obyvateľstva zastúpenou kresťansko-sociálnou stranou a pokrokovejšími sociálnymi demokratmi vyvrcholil praxou dišpenzovaných manželstiev, ktoré odporovali princípu právnej istoty a do rakúskeho právneho poriadku vnášali chaos. Ďalším dôvodom pretrvávajúceho stavu bolo silné postavenie Katolíckej cirkvi, ktorá akúkoľvek právnu úpravu úplnej rozluky manželstva odmietala. Situáciu vyriešil až totalitný režim Tretej ríše, ktorý Manželským zákonom z roku 1938 sekularizoval právnu úpravu zavedením rozvodu, ktorý nebol podmienený konfesijnou príslušnosťou a s viacerými zmenami zostal dodnes účinným predpisom na území Rakúska.

3.2 POĽSKO

V roku 1918 sa Poľsko znovuobjavilo na mape Európy. Dlhé obdobie neslobody sa premietlo aj do právnej úpravy. Poľský právny poriadok bol nejednotný a silno fragmentovaný. „Mozaiku“ poľského právneho systému tvorili najmä nemecké, ruské, rakúske a sčasti aj uhorské právne predpisy. Uvedené sa dá dobre dokumentovať aj na poľskom manželskom práve, ktoré v medzivojnovom období pozostávalo z viacerých právnych jurisdikcií.

a) BGB:³¹ Nemecký občiansky zákonník z roku 1896, bol účinný v západných poľských provinciách, bývalého nemeckého (pruského) záboru.³² Z pohľadu sekularizačných tendencií išlo o moderný právny predpis, ktorý neobsahoval ustanovenia náboženského charakteru. Rozvodové dôvody boli: (§1565) cudzoložstvo alebo trestný čin podľa § 171 a § 175 Trestného zákona, (§ 1566) úklady o život a zdravie manžela, (§ 1567) zlomyselné opustenie manžela, (§ 1568) rozvrat manželského zväzku na základe závažného porušenia povinností vyplývajúcich z manželstva alebo z nečestného či nemorálneho správania, (§ 1569) duševná choroba, ak jeden z manželov duševne ochorel, choroba trvala počas manželstva najmenej tri roky

²⁷ KALB. Das Eherecht in der Republik Österreich 1918 – 1978. In *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2012, roč. 2, č. 1, s. 36.

²⁸ Verfassungsgesetz vom 1. Mai 1945 über die Wiederherstellung des Rechtslebens in Österreich (Rechts-Überleitungsgesetz – R-ÜG.). (StGBI. 6/1945).

²⁹ Staatsgesetzblatt für die republik Österreich Jahrgang 1945 Ausgegeben am 28. Juni 1945.

³⁰ KALB. Das Eherecht in der Republik Österreich 1918 – 1978. In *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2012, roč. 2, č. 1, s. 38.

³¹ Zákon č. 2321/1896 r. z. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB).

³² STAWECKA-FIRLEJ. Małżeńskie prawo osobowe ustawodawstw porozbiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym. In *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 2013, roč. 315, č. 2, s. 76.

a dosiahla taký stupeň, že duševné spoločenstvo medzi manželmi zaniklo a akákoľvek vyhládka na obnovenie tohto spoločenstva bola vylúčená.

- b) Zákon o manželstve z 24. júna 1836: Účinný na území bývalého ruského panstva. Manželské právo malo prísne konfesijný charakter, keďže mohlo byť uzavreté len pred cirkvou podľa cirkevných pravidiel, čo priamo súviselo s vnímaním manželstva ako inštitútu náboženského, nie občianskeho charakteru.³³ Právna úprava rozluky bola založená na zásadách stanovených v náboženských predpisoch jednotlivých náboženských denominácií, na ktoré sa zákon odvolával.³⁴ Súdnu právomoc nad manželskými spormi vykonávali cirkevné súdy.³⁵
- c) ABGB: bol účinný v južných provinciách v bývalom rakúskom panstve. O právnej úprave rozluky v ABGB platí čo bolo uvedené vyššie.
- d) Zákonný článok XXXI. z roku 1894: keďže niektoré časti južného Poľska boli do roku 1918 súčasťou Uhorska, bol na týchto územiach³⁶ účinný zákonný článok XXXI. Uvedené sa nezmenilo ani napriek čiastočnej unifikácii rakúskeho a uhorského práva.³⁷ V praxi tak zostali v tejto oblasti platné oba právne predpisy, čo umožňovalo snúbencom výber právneho poriadku, podľa ktorého chceli uzavrieť manželstvo. Voľba právneho režimu znamenala uplatňovanie všetkých ustanovení danej právnej úpravy, teda spôsobu uzavretia manželstva, prekážky manželstva ako aj na prípustnosti manželskej rozluky.³⁸

Právny partikularizmus v oblasti osobného manželského práva sa počas obdobia druhej Poľskej republiky nepodarilo prekonať, a to napriek viacerým unifikačným snahám. Medzi najvýznamnejšie návrhy patrila návrh Karola Lutostańskiego, schválený kodifikačnou komisiou v roku 1929. Tento návrh vychádzal zo sekulárneho pohľadu na manželstvo, podľa ktorého by kanonické právo malo zostať len striktno vnútorným právom Katolíckej cirkvi, ktoré nemá žiadny vplyv na štátnu sféru.³⁹ Návrh manželského zákona, ktorý obsahoval možnosť rozvodu manželstva, nakoniec ale nebol prijatý. Hlavnými dôvodmi bol nesúhlas zo strany Katolíckej cirkvi, ktorá vydala vyhlásenie v ktorom návrh ostro kritizovala a zároveň vyzvala všetkých katolíkov, aby nasledovali hlas cirkvi.⁴⁰ V reakcii nato sa vo viacerých poľských mestách uskutočnili demonštrácie vyzývajúce vládu na stiahnutie návrhu zákona.

Práce na unifikácii sa vo väčšej miere obnovili až po druhej svetovej vojne, v diametrálne odlišných politických pomeroch v ktorých kľúčovú úlohu zohrávala

³³ FASTYN. Zawarcie małżeństwa mieszanego wyznaniowo według prawa małżeńskiego z 1836 roku. In *Czasopismo prawno-historyczne*, 2013, č. 65, s. 229.

³⁴ Najsilnejšie postavenie mali pravoslávna cirkev, rímskokatolícka cirkev evanjelická cirkev augsburského vyznania a reformovaná cirkev.

³⁵ ZAKRZEWSKI. Prawo małżeńskie w II Rzeczypospolitej – nieudane próby normalizacji. In *Kortowski Przegląd Prawniczy*, 2015, č. 2, s. 92.

³⁶ Išlo o územia Spišu a Oravy.

³⁷ Nariadením rady ministrov z 14. septembra 1922 o organizácii súdnictva na Spiši a Orave a rozšírení pôsobnosti niektorých zákonov a nariadení na túto oblasť sa unifikovali viaceré ustanovenia občianskeho a rodinného práva platného v tejto oblasti. Výnimkou bol práve osobné manželské právo. Dostupné na internete: Organizacja sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcie na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń. - Prawo.pl.

³⁸ STAWARSKA-RIPPEL. O przeszkodach do zawarcia małżeństwa w międzywojennej Polsce na przykładzie prawa węgierskiego obowiązującego na Spiszu i Orawie. In *Z dziejów Prawa*, 2020, č. 13, s. 244 – 245. Katolícka väčšina spoločnosti si volila rakúsky konzervatívny systém a nie moderný maďarský systém.

³⁹ ZAKRZEWSKI. Prawo małżeńskie w II Rzeczypospolitej – nieudane próby normalizacji. In *Kortowski Przegląd Prawniczy*, 2015, č. 2, s. 94.

⁴⁰ Tamže, s. 94.

komunistická strana. To vyústilo do prijatia dekrétu o manželskom práve z 25. septembra 1945,⁴¹ ktorý zjednotil a zároveň sekularizoval poľské manželské právo. Dôvody prijatia nachádzame v komentári k zákonu z roku 1946. Komentár odkazuje na nedostatočnú mieru regulácie inštitútu manželstva z pohľadu štátu, vzhľadom na to, že v predchádzajúcom období mali ustanovenia manželského práva silný náboženský charakter.⁴²

Inštitút rozvodu upravený v piatej kapitole dekrétu ponúkol široký diapazón rozvodových dôvodov vymenovaných v článku 24: (1) cudzoložstvo, (2) úklady o život a zdravie manžela alebo dieťaťa, (3) odmietnutie poskytovania prostriedkov na živobytie rodiny, (4) opustenie manželského bydliska bez vážneho dôvodu na dobu jedného roka alebo aj s vážnym dôvodom, ak sa nevrátil do jedného roka od zániku tohto dôvodu, (5) spáchanie hanebného trestného činu, (6) vedenie zhýralého alebo promiskuitného života, (7) vykonávanie nečestného povolania, (8) opilstvo alebo drogová závislosť, (9) pohlavná choroba, ktorá je nákazlivá alebo a nebezpečná pre druhého manžela alebo potomstvo, (10) duševná choroba v trvaní dlhšie ako jeden rok, (11) sexuálna impotencia bez ohľadu na čas jej vzniku, avšak len do 50 roku života.

Kodifikácia rodinného práva sa uskutočnila v roku 1950, zákonom č.34/1950 s názvom Rodinný kódex.⁴³ Tento právny predpis výrazným spôsobom zjednodušil rozvodovú právnu úpravu, keď namiesto 11 rozvodových dôvodov ustanovil jeden rozvodový dôvod, upravený v článku 29. Jediným dôvodom rozvodu, podľa novej právnej úpravy, mal byť úplný a trvalý rozvrat manželstva, ktorý nastal z dôležitých dôvodov.

Veľký právny partikularizmus a silný vplyv Katolíckej cirkvi boli hlavnými dôvodmi neunifikácie a nesekularizácie ustanovení o rozluke manželstva v medzivojnovom Poľsku. Niektoré právne predpisy (BGB a zákonný článok XXXI./1894) neprihliadali na vierovyznanie manželov a uznávali možnosť rozvodu/rozluky pre všetkých. Zatiaľ čo ABGB a najmä zákon o manželstve z 24. júna 1836 mali prísne konfesionálny charakter. Najmä zákon o manželstve účinný na územiach bývalého ruského panstva možno vnímať ako najkonzervatívnejší zo všetkých uvedených predpisov účinných na území Poľska, keďže aj súdnu právomoc nad manželskými spormi vykonávali cirkevné súdy a súčasťou právneho poriadku boli ustanovenia jednotlivých denominácií. Uvedený stav sa podarilo zmeniť až po nástupe komunistickej strany k moci v roku 1945, ktorá zaviedla možnosť rozvodu bez ohľadu na cirkevnú príslušnosť. Následne Rodinný kódex z roku 1950 unifikoval rodinné právo do jedného predpisu a podstatne zjednodušil rozvodové dôvody.

3.3 MAĎARSKO

Maďarská právna úprava zostala bez výraznejších zmien. Zákonný článok XXXI. z roku 1894 sa ukázal ako veľmi moderný a pokrokový právny predpis, ktorý bol vo vzťahu k úplnej rozluke manželstva výraznejšie novelizovaný až v roku 1945, dekrétom č. 6800/1945 o doplnení a zmene článku 1894: XXXI. zákona o manželstve a súvisiacich procesných ustanovení.⁴⁴ Do zákona pribudli nové rozlukové dôvody, ktoré

⁴¹ Prawo małżeńskie: dekret z dnia 25 września 1945 r. ogłoszony 7 listopada 1945 r. (Dz. U.R.P. Nr 48/45 poz. 270) Obowiązujący od dnia 1 stycznia 1946.

⁴² BALON. *Prawo małżeńskie: dekret z dnia 25 września 1945 r. ogłoszony 7 listopada 1945 r.* (Dz. U.R.P. Nr 48/45 poz. 270) Obowiązujący od dnia 1 stycznia 1946. Kraków 1946, s. 5.

⁴³ Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. Kodeks rodzinny (Dz.U. z 1950 Nr 34, poz. 38).

⁴⁴ 6800/1945. ME rendelet a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk, valamint az ezzel kapcsolatos eljárásai rendelkezések kiegészítése és módosítása tárgyában. Dostupné na internete: <https://jogkodex.hu/jsz/1945_6800_me_rendelet_5067079> [cit. 2025-04-10].

nepredpokladali zavinenie jedného z manželov, ako napríklad duševná choroba alebo súhlas manželov. Zákonný článok XXXI. bol nahradený v roku 1952 zákonom č. IV o manželstve, rodine a opatrovníctve.⁴⁵ Cieľom tohto právneho predpisu bola kodifikácia maďarského rodinného práva do jedného právneho predpisu, keďže úprava rodinnoprávných inštitútov, bola roztrúsená vo viacerých právnych predpisoch.⁴⁶ Zároveň mal odrážať socialistickú transformáciu spoločnosti a vplyv tejto transformácie na manželstvo a rodinný život. Rozvod manželstva upravoval § 18, podľa ktorého bolo možné rozviesť manželov z dôvodu úplného a nenapraviteľného rozpadu manželstva.

Sekularizácia rozlúk manželstva nebola v medzivojnovom Maďarsku pertraktovanou témou. Zákonný článok XXXI./1894 prijatý počas Rakúsko-Uhorska bol progresívnym právnym predpisom, ktorý minimálne na stredoeurópske pomery predbehol svoju dobu. O uvedenom svedčí aj malý počet novelizácií rozlukových dôvodov a skutočnosť, že zákonný článok bol nahradený novým právnym predpisom až po 57 rokoch účinnosti.

3.4 ČESKOSLOVENSKO

Recepčnou normou boli do právneho poriadku Československa, vo vzťahu k manželskému právu, recipované ustanovenia ABGB (účinné pre územie českých krajín) a zákonného článku XXXI. (účinné pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi). Na niekoľko mesiacov na našom území platili veľmi protichodné právne úpravy úplných rozlúk manželstva.⁴⁷ Situáciu sa čiastočne podarilo vyriešiť prijatím tzv. manželskej novely.⁴⁸ Vo vzťahu k ABGB predstavovala *lex specialis* a bola účinná v celom rozsahu, zatiaľ čo vo vzťahu k územiu Slovenska a Podkarpatskej Rusi boli účinné len § 1-12, § 25 a po novele z roku 1924 aj § 26. Najvýraznejšími zmenami bola sekularizácia a liberalizácia rozlúk manželstva v českých krajinách a taktiež zjednotenie právnej úpravy uzavretia manželstva. Manželská novela v porovnaní so zákonným článkom XXXI. priniesla dva nové rozlukové dôvody a to hlboký rozvrat manželstva (§ 13 písm. h) a neprekonateľný odpor (§ 13 písm. i), ostatné rozlukové dôvody poznal aj zákonný článok XXXI./1894.⁴⁹

Napriek tomu, že materiál rodinného práva bola súčasťou návrhu zákona všeobecného občianskeho zákonníka z roku 1931, do vládneho návrhu zákona z roku 1937 sa nedostala a bola z neho vypustená.⁵⁰ Uvedená skutočnosť sa stala terčom ostrej kritiky, keďže vo vtedajšom právnom myslení bolo rodinné právo tradične súčasťou občianskeho zákonníka, ďalším problémom bolo zachovanie „roztrieštenosti“ právnej úpravy vo viacerých právnych predpisoch.⁵¹

⁴⁵ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról. Dostupné na internete: <<https://njt.hu/jogszabaly/1952-4-00-00>> [cit. 2025-04-10].

⁴⁶ SZLADITS. Az új családjogi törvény bemutatása és méltatása. In Magyar tudományos akadémia társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei, 1953, roč. 3, č. 1-2, s. 11. Dostupné na: <<https://real.mtak.hu/183262/>> [cit. 2025-04-10].

⁴⁷ LANCZOVÁ. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018, s. 60.

⁴⁸ Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n. ze dne 22. května 1919, kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství.

⁴⁹ K bližšímu porovnání jednotlivých ustanovení manželské novely a zákonného článku XXXI./1894 pozri LANCZOVÁ. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018, s. 65 – 66.

⁵⁰ LETKOVÁ – MARTINCOVÁ. Rodinné právo vo svetle kodifikácií počnúc 19. storočím do súčasnosti. In VOJÁČEK a kol. (ed.). *Část II. (Re-)kodifikace úspěšné a neúspěšné*. Brno 2018, s. 48.

⁵¹ KOBER (ed.). *Osnova československého občanského zákoníku*. Praha 2021, s. 71.

K unifikácii a kodifikácii právnej úpravy manželstva prišlo až v roku 1949, prijatím zákona č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve. Rozvod manželstva bol upravený v § 30-§ 32. Zákon značne zjednodušil predchádzajúcu obsiahlu právnu úpravu rozlukových dôvodov a jediným rozvodovým dôvodom sa stal hlboký a trvalý rozvrat manželstva z dôležitých dôvodov. Zaujímavou je skutočnosť, že uvedený zákon bol pripravovaný v spoločnej komisii s Poľskom na základe zmluvy o právnej pomoci. Preto bol zákon o rodinnom práve skoro totožný s poľským Rodinným kódexom z roku 1950, ktorý sme spomínali vyššie.⁵² Oba uznávali len jeden rozvodový dôvod, hlboký a trvalý rozvrat manželstva z dôležitých dôvodov. Dokonca sú si tieto ustanovenia príbuzné i v číslach paragrafov.

Na rozdiel od Poľska a Rakúska sa Československu podarilo dokončiť sekularizáciu manželstva začatú zákonným článkom XXXI/1894 (platného pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi). Manželská novela z roku 1919, zaviedla možnosť úplnej rozluky manželstva bez ohľadu na vierovyznanie pre české krajiny. Mínusom medzivojnového obdobia zostáva absencia jednotnej unifikovanej právnej úpravy pre celé Československo. K unifikácii respektíve kodifikácii rodinného práva dochádza v roku 1949. Zákon o rodinnom práve podstatným spôsobom zjednodušil možnosť rozvodu a to zavedením jediného rozvodového dôvodu.

4 ZÁVER

Medzi prijatím prvého sekulárneho manželského predpisu, ktorým bol v strednej Európe nepochybne zákonný článok XXXI/1894, a posledného, ktorým bol dekrét o manželskom práve z roku 1945, uplynulo 51 rokov. Z tohto dôvodu môžeme konštatovať, že proces sekularizácie právnej úpravy rozluky v strednej Európe bol relatívne dlhým procesom a v každej krajine je spojený s osobitným právno-historickým vývojom.

Medzi najvýznamnejšie faktory, ovplyvňujúce proces prijímania sekulárnych právnych úprav, nepochybne patrí postavenie Katolíckej cirkvi v danom štáte. V krajinách so silným postavením Katolíckej cirkvi, príkladom ktorých boli Poľsko a Rakúsko, bol rozvod manželstva zavedený neskôr⁵³ a až začínajúcim totalitným režimom, ktorý dokázal potlačiť/ignorovať katolícku opozíciu v tejto otázke. V štátoch so slabším postavením Katolíckej cirkvi,⁵⁴ sa to podarilo skôr a v slobodnejšej atmosfére.

K ďalším spoločným znakom patrí široký diapazón rozlukových dôvodov, ktoré v tomto období zákony obsahovali. Ich formulácia bola veľmi kazuistická. Prísnu formuláciu rozlukových/rozvodových dôvodov možno vnímať ako kompromis medzi liberálnym a konzervatívnym pohľadom na inštitút manželstva. Úplné skončenie manželského zväzku bolo aj naďalej vnímané ako veľmi negatívny sociálny jav, ktorému treba čo najviac zabrániť.

Posledným zaujímavým a aspoň čiastočne spoločným znakom, je vlna kodifikácií po druhej svetovej vojne. Tá sa dotkla všetkých štátov, okrem Rakúska. Súviselo to s nástupom komunistických diktatúr v strednej Európe, ktoré po vzore Sovietskeho zväzu

⁵² Správa výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona o právu rodinném. Národní shromáždění Republiky Československé 1948 – 1954, 37. schůze, část 2/10 ze dne 7. 12. 1949. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/037schuz/s037002.htm>> [cit. 2025-04-10].

⁵³ Rakúsko v roku 1938, Poľsko v roku 1945.

⁵⁴ Samozrejme aj v nich mala Katolícka cirkev stále silné postavenie. Avšak v prípade Maďarska a aj českých krajín boli výraznejšie zastúpené aj iné náboženské denominácie a zároveň v nich bol katolicizmus silne spájaný s Rakúskom, ktoré politickí reprezentanti týchto štátov nevnímali najpozitívnejšie.

kodifikovali rodinné právo do jedného právneho predpisu. Predtým dlhý výpočet rozlukových/rozvodových dôvodov bol nahradený jedným dôvodom, ktorý bol v celku vágne formulovaný, ako hlboký rozvrat alebo rozpad manželstva.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Právne predpisy

1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról.
 6800/1945. ME rendelet a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk, valamint az ezzel kapcsolatos eljárási rendelkezések kiegészítése és módosítása tárgyában.
 Zákon č. 946/1811 r. z. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB) v znení zo dňa 1.1.1917.
 Zákon č. 2321/1896 r. z. Bürgerliches Gesetzbuch v znení z 18. augusta 1900.
 Ehegesetz – Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet. Vom 6. Juli 1938.
 Organizacja sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcie na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń.
 Prawo małżeńskie: dekret z dnia 25 września 1945 r. ogłoszony 7 listopada 1945 r.(Dz. U.R.P. Nr 48/45 poz. 270).
 Staatsgesetzblatt für die republik Österreich Jahrgang 1945 Ausgegeben am 28. Juni 1945. StGBI. 6/1945 – Verfassungsgesetz vom 1. Mai 1945 über die Wiederherstellung des Rechtslebens in Österreich (Rechts-Überleitungsgesetz – R-ÜG.).
 Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r.Kodeks rodzinny (Dz.U. z 1950 Nr 34, poz. 38).
 Verordnung der Bundesregierung vom 24. April 1934 über die Verfassung des Bundesstaates Österreich B.G.Bl. 1934 I. Nr. 239
 Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n., kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství.
 Zákonný článok č. XXXI/1894 o manželskom práve (1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról).

Monografie, štúdie a články

BALON, Adam. *Prawo małżeńskie: dekret z dnia 25 września 1945 r. ogłoszony 7 listopada 1945 r.(Dz. U.R.P. Nr 48/45 poz. 270) Obowiązujący od dnia 1 stycznia 1946*. Kraków: Związek Zaw. Pracowników Wymiaru Sprawiedliwości Okręgu Apelacyjnego;skład główny Księgarnia Powszechna.
 FASTYN, Arkadiusz. Zawarcie małżeństwa mieszanego wyznaniowo według prawa małżeńskiego z 1836 roku. In *Czasopismo prawnohistoryczne*, 2013, č. 65, s. 229 – 247.
 Verfassungsgerichtshof. *Historic Case Law Selected historic decisions and their social and political environment*. [online]. Dostupné na internete: <[https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/geschichte/Rechtsprechung_im_Wandel_\(Zeitleiste\).en.html#:~:text=%E2%80%9CSever%20marriages%E2%80%9D%2C%20a%20term%20to%20be%20found%20in,to%20marriage%20by%20way%20of%20an%20administrative%20act](https://www.vfgh.gv.at/verfassungsgerichtshof/geschichte/Rechtsprechung_im_Wandel_(Zeitleiste).en.html#:~:text=%E2%80%9CSever%20marriages%E2%80%9D%2C%20a%20term%20to%20be%20found%20in,to%20marriage%20by%20way%20of%20an%20administrative%20act)> [cit. 2025-04-10].
 KALB, Herbert. Das Ehe recht in der Republik Österreich 1918–1978. In *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2012, roč. 2, č. 1, s. 27 – 43. DOI: <https://doi.org/10.1553/brgoe2012-1s27>.

- LANCZOVÁ, Ingrid. *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha: Leges, 2018. Teoretik. ISBN 978-80-7502-307-0.
- LETKOVÁ, Alexandra – MARTINCOVÁ, Lenka. Rodinné právo vo svetle kodifikácií počnúc 19. storočím do súčasnosti. In VOJÁČEK, Ladislav a kol. (ed.). *Dny práva 2017. Část II. (Re-)kodifikace úspěšné a neúspěšné*. Brno: Masarykova univerzita, 2018, s. 44 – 65.
- MALINIAKOVÁ, Erika. Zákon o manželskom práve a parlamentné rozpravy v Uhorsku v roku 1894. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 92 – 109.
- OLECHOWSKI, Thomas. The Controversy Surrounding Marriage Law in 20th Century Austria with a Special Emphasis on Constitutional Court Decisions Regarding the 'Dispensation Marriages'. In *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2017, roč. 10, s. 97 – 116. DOI: <https://doi.org/10.4467/20844131KS.17.006.6796>.
- Správa výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona o právu rodinném. Národní shromáždění Republiky Československé 1948 – 1954, 37. schůze, část 2/10 ze dne 7. 12. 1949. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/037schuz/s037002.htm>> [cit. 2025-04-10].
- POSPÍŠILOVÁ, Martina. Řízení o rozvod a rozluky manželství v letech 1918 až 1938 v Československu. In KRÁLIČKOVÁ, Zdeňka – KORNEL, Martin – JANOVEC, Michal (eds.). *COFOLA 2019. Část VI. Řízení ve věcech manželských a souvisejících*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 66 – 84. ISBN 978-80-210-9397-3.
- STAWARSKA-RIPPEL, Anna. O przeszkodach do zawarcia małżeństwa w międzywojennej Polsce na przykładzie prawa węgierskiego obowiązującego na Spiszu i Orawie. In *Z dziejów Prawa*, 2020, č. 13, s. 241 – 252. <https://doi.org/10.31261/ZDP.2020.20.18>.
- STAWECKA-FIRLEJ, Agnieszka. Małżeńskie prawo osobowe ustawodawstw porozbiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym. In *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 2013, roč. 315, č. 2, s. 75 – 94.
- SZLADITS, Károly. Az új családjogi törvény bemutatása és méltatása. In *Magyar tudományos akadémia társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei*, 1953, roč. 3, č. 1-2, s. 11 – 20.
- GREGOR, Martin. Manželstvo. In ŠTEVČEK, Marek – GREGOR, Martin – MLKVÝ, Matej (eds.). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 190 – 256. ISBN 978-80-223-5627-5.
- Krajinský snem. In *Národné noviny*, 1894, roč. 25, č. 25, s. 2. Dostupné na internete: <<https://www.digitalniknihovna.cz/nkp/view/uuid:641f24b0-a15c-11df-94cc-000bdb925259?page=uuid:37cd50c0-c7c4-11e8-bc37-005056827e51>> [cit. 2025-04-10].

Systematika a koherencia vývoja právnej úpravy rezervovaných deliktov týkajúcich sa sexuálneho zneužívania v kánonickom práve

Veronika Pétiová

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

JUDr. ICLic. Mgr. Veronika Pétiová,
PhD. et PhD.

Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law

veronika.petiova@flaw.uniba.sk

Cite

PÉTIOVÁ, Veronika. Systematika a koherencia vývoja právnej úpravy rezervovaných deliktov týkajúcich sa sexuálneho zneužívania v kánonickom práve. In *Historia et theoria iuris*, 2025, roč. 17, č. 1, s. 37 – 42.

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1067>

Financované EÚ NextGenerationEU
prostredníctvom Plánu obnovy a
odolnosti SR v rámci projektu č. 09I03-
03-V05-00012.

Abstract:

PÉTIOVÁ, Veronika: Systematics and Coherence in the Development of Legal Regulation of Reserved Delicts in the Area of Sexual Abuse in Canon Law

Over the past fifteen years, few areas of penal canon law have developed as intensively as the issue of delicts reserved to the Apostolic See, particularly in the area of combating sexual abuse. It is precisely because of this dynamic legal regulation that we encounter questions of systematicity and clarity in its application in practice. This article will focus on specific aspects that may cause problems of interpretation and application.

Keywords

reserved delict, sexual abuse, Pascite gregem Dei, Vos estis lux mundi, Apostolic See

1 ÚVOD

Už niekoľko dní po smrti pápeža Františka sa začali v médiách objavovať hodnotenia jeho pontifikátu. Niektoré z nich boli viac kritické ako iné, ale väčšinou sa v oblasti pozitív objavovala oblasť riešenia problému sexuálneho zneužívania v Cirkvi.

Pápež František sa tejto oblasti venoval nielen pastoračne, ale vykonal veľa zmien aj v oblasti trestného kánonického práva. Nadviazal a značne prehĺbil reformy, ktoré začali jeho dvaja predchodcovia na pápežskom stolci. Významnou jej aj jeho komplexná reforma trestného kánonického práva, ktorá zasiahla celú oblasť rezervovaných deliktov, nielen tých z nich, ktoré sa týkajú sexuálneho zneužívania. Niekedy však dynamickosť zmien v kódexových ako aj mimokódexových trestných normách spôsobila to, že v aplikačnej praxi narážame na problémy súvisiace so systematickosťou a prehľadnosťou tejto právnej úpravy.

2 HISTORICKÝ VÝVOJ PRÁVNEJ ÚPRAVY REZERVOVANÝCH DELIKTOV

Už Kódex kánonického práva promulgovaný pápežom Benediktom XV. v roku 1917 uznával existenciu viacerých deliktov vyhradených do výlučnej kompetencie Posvätnej kongregácie posvätného officia, ktorá sa ako súdny tribunál riadila svojím vlastným právom.¹ Následne o pár rokov po promulgácii prvého Kódexu kánonického práva v roku 1922 Posvätné officium vydalo inštrukciu *Crimen Sollicitationis*, ktorá poskytla diecézám a diecéznym tribunálom podrobné inštrukcie o procedúrach, ktoré treba dodržať pri riešení deliktu navádzania na hriech proti VI. prikázaniu počas vysluhovania sviatosti pokánia.² Normy vydané v roku 1922 boli aktualizáciou apoštolskej konštitúcie *Sacramentorum Poenitentiae* promulgovanej pápežom Benediktom XIV. v roku 1741 vo svetle Kódexu kánonického práva z roku 1917. Táto inštrukcia zahŕňala aj krátku časť o ďalšom kánonickom delikte: *crimen pessimum*, ktorý súvisel s homosexuálnym správaním sa klerikov.³ Nanovo bola táto inštrukcia vydaná pápežom Jánom XXIII. v roku 1962 s dodatkom týkajúcim sa rehoľných kňazov.

Inštrukcia *Crimen sollicitationis* nikdy nemala predstavovať úplnú politiku Katolíckej cirkvi ohľadom nevhodného sexuálneho správania klerikov. Bola primárne určená na riešenie špecifických prípadov deliktov páchaných pri vysluhovaní sviatosti pokánia. Potreba komplexnej právnej úpravy sa objavila až neskôr.⁴

Istý počet prípadov týkajúcich sa nemorálneho sexuálneho správania sa kléru voči maloletým bol po Druhom vatikánskom koncile odovzdaný Kongregácii pre náuku viery. Niektoré z týchto prípadov boli spojené so zneužitím sviatosti pokánia. Zatiaľ čo iné, boli postúpené ako žiadosti o dišpenz od záväzkov vyplývajúcich z klerického stavu, vrátane záväzku celibátu (niekedy označované ako „laicizácia“), ktoré mala do roku 1989 v kompetencii Kongregácia pre náuku viery. Od r. 1989 do 2005 bola kompetencia na tento dišpenz udelená Kongregácii pre Boží kult a disciplínu sviatostí; od roku 2005 sa týmito prípadmi zaoberá Kongregácia pre klerikov, dnes Dikastérium pre klerikov.⁵

Samotný Kódex kánonického práva z roku 1983 uvádzal minimálny zoznam rezervovaných deliktov. Nezahŕňal sexuálne zneužívanie ako delikt rezervovaný Apoštolskému stolcu. Podľa neho delikt proti VI. prikázaniu desatora, ktorý spáchal klerik

¹ Porovnaj kán. 1555 CIC 1917.

² Porovnaj TERRÁNEO. La instrucción Crimen sollicitationis (1922): La competencia del Santo Oficio en delitos de naturaleza sexual cometidos por clérigos. In *Ius Canonicum*, 2022, č. 62, s. 801.

³ Porovnaj CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Introduzione storica alle norme „Sacramentorum sanctitatis tutela“. In *vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/resources/resources_introd-storica_it.html> [cit. 2025-04-23].

⁴ Porovnaj CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Introduzione storica alle norme „Sacramentorum sanctitatis tutela“. In *vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/resources/resources_introd-storica_it.html> [cit. 2025-04-23].

⁵ Porovnaj NAVARRO. La dimissione dallo stato clericale in via amministrativa. In *Ius ecclesiae*, 2012, č. 3, s. 609.

s použitím násilia alebo vyhrožok, alebo verejne, alebo s osobou mladšou ako šesťnásťročnou, mal byť potrestaný spravodlivými trestami nevynímajúc v prípade potreby prepustenie z klerického stavu.⁶ Klerici boli súdení v diecézach, pričom odvolania voči súdnym rozsudkom bolo možné podávať na Rímsku rotu a administratívne rekurzy voči trestným dekrétom na Kongregáciu pre klerikov.⁷

3 ZMENY PO VYDANÍ *SACRAMENTORUM SANCTITATIS TUTELA* V ROKU 2001

V roku 2001 Ján Pavol II. vydal Apoštolský list vo forme *motu proprio Sacramentorum sanctitatis tutela*. Tým v prípadoch sexuálneho zneužívania zvýšil vekovú hranicu pre obeť na osemnásť rokov oproti Kódexu kánonského práva a vyčlenil ich ako *delicta graviora* s výlučnou kompetenciou Kongregácie pre náuku viery súdiť tieto delikty.

Deväť rokov po promulgovaní *motu proprio Sacramentorum sanctitatis tutela* považovala Kongregácia pre náuku viery za nevyhnutné navrhnúť isté úpravy týchto noriem, pričom nešlo o modifikáciu textu ako celku, ale iba niektorých jeho častí, s cieľom zlepšiť aplikáciu týchto noriem. Následne pápež Benedikt XVI. 21. mája 2010 schválil túto úpravu navrhovanú Kongregáciou pre náuku viery a nariadil promulgáciu revidovaných noriem. V porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou sa na tú istú úroveň ako maloletá osoba pod osemnásť rokov ustanovila aj osoba, ktorá má trvale zníženú schopnosť používať rozum,⁸ bez ohľadu na jej fyzický vek.⁹ Ako ďalší delikt bola pridaná pedopornografia, ktorá bola definovaná ako nadobudnutie alebo držanie alebo šírenie pornografických obrázkov osôb mladších ako štrnásť rokov¹⁰ s úmyslom smilstva klerikom, akokoľvek a akýmkoľvek prostriedkami. Bola predĺžená aj premlčacia lehota z desať na dvadsať rokov oproti predchádzajúcej právnej úprave, pričom v prípade sexuálneho zneužívania maloletého začala plynúť, až keď dosiahol plnoletosť.

Počas pontifikátov Jána Pavla II. a Benedikta XVI. vydaním a revidovaním noriem *Sacramentorum sanctitatis tutela* bola oblasť rezervovaných deliktov problematická čo do aplikácie iba v prípadoch niektorých deliktov. Išlo o situácie, ktoré vo vnútornom boli v kompetencii Apoštolskej penitenciárie a vo vonkajšom fóre v kompetencii Kongregácie pre náuku viery. Pri deliktach týkajúcich sa sexuálneho zneužívania maloletých bolo primárne potrebné brať do úvahy kedy bol skutok spáchaný, aby bol posudzovaný podľa noriem, ktoré boli platné v čase jeho spáchania.

⁶ Porovnaj kán. 1395 § 2, CIC 1983 v pôvodnom znení.

⁷ Porovnaj CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Introduzione storica alle norme „Sacramentorum sanctitatis tutela“. In *vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/resources/resources_introd-storica_it.html> [cit. 2025-04-23].

⁸ Je potrebné rozlišovať medzi kán. 99 CIC 1983 („*Quicumque usu rationis habitu caret, censetur non habere usum rationis*“), ktorý označuje osobu, ktorej trvalo chýba schopnosť používať rozum, a dikciou normy *Sacramentorum sanctitatis tutela* (2010), čl. 6 § 1, 1° („*cum ... persona quae imperfecto rationis usu habitu pollet*“), ktorá sa vzťahuje na osobu s trvale zníženou schopnosťou používať rozum.

⁹ Porovnaj CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. *Sacramentorum sanctitatis tutela* 2001, čl. 4. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2001, roč. 93, s. 737 – 739; CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Reskript ex Audientia revidujúci *Sacramentorum sanctitatis tutela* z roku 2001. 6 § 1, bod 1. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2010, roč. 102, s. 419 – 430.

¹⁰ V roku 2019 bola táto veková hranica zvýšená na osemnásť rokov. Bližšie pozri SEGRETARIO DI STATO. Reskript ex Audientia z 3. decembra 2019. In *vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/2019/documents/rc-seg-st-20191203_rescriptum_it.html> [cit. 2025-05-01].

4 REFORMNÉ ZÁSAHY POČAS PONTIFIKÁTU PÁPEŽA FRANTIŠKA

Najdynamickejšia právna úprava v tejto oblasti sa udiala počas pontifikátu pápeža Františka. Najprv v roku 2016 vydaním Apoštolského listu vo forme *motu proprio* *Come una madre amorevole*¹¹, upravil možnosť potrestať odvolaním ordinárov, ktorí sa dopustia vážneho nedostatku starostlivosti v prípadoch sexuálneho zneužívania. Následne v roku 2019 bolo po prvý krát publikované *motu proprio* *Vos estis lux mundi*, ktoré upravovalo aj páchanie sexuálneho zneužívania členmi inštitútov zasväteného života alebo spoločností apoštolského života. Zaviedla sa ním ohlasovacia povinnosť pre klerikov a členov inštitútov zasväteného života alebo spoločnosti apoštolského života s výnimkou informácii viazaných svedeckým tajomstvom a situácii uvedených v kán. 1548 § 2 CIC. Pričom bola uzákonená povinnosť vytvoriť vnútorné systémy na nahlasovanie takýchto činov. Ordinári na základe týchto noriem mohli byť súdení nielen, keď sa sami dopustili zneužívania, ale aj keď ho kryli. Kategórie obetí boli rozšírené o tzv. zraniteľných dospelých.¹² Sexuálne zneužívanie zraniteľných dospelých však nebolo a nie je rezervovaným deliktom, preto tieto situácie ostávajú v kompetencii ordinárov. Potvrdilo to aj Vademecum Kongregácie pre náuku viery, vydané v roku 2020 po prvý krát.¹³

V roku 2021 bola pápežom Františkom zreformovaná VI. kniha Kódexu kánonického práva. Revidované normy jednoznačne stanovujú, že klerik, ktorý spácha sexuálne delikty voči maloletým (do 18 rokov), osobám, ktoré majú trvale zníženú schopnosť používať rozum, alebo takým, ktorým právo priznáva rovnakú ochranu, t.j. zraniteľným dospelým, podlieha prísnyim kánonickým sankciám, vrátane prepustenia z klerického stavu. Okrem klerikov sa týchto trestných činov môže dopustiť aj člen inštitútu zasväteného života alebo spoločnosti apoštolského života a ktorýkoľvek veriaci, ktorý má nejakú vážnosť alebo zastáva úrad alebo službu v Cirkvi.¹⁴ Text CIC priamo nerozlišuje, kedy je tento delikt rezervovaný Apoštolskému stolcu a kedy nie.

Zároveň delikt pedopornografie, ktorý predtým nebol vôbec upravený v CIC bol rozdelený do dvoch skutkových podstát. V prípade získavania, prechovávaní, ukazovania alebo šírenia akýmkoľvek spôsobom a akýmkoľvek nástrojom pornografických obrázkov maloletých alebo osôb, ktoré majú trvale zníženú schopnosť používať rozum táto norma rozširuje text *Sacramentorum sanctitatis tutela* z roku 2010, ktoré trestalo iba nadobudnutie alebo držanie alebo šírenie pornografických obrázkov osôb mladších ako štrnásť rokov s úmyslom smilstva klerikmi. Pridaná je skutková podstata nahovárania alebo navádzania maloletej osoby alebo osoby, ktorá trvalo nie schopná používať rozum alebo osoby, ktorej právo priznáva rovnakú ochranu aby sa pornograficky odhaľovala alebo sa zúčastňovala na pornografických predstaveniach, skutočných alebo simulovaných. Táto skutková podstata však nebola prebratá do noriem *Sacramentorum sanctitatis tutela*, ktoré boli revidované v tom istom roku ako VI. kniha Kódexu kánonického práva.

Revidované normy *Sacramentorum sanctitatis tutela* okrem toho zaviedli možnosť úplného zrušenia premlčacej lehoty v konkrétnom prípade, priamo aj definovali, že

¹¹ FRANCESCO. *Come una madre amorevole*. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2016, roč. 108, s. 715 – 717.

¹² Porovnaj FRANCESCO. *Vos estis lux mundi*. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2019, roč. 111, s. 823 – 832.

¹³ Porovnaj CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Vademecum o niektorých bodoch postupu pri riešení prípadov sexuálneho zneužívania maloletých spáchaného klerikmi zo dňa 16. júla 2020, čl. 5. In *press.vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <<https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/07/16/0386/00874.html>> [cit. 2025-04-24].

¹⁴ Porovnaj kán. 1398 CIC 1983.

neznalosť alebo omyl páchatel'a o veku maloletého nepredstavuje poľahčujúcu alebo vylučujúcu okolnosť. V prípadoch pedopornografie sa trestá aj vystavovanie pornografických snímok a to nielen za účelom žiadostivosti ale po novom aj zisku, a to akýmkoľvek spôsobom a akýmkoľvek prostriedkami.¹⁵ Keďže *motu proprio Vos estis lux mundi* bolo v roku 2019 vydané *ad experimentum*, tak 2023 vstúpilo do platnosti na trvalo s niekoľkými zmenami. Taktiež v roku 2022 bolo Dikastériom pre náuku viery vydané *Vademecum* o niektorých procesných otázkach pri riešení prípadov sexuálneho zneužívania maloletých spáchaných klerikmi. Ide o druhé prepracované vydanie dokumentu z roku 2020, preto sa označuje ako *Vademecum* 2.0.

5 PROBLEMATIKA KOHERENCIE PRÁVNEJ ÚPRAVY

Aj keď prešlo niekoľko rokov od prijatia nových právnych noriem, stále existujú problémy s koherenciou právnej úpravy. Dokumenty ako *Sacramentorum sanctitatis tutela* a *Vos estis lux mundi* sa zameriavajú na riešenie sexuálnych deliktov v rôznych oblastiach, ale často vznikajú otázky o tom, ktoré normy sú aplikovateľné v konkrétnych prípadoch. Okrem toho niektoré dokumenty, napríklad *Vos estis lux mundi*, upravujú prípady deliktov spáchaných členmi inštitútov zasväteného života a spoločností apoštolského života, ale tieto delikty nie sú v rámci Kódexu kánonického práva výslovne označené za rezervované. Tieto problémy, ako aj zmeny v právnej úprave, zdôrazňujú potrebu systematizácie a jasného vymedzenia kompetencií, ako aj stanovenia jednotného právneho rámca, ktorý by poskytoval právnu istotu a zlepšil aplikáciu týchto noriem na diecéznej úrovni.

6 ZÁVER

Vývoj právnej úpravy sexuálneho zneužívania v Katolíckej cirkvi, od vydania *Sacramentorum sanctitatis tutela* v roku 2001 až po revidovaný Kódex kánonického práva a ďalšie reformy v priebehu pontifikátu pápeža Františka, zaznamenal významné kroky smerom k ochrane maloletých a zraniteľných osôb. Reformy posilnili právnu zodpovednosť a stanovili prísnejšie tresty. Avšak naďalej pretrvávajú výzvy v oblasti koherencie právnej úpravy, čo si vyžaduje ďalší vývoj a zlepšenie systematizácie v tejto oblasti. Následný vývoj by mal smerovať k zosúladeniu právnych noriem a zabezpečeniu ich efektívnej aplikácie.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Právne predpisy

Codex Iuris Canonici auctoritate Benedicti PP. XV promulgates. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1917, roč. 9, č. 2, s. 1 – 594.

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgates. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1983, roč. 75, č. 2, s. 1 – 317.

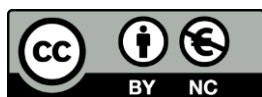
¹⁵ Porovnaj AUSTIN. *Sacramentorum sanctitatis tutela- tabellae comparativae*. In *iuscangreg.it* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.iuscangreg.it/pdf/DDF%202022%20-%20Vademecum%20-%20Tabellae%20comparativae.pdf>> [cit. 2025-04-24].

Monografie, štúdie a články

- AUSTIN, Brian Thomas. Sacramentorum sanctitatis tutela- tabellae comparativae. In *iuscangreg.it* [online]. Dostupné na internete: <<https://www.iuscangreg.it/pdf/DDF%202022%20-%20Vademecum%20-%20Tabellae%20comparativae.pdf>> [cit. 2025-04-24].
- CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Introduzione storica alle norme „Sacramentorum sanctitatis tutela“. In *vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/resources/resources/introd-storica_it.html> [cit. 2025-04-23].
- CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Reskript ex Audientia revidujúci Sacramentorum sanctitatis tutela z roku 2001. 6 § 1, bod 1. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2010, roč. 102, s. 419 – 430.
- CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Sacramentorum sanctitatis tutela 2001. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2001, roč. 93, s. 737 – 739.
- CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE. Vademecum o niektorých bodoch postupu pri riešení prípadov sexuálneho zneužívania maloletých spáchaného klerikmi zo dňa 16. júla 2020, čl. 5. In *press.vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <<https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/07/16/0386/00874.html>> [cit. 2025-04-24].
- FRANCESCO. Come una madre amorevole. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2016, roč. 108, s. 715 – 717.
- FRANCESCO. Vos estis lux mundi. In *Acta Apostolicae Sedis*, 2019, roč. 111, s. 823 – 832.
- NAVARRO, Luis. La dimissione dallo stato clericale in via amministrativa. In *Ius ecclesiae*, 2012, č. 3, s. 609 – 624.
- SEGRETARIO DI STATO. Reskript ex Audientia z 3. decembra 2019. In *vatican.va* [online]. Dostupné na internete: <https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/2019/documents/rc-seg-st-20191203_rescriptum_it.html> [cit. 2025-05-01].
- TERRÁNEO, Sebastián. La instrucción Crimen sollicitationis (1922): La competencia del Santo Oficio en delitos de naturaleza sexual cometidos por clérigos. In *Ius Canonicum*, 2022, č. 62, s. 799 – 836.

Sovietizácia sociálnej starostlivosti o maloletých v Československu: ideológia, legislatíva a prax

Frederika Vešelényiová

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

Mgr. Frederika Vešelényiová
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law
frederika.veselenyiova@flaw.uniba.sk

Cite

VEŠELÉNYIOVÁ, Frederika.
Sovietizácia sociálnej starostlivosti o maloletých v Československu: Ideológia, legislatíva a prax. In *Historia et theoria iuris*, 2025, roč. 17, č. 1, s. 43 – 58.

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1059>

Táto štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu Grant mladých UK/1224/2025 Vývoj ústavnej starostlivosti o maloletých na území Slovenska v 20. storočí.

Abstract:

VEŠELÉNYIOVÁ, Frederika: Sovietization of Social Care for Minors in Czechoslovakia: Ideology, Legislation and Practice

This study analyzes the development of social care for minors in Czechoslovakia from 1945 through the 1950s, until the adoption of the FamilyCode in 1963. Closer attention is paid to identifying Soviet models incorporated into legislation in Czechoslovakia and their consequences for practical application in the social care agenda for minors and young people, as demonstrated on the basis of archival sources. Particular attention is paid to the consequences of these measures for the functioning of childcare institutions and their broader social implications.

Keywords

Czechoslovakia, 20th century, socialcare, minors, institutional careforminors

1 ÚVOD

Sociálna starostlivosť v prvej polovici dvadsiateho storočia sa na území Československa niesla v znamení jej aktívneho výkonu prostredníctvom špecificky kreovaných organizácií stojacich na pomedzí verejnej a súkromnej sféry, ktorými boli okresné

starostlivosti o mládež (ďalej ako „OSM“).¹ Tie predstavovali jednotku regionálnej štruktúry sociálnej starostlivosti o maloleté deti a dorast v Československu. Je možné konštatovať, že v období svojho pôsobenia OSM pozitívne intervenovali v jednotlivých oblastiach sociálnej starostlivosti o maloletých. Od stravovania, obliekania, zaobstarávania lekárskej starostlivosti až po činnosť poradenskú, a to či už pre matky s deťmi alebo dorast. Okresné starostlivosti o mládež zoskupovali osoby a spolky podieľajúce sa na zabezpečení sociálnej starostlivosti o najzraniteľnejšiu skupinu populácie, ktorou boli maloleté deti. Avšak v druhej polovici štyridsiatych rokov došlo prostredníctvom prijímanej legislatívy k ich deštrukcii a likvidácii kontinuity sociálnej starostlivosti ako ju bolo možné poznať od prvorepublikových čias až naprieč obdobím Slovenského štátu.

Od roku 1948 možno pozorovať výrazné zmeny na poli politického režimu v Československu. Započalo budovanie komunizmu, pričom tento proces bol zahájený aj v ďalších krajinách tzv. sovietskeho bloku.² Roky 1948 až 1950 boli príznačné svojim pomenovaním ako tzv. „právnická dvojročnica“, početná legislatíva však bola prijatá aj pred vyššie uvedeným časovým horizontom. Jednu z oblastí, v ktorých boli vykonané významné legislatívne zásahy, ktorých dôsledkom boli dôležité systémové zmeny, predstavovala oblasť sociálnej starostlivosti o mládež. Prijatie nových právnych predpisov so sebou prinieslo redefinovanie podoby oblasti sociálnej starostlivosti, ktorá bola typická pre vyššie zmienené obdobie. Tieto zmeny bolo možné pozorovať hneď v niekoľkých aspektoch.

Prvým z nich bola zvýšená miera ingerencie štátu do agendy sociálnej starostlivosti o maloleté deti, druhým systémová reorganizácia orgánov zabezpečujúcich výkon starostlivosti. Nemenej dôležitým aspektom, ktorý výrazným spôsobom zasiahol do celej oblasti sociálnej starostlivosti a zásadným spôsobom zmenil podobu sociálnej starostlivosti, bolo i ideologické a hodnotové nastavenie Československej republiky, ktoré ovplyvnilo nazeranie na rodinu, výchovu dieťaťa a sociálnu starostlivosť oň. Nasledujúci text chronologicky analyzuje najväčšie legislatívne medzníky v oblasti sociálnej starostlivosti o maloletých od roku 1945 do prijatia rodinnoprávneho kódexu^{60. rokov} minulého storočia, pričom bližšia pozornosť je venovaná otázke sociálnej starostlivosti o maloletých vyrastajúcich mimo svojej rodiny a vývoju, ktorý viedol k prioritizácii kolektívnej výchovy pred náhradnou osobnou starostlivosťou o maloleté deti.

2 NA CESTE K SOVIETIZÁCIÍ SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI

Po skončení druhej svetovej vojny bolo možné pozorovať na území Československa rapídnu zmenu v postoji k otázkam sociálnej starostlivosti. Už krátko po politickom prevrate bolo možné pozorovať zmeny v nazeraní na sociálnu politiku,³

¹ K problematike okresných starostlivostí o mládež bližšie pozri: LACLAVÍKOVÁ – ŠVECOVÁ. *Dieťa medzivojnového Slovenska: verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha 2019.

² „V Československu začal byť budovaný komunizmus, ktorý Kamenický et. ak. Definujú ako komunistický socializmus – spoločenský systém založený na ideológii socializmu, ktorý sa sformoval a šírila v Sovietskom zväze po tzv. Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii. Po skončení druhej svetovej vojny sa začali šíriť aj tzv. socialistických krajinách sovietskeho bloku.“ BRNULA. Sociálna práca ako „rukojemník“ totalitných režimov – územie dnešnej Slovenskej republiky. In BRNULA a kol. (eds). *Dějiny sociální práce – souvislost minulosti a současnosti v pomoci a ve vzdělávání*. Ústí nad Labem 2016, s. 100.

³ „V oblasti sociálnej politiky sa podľa Rákosiho v päťdesiatych rokoch 20. storočia v Československu začal budovať „leninský typ sociálneho štátu“, ktorý takto nazval Johann De Deken vo svojej typológii a považuje ho za celkom samostatný a svojbytný typ sociálneho štátu. V tomto poňatí ide najmä o evidentný dôraz na

sociálnu starostlivosť a jej úlohu v novobudovanej spoločnosti. Odklon bol zreteľný aj v spisbe dobových autorov, príkladom čoho bol aj príspevok s názvom „*Sociální a zdravotní péče dřívě a nyní*“;⁴ ktorý kritizoval doposiaľ zaužívaný systém výkonu sociálnej práce a vyjadril preferenciu k využitiu sociálnej práce ako preventívneho prostriedku sociálnej starostlivosti. Bol zahájený proces centralizácie zo strany štátu, ktorý mal docieľiť zníženie participácie dobrovoľníckych spolkov na predmetnej agende.⁵ Ako sme načrtli vyššie, otázka sociálnej starostlivosti o mládež bola podrobená rozsiahlym zmenám, ktoré boli prevedené najmä v problematike samotnej organizácie starostlivosti o maloleté deti a dorast. Výsledkom legislatívnych procesov v tejto oblasti bolo prijatie zákona o organizácii starostlivosti o mládež,⁶ ktorý zásadným spôsobom zasiahol do výkonu predmetnej agendy v podobe, v akej bola vykonávaná v predchádzajúcom období, a to i napriek jeho nevelkému rozsahu.

Dôvodová správa k zákonu o organizácii starostlivosti o mládež potrebu prijatia novej právnej úpravy odôvodňovala najmä skutočnosťou, že sociálna starostlivosť bola v predchádzajúcom období vykonávaná primárne dobročinnými spolkami, ktorých (nielen) personálne kapacity, s ohľadom na dopyt spoločnosti, nezabezpečovali poskytovanie adekvátnych služieb v potrebnom rozsahu, a to aj napriek štátnej intervencii, spočívajúcej zväčša vo finančnej pomoci.

Novoprijatá úprava mala za cieľ právne zakotviť zmenu stavu, v ktorom dobročinné spolky zohrávali primárnu úlohu vykonávateľa sociálnej starostlivosti o maloleté deti a mládež na stav, kde danú agendu a jej primárny výkon mal prostredníctvom administratívnych jednotiek v rukách štát. Táto skutočnosť bola zdôrazňovaná aj v samotnej rozprave, ktorá v tom čase prebehla k predmetnému návrhu zákona.⁷ Na základe ustanovenia § 5 ods. 1 malo dôjsť k celoštátnej likvidácii OSM, ktoré boli kľúčovým reprezentantom sociálneho zabezpečenia pre maloletých na území Slovenska už od tridsiatych rokov minulého storočia. Rovnako malo dôjsť k zrušeniu Slovenského ústredia starostlivosti o mládež v Bratislave, a to v termíne ustanovenom vyhláškou predsedu vlády.⁸ Ústavy a zariadenia zrušených spolkov neboli ponechané na vysporiadanie, ale prechádzali do vlastníctva okresov, krajov alebo krajín na základe šírky okruhu ich činnosti. Zoštátnenie sa neuplatnilo len v prípade ústavov a zariadení. Majetok, ktorý nespadal do vyššie zmienenej kategórie, pripadol za účelom využitia

kontrolu občanov zo strany štátu. Tento typ je silno paternalistický, pričom garanciu práv predstavovala plná zamestnanosť.“ Tamže, s. 109 – 111.

⁴ MATTUŠOVÁ. Sociální a zdravotní péče dřívě a nyní. In *Sociální a zdravotnická práce – časopis ROH svazu zaměstnanců sociální a zdravotních služeb*, 1948, roč. 2., č. 15, s. 117 – 120.

⁵ „During the firsts even years after the end of the war, the Czechoslovak state set out on a road of radical change in how “children without family” were cared for. The process was characterized by a rapid centralization of responsibilities, transferring them from private and public institutions to the state.“ HENSCHL. All children are ours: Children’s homes in socialist Czechoslovakia as laboratories of social engineering. In *Bohemia*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 122 – 144.

⁶ Pozri Zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii starostlivosti o mládež a Vládne nariadenie č. 202/1947 Sb. ktorým sa vykonáva zákon o organizácii starostlivosti o mládež.

⁷ „Vývojová linie péče o mládež je obdobná jako v jiných úsecích lidské činnosti, při nichž se jednoho dne dojde k názoru, že jsou pro vývoj národa nezbytné a vysoce důležité a že se jich veřejná správa musí sama ujmouti. To co původně podnikají jedinci, později určité zájmové složky, musí konečně převzít do své správy stát. Vidíme to i na jiných úsecích a tak tomu bylo i s péčí o mládež.“ Správa výboru soc. politického, zdravotnického a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

⁸ Vyhláška předsedy vlády č. 203/1947 Sb. o zrušení spolků uvedených v § 5, odst. 1 zákona ze dne 19. března 1947, č. 48 Sb., o organizaci péče o mládež.

v oblasti starostlivosti o mládež štátu.⁹ Výpočet spolkov v ustanovení § 5 ods.1 však ani zďaleka nepredstavoval všetky dobrovoľnícke spolky a organizácie participujúce na sociálnej starostlivosti o mládež. Poslanec Jirásek pri rozprave o návrhu predmetnej právnej normy poukázal na fakt, že v roku 1931 pôsobilo v Československu 2 274 spolkov, ktorých činnosť bola zameriavaná na starostlivosť o maloletých.¹⁰

Implementácia novej organizačnej štruktúry mala docieľiť stav, v ktorom by každý okres disponoval úradom starostlivosti o mládež, fungujúcou poradňou pre matky s deťmi a tam, kde to pomery vyžadovali, by boli vybudované detské jasle a rovnako aj detské domovy.¹¹ Tieto ciele sa však v aplikačnej praxi nepodarilo naplniť. Najpálčivejším problémom, ktorý bolo potrebné vyriešiť, bolo umiestnenie sirôt a opustených detí, ktorých počet bol po vojne vysoký. Štát začal investovať finančné prostriedky na stabilizáciu nepriaznivého stavu, no aj napriek vysokým dotáciám, ktoré pochádzali z poštátnenia vykonaného na základe zákona o organizácii starostlivosti o mládež, boli kapacity ústavov kolektívnej výchovy stále nedostatočné. V tomto období došlo aj k redefinícii toho čo sa považovalo za „najlepšie“ pre dieťa. Koncepcia novoprijatého rodinného kódexu z roku 1949¹² postavila na rovnakú úroveň záujem dieťaťa a spoločnosti, ktoré mali byť na základe aktualizovanej legislatívy ekvivalentom. S ohľadom na vyššie uvedené výchova a vzdelanie maloletých mali korešpondovať a dospieť k výsledku, ktorým malo byť formovanie a príprava jedincov, ktorí svojimi nadobudnutými schopnosťami prostredníctvom novej výchovno-vzdelávacej koncepcie mali byť schopní sa aktívne podieľať na budovaní novej spoločnosti.¹³

Po nástupe socializmu sa postoj k otázke poskytovania sociálnej starostlivosti výrazne líšil. Zatiaľ čo v období do prvej polovice štyridsiatych rokov minulého storočia bola sociálna starostlivosť vnímaná ako nevyhnutná činnosť, zväčša poskytovaná osobám v nepriaznivej sociálnej situácii prostredníctvom dobročinných či cirkevných spolkov, v prvopočiatkoch socializmu na území Československa je možné pozorovať odklon od vyššie zmieneného postoja. V začiatkoch socializmu na území Československa boli

⁹ Bližšie pozri ustanovenie § 5 ods. 4, zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

¹⁰ „Podle údajů Státního statistického úřadu, uveřejněných v publikaci ‚Československá statistika‘, svazek 150, řada 11, sešit 4, na území Československé republiky 5.140 spolků a 8.857 zařízení a ústavů, aniž byla do tohoto počtu zahrnuta rodičovská sdružení, česká sociální pomoc, poradny, dispensáře a j., a že spolky, vyjmenované v § 5 zákona o organizaci péče o mládež, tvoří zcela nepatrnou část celkového počtu spolků zabývajících se péčí o mládež, jichž podle uvedené statistiky bylo 2.274.“ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

¹¹ „Prajeme si, aby nová organizácia štátnej starostlivosti o mládež umožnila konečne ten ideálny stav, ktorého sme sa my sociálni pracovníci snažili po dlhé roky dosiahnuť, aby totiž v každom okrese bol riadne vybavený úrad starostlivosti o mládež, v každej obci dobre fungujúca poradňa pre matky a deti, a všade kde toho pomery vyžadujú, aby boli zriadené vzorné detské jasle a domovy. V našej republike nesmieme mať deti opustené, strádaajúce, nesmieme mať mládež túlavú a žobravú, nesmieme mať sirotkov, využívaných náhodilými nesvedomitými pestúnmi, nesmieme dopustiť, aby telesný a duševný vývoj našej mládeže bol deformovaný sociálnou biedou a ohrozením na zdraví.“ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

¹² Zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve.

¹³ „Hence, preparing the child for serving society's progress with this workforce, skills and abilities constituted the primary aim of education. These demands coalesced in the figure of the “new socialist man” which was the ideal of child education in general. Crucial decrees for children's homes clearly spoke out in this direction.“ HENSCHEL. „For the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 2 – 6.

prezentované aj názory, ktoré považovali riešenie otázky sociálnej starostlivosti za redundantné, keďže problematika chudoby, nezamestnanosti či iných negatívnych spoločenských javov mala byť vyriešená prostredníctvom eliminácie triednych rozdielov.¹⁴ Takýmto spôsobom sa mali vyriešiť existujúce spoločenské problémy, ktorých opätovný výskyt sa nepredpokladal. Avšak výsledkom zníženého záujmu o danú tematiku bola stagnácia aj, no nielen, v otázkach starostlivosti o maloletých. Vhodným príkladom ďalšej oblasti sociálnej starostlivosti, pri ktorej je možné konštatovať negatívny vývoj, je problematika sociálnej práce. Úpadok sociálnej práce pod taktovkou novonastoleného režimu, ktorý predpokladal elimináciu sociálnych problémov, bol zrejmy aj v samotnom vývoji počtu kvalifikovaných pracovníč.¹⁵

Diskusie sa viedli aj o zmene samotnej terminológie využívanej na opis problémov patriacich do sociálnej starostlivosti, načo poukazuje aj I. Šuhajdová.¹⁶

S ohľadom na vyššie uvedené skutočnosti došlo k výraznej zmene aj v nahliadaní štátu na dobročinné a cirkevné spolky, ktoré doposiaľ túto činnosť vykonávali a ich ďalšia činnosť sa postupne stávala nežiaducou. Jediné spolky, ktoré neboli zrušené a ich činnosť kontinuálne pokračovala, boli tie, ktoré korešpondovali s ideológiou režimu.¹⁷ Do štátnej správy boli koncom štyridsiatych rokov prevzaté aj samotné charitatívne ústavy vrátane detských domovov.¹⁸ Prístup sa zmenil v pohľade na verejnú starostlivosť o deti. Prenesením predmetnej agendy z dobročinných spolkov na centralizované orgány pod štátnou mocou, t.j. národné výbory, sa malo docieľiť zvýšenie úrovne poskytovanej starostlivosti sirotám, polosirotám či nemanželským deťom.¹⁹

Objekty ústavov kolektívnej starostlivosti boli do dispozície štátu získavané na základe uvalenia tzv. národnej správy. Príkladom detského domova, ktorý bol podrobený tomuto procesu na území Slovenska, môže byť rímskokatolícky sirotinec v Ružomberku, ktorý bol pod národnú správu daný v druhej polovici roku 1949 a v nasledovnom texte je využitý ako ilustratívny príklad.

Prvým krokom pred uvalením národnej správy bolo zisťovanie hospodárskeho, finančného a personálneho stavu ústavu. Snaha o uvalenie národnej správy vyvolala negatívne ohlasy z radov kuratória rímskokatolíckeho sirotinca, ktoré namietalo

¹⁴ ŠUHAJDOVÁ. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ (ed). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945-1989*. Trnava 2019, s. 404.

¹⁵ „V roku 1948 bolo 300 sociálnych pracovníčok klasického vzdelania na Slovensku a v roku 1968 už len 50. Sociálne pracovníčky klasického vzdelania boli nahradzované absolventkami sociálnoprávnej nadstavby, ktoré však už sociálne pracovníčky vôbec neboli.“ BRNULA. Sociálna práca ako „rukojemník“ totalitných režimov – územie dnešnej Slovenskej republiky. In BRNULA a kol. (eds). *Dějiny sociální práce – souvislost minulosti a současnosti v pomoci a ve vzdělávání*. Ústí nad Labem 2016, s. 121.

¹⁶ „Vážne sa diskutovalo o tom, či je vhodné používať samotný pojem „sociálny problém“ a či by nebolo vhodnejšie hovoriť iba o negatívnych sociálnych pozostatkoch kapitalizmu, Za vhodné sa tiež nepovažovalo používať termín chudobní ľudia, lebo tí patrili do kapitalistickej spoločnosti, miesto toho sa odporúčali termíny ako napr. „osoby s nedostatočným príjmom“ alebo „občania s obmedzenou možnosťou spotreby.“ ŠUHAJDOVÁ. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ (ed). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava 2019, s. 404.

¹⁷ „Okupačný autoritársky režim jednoducho mnohé organizácie formálne aj prakticky zrušil a tie organizácie, ktoré vyhovovali jeho ideológii silne centralizoval a dostal pod politický vplyv.“ MYDLÍKOVÁ. *Sociálna práca v neziskovom sektore*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2010, s. 21 – 23.

¹⁸ „Zhruba v roku 1949 boli štátom prevzaté všetky charitatívne ústavy, domovy oddychu, detské domovy, výchovné ústavy, ktoré boli dovtedy riadené cirkvou. Jediným zamestnávateľom a jediným zabezpečovateľom sociálnych opatrení sa stal štát riadený KSČ.“ ŠUHAJDOVÁ. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ (ed). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945-1989*. Trnava 2019, s. 404.

¹⁹ Bližšie pozri KOPECKÝ, Jaromír. *Pedagogika. Učebný text pre žiakov pedagogických škôl pre vzdelanie učiteľov národných škôl*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1956, s. 152.

nezákonnosť zahájeného procesu.²⁰ Zástupcovia kuratória žiadali o suspendovanie nariadeného opatrenia, kým v predmetnej veci nerozhodne vyššia inštancia, avšak neúspešne. Komisionálne odovzdanie a prevzatie sirotinca a starobinca bolo vykonané na základe príkazu v dvoch častiach.²¹ Prvou časťou bola časť všeobecná a administratívna a druhou hospodársko-finančná. Vo všeobecnej a administratívnej časti boli zahrnuté údaje o majetkových pomeroch sirotinca spolu so starobincem, či personálne otázky súvisiace s inštitúciou. Samotný personál sirotinca pozostával z cirkevného a civilného personálu: riaditeľky ústavu, vedúcej kuchyne a zásobovania, vedúcej hospodárstva, vychovávateľiek a v neposlednom rade pomocných síl. Vychovávateľky boli rozdelené jednak podľa veku detí, o ktoré sa starali a taktiež podľa pohlavia, nakoľko dievčatá a chlapci mali pridelené osobitné vychovávateľky. Pozície vychovávateľiek obsadzovali zväčša rehoľné sestry z Rádu milosrdných sestier svätého kríža.²²

Zmeny boli v zmysle štátnych úprav o vedení verejných ústavov starostlivosti o mládež realizované v podobe reorganizácie vnútorného vedenia rímskokatolíckeho sirotinca. Aj napriek nevôli a snahe o zachovanie sirotinca v správe cirkvi došlo k poštátňeniu sirotinca ako aj majetku, ktorým disponoval.

Starostlivosť o mládež podľa dikcie § 1 mali na území Slovenska vykonávať okresné národné výbory a Povereníctvo sociálnej starostlivosti so zvláštnymi komisiami.²³ Tie mali byť zriadené jednak na úrovni okresnej, pre jednotlivé obvody okresných súdov a taktiež na úrovni krajinskej, na Slovensku pod názvom *slovenská starostlivosť o mládež*.²⁴ Personálne obsadenie vyššie uvedených orgánov malo pozostávať z osôb zvolených príslušným okresným národným výborom spomedzi svojich členov, doplnených o odborníkov a zástupcov dobrovoľných pracovníkov v danom odbore. Výpočet bol zakončený osobami, ktorých členstvo vznikalo z dôvodu ich funkcie na základe ustanovenia § 2 ods. 1 zákona o organizácii starostlivosti o mládež.²⁵ Predmetný spôsob kreovania personálneho obsadenia jednotlivých orgánov sa stal terčom kritiky, ktorá poukazovala na nedostatočnú reprezentáciu najvýznamnejších

²⁰ „Po oboznámení účelu dnešného jednania správca rímskokatolíckeho sirotinca a starobinca nesúhlasí s prevedením nariadeného opatrenia lebo niet zákonného predpokladu a predpisu, podľa ktorého by mohla byť uvalená na ústav národná správa. Výmer o nariadení uvalenia národnej správy dosiaľ kuratóriu nebol doručený, následkom čoho si správa kuratória vyhradzuje proti tomu použiť zákonom povolený opravný prostriedok, pokiaľ vo veci nerozhodne vyššia inštancia.“ Štátny archív Žilina, pracovisko Liptovský Mikuláš: fond Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia, šk. č. 274.

²¹ Bližšie pozri Štátny archív Žilina, pracovisko Liptovský Mikuláš: f. Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia, šk. č. 274. Nariadenie DOSK v Ružomberku č. 465-26/4-1949 z 27. apríla 1949.

²² „Odmena všetkého rádového personálu činí 400 Kčs mesačne na jednu osobu. Tento honorár sa vypláca rádu.“ Štátny archív Žilina, pracovisko Liptovský Mikuláš: f. Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia, šk. č. 274.

²³ § 1 ods. 1, zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

²⁴ „Tyto komise se zřídí s názvem „okresní péče o mládež“ v sídle každého okresního soudu pro jeho obvod, „zemská péče o mládež“ v sídle každého zemského národního výboru pro jeho obvod, na Slovensku „slovenská starostlivosť o mládež“ v sídle sboru pověřenců.“ § 1 ods. 2, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

²⁵ „Členy komisí „okresní péče o mládež“ zvolí okresní národní výbor podle organizačních předpisů ze svých členů, z odborníků, z dobrovolných pracovníků v oboru péče o mládež, ze zástupců Revolučního odborového hnutí a Jednotného svazu českých zemědělců, na Slovensku Jednotného svazu slovenských rolníků. Mocí svého úřadu jsou členy těchto komisí přednosta okresního soudu, okresní lékař a okresní školní inspektor, kteří jsou oprávněni určit si zástupce.“ § 2 ods. 1, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

dobrovoľníckych organizácií a spolkov, ktoré v predchádzajúcom období v zabezpečovaní sociálnej starostlivosti zohrávali integrálnu úlohu.

Dôležitou otázkou, na ktorú bolo potrebné reflektovať, bola problematika zamestnancov pôsobiach v spolkoch OSM, ich ústavoch či v iných dobrovoľníckych spolkoch, aktívne participujúcich na sociálnej starostlivosti o maloletých. S ohľadom na centrálné rušenie ich pôsobísk bolo nutné zabezpečiť ich pracovnú kontinuitu na poli sociálnej starostlivosti, nakoľko strata tak veľkého počtu zamestnancov by znamenala kolaps v možnosti poskytovania sociálnej starostlivosti na celoštátnej úrovni. Zákon o organizácii starostlivosti o mládež zakotvoval postup, na základe ktorého zamestnanci spolkov, ich ústavov a iných organizácií, podrobených rušeniu na základe ustanovenia § 5 ods. 1, mali byť prevzatí do príslušných kategórií štátnych zamestnancov a pokračovať vo výkone činnosti. Týmto spôsobom sa tak mala zabezpečiť nielen pracovná kontinuita pre jednotlivých zamestnancov zrušených spolkov, ale rovnako tak aj plynulé pokračovanie výkonu poskytovania sociálnej starostlivosti o deti a mládež.²⁶

Nové usporiadanie agendy získalo aj svojich priaznivcov. Zdravotnícky výbor vnímal pozitívne, že z dobrovoľných inštitúcií mali vzniknúť povinné zariadenia pri okresných národných výboroch a finančné bremeno plynúce zo sociálnej starostlivosti o mládež mal znášať štát.²⁷ Štát v predchádzajúcom období poskytoval finančné subvencie na výkon sociálnej starostlivosti, a to či už v podobe pravidelných mesačných dotácií alebo príspevkov pre štátne ústavy a detské domovy.²⁸ Jeho vplyv na finančno-hospodársky chod jednotlivých inštitúcií bol však oproti právomociam, ktoré štátu priznával novoprijatý zákon a implementovaná organizačná štruktúra, značne znížený.

Podporným argumentom malo byť aj zvýšenie autority uskutočňovaných rozhodnutí, ktoré mali byť vydávané pod záštitou okresných národných výborov. Predmetný zákon a jeho dopady v aplikačnej praxi mali taktiež napomáhať riešeniu závažného problému vysokej úmrtnosti dojčiat a mládeže najmä na Slovensku, na čo poukazoval poslanec Konzala.

Na celoštátnej úrovni bola pri Úrade predsedníctva vlády zriadená stála koordinačná komisia pre starostlivosť o mládež, ktorej hlavnou úlohou bolo zabezpečovať jednotný výkon starostlivosti o mládež v Československu a pri ministerstve sociálnej starostlivosti bol zriadený Poradný zbor pre starostlivosť o mládež, ktorého členstvo bolo čestné.²⁹ Cieľom zmienených orgánov bol dohľad a preventívne pôsobenie,

²⁶ „Zaměstnanci spolků, jmenovaných v § 5, odstavec 1, a jejich ústavů a zařízení budou převzati do služeb státních. Takto převzatí jakož i nově přijatí zaměstnanci budou zařaděni do příslušných kategorií státních zaměstnanců, přičemž se jim plně započte služební doba strávená v korporacích, spolcích nebo sdruženích, účastných na sociální péči a to ode dne počátku jejich pensijního pojištění v tomto služebním poměru. Zhodnocení jiné předchozí služební doby stanoví vláda nařízením. Zařadění těchto zaměstnanců provede ministerstvo sociální péče podle platných předpisů v dohodě s ministerstvem vnitra a financí, na Slovensku též na návrh příslušných pověřenectev.“ § 4 ods. 4, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

²⁷ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

²⁸ „V roce 1946, to jest roku loňského, bylo vydáno na státní ústavy a dětské domovy okrouhle 9 260 000 Kčs, na pravidelné měsíční dotace okresních péčí o mládež t.j. na péči zákony okresní péči o mládež svěřenou 14 160 000 Kčs a na subvence různého druhu 280 mil. Kčs. Na Slovensku bylo vydáno 120 mil. Kčs, z čehož hradilo subvencemi povereníctvo sociální starostlivosti 80 mil. Kčs, povereníctvo zdravotnictva 100 000 Kčs, čili stát už nyní platí schodky péče o mládež ročně úhrnou částou asi 450 mil. Kčs.“ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

²⁹ § 6 ods. 1 a 2, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

ktoré by zabráňovalo vzniku kompetenčných sporov medzi rezortami. Táto obava vyplývala zo skutočnosti, že oblasť sociálnej starostlivosti o mládež nepatrila do pôsobnosti len jedného rezortu, ale jej jednotlivé partikulárne časti boli delegované medzi niekoľko rezortov. Do pôsobnosti ministerstva zdravotníctva patrili kojenecké ústavy, zatiaľ čo do pôsobnosti ministerstva sociálnej starostlivosti patrili ústavy kolektívnej výchovy pre maloleté deti staršie ako jeden rok.

Kreácia nových orgánov bola podrobená aj kritike, a to najmä v kontexte výberu osôb prizvaných do týchto orgánov.³⁰ Proces selekcie členov bol upravený ustanovením §6, v ktorom však absentovala garancia zastúpenia reprezentantov aspoň najväčších spolkov a organizácií, ktoré neboli zrušené na základe ustanovení predmetného zákona. Zabezpečenie začlenenia zástupcov týchto organizácií bolo veľmi dôležité, nakoľko ustanovenie § 5 ods. 7 ukladalo spolkom, na základe smerníc vydávaných ministerstvom, povinnosť vykonávať činnosť v oblasti sociálnej starostlivosti o mládež,³¹ z dikcie ustanovení zaoberajúcich sa ich kreovaním však bolo zrejmé, že spolupráca pri samotnom tvorení noriem, ktoré mali podmieňovať výkon ich činnosti, sa nepredpokladala.

Predmetný právny predpis však nemal predstavovať komplexnú úpravu problematiky sociálnej starostlivosti o maloletých, ale akúsi pomyselnú prvú etapu procesu, na ktorú malo byť naviazané prijatie ďalších predpisov, ako napr. zákona o verejnej starostlivosti o mládež.³² Táto skutočnosť značne ovplyvnila aj samotnú podobu zákona o organizácii starostlivosti o mládež, ktorý upravoval otázku zriadenia príslušných orgánov, vymedzenie ich jednotlivých úloh v ňom však absentovalo.

3 ZAVRŠENIE SOVIETIZÁCIE SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI

Päťdesiate roky, a to najmä ich prvá polovica, priniesli pre problematiku sociálnej starostlivosti o maloletých mnohé zmeny. Prvým aspektom, ktorý bol predmetom legislatívnej úpravy, bolo prerozdelenie kompetencií jednotlivých ministerstiev a ich právomocí v oblasti ústavov kolektívnej výchovy o maloletých a výkonu sociálnoprávnej ochrany. V roku 1951 boli rozšírené kompetencie ministerstva zdravotníctva, ktoré v predchádzajúcom období disponovalo právomocami iba pri agende kojeneckých ústavov pre maloleté deti do jedného roku života. Ďalšie kompetenčné zmeny boli vykonané aj v roku 1952, a to pre otázky hromadného poručenia, pestúnskej starostlivosti a sociálnoprávnej ochrany mládeže. Tie boli na základe vyhlášky postúpené z pôsobnosti ministerstva školstva, vedy a umenia do pôsobnosti ministerstva spravodlivosti.³³ Táto skutočnosť bola zdôvodňovaná vysokou vyťaženosťou IV. referátov národných výborov agendou súvisiacou so vzdelávacím procesom. Jej výsledkom bolo neefektívne vykonávanie agendy sociálnoprávnej ochrany, na čo

³⁰ „Je pravda, že podle § 6 zákona o organisaci péče o mládež je pamatováno na koordinační komisi pro péči o mládež, v níž jsou však zastoupeny jen veřejné úřady, ale nikoli zástupci alespoň největších ze zbývajících korporací, z nichž např. rodičovská sdružení tvoří dnes velmi početnou a kromě toho velmi výkonnou složku dosavadní péče o mládež.“ Správa výboru soc. politického, zdravotnického a rozpočtového o vládnem návrhu zákona o organizaci starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

³¹ „Všechny korporace, spolky a sdružení zúčastněné na péči o mládež jsou povinny vyvíjeti činnost v oboru péče o mládež podle směrnic, které vydá ministerstvo sociální péče v dohodě se zúčastněnými ministerstvy a pokud jde o péči zdravotní ministerstvo zdravotnictví v dohodě s ministerstvem sociální péče a ostatními zúčastněnými ministerstvy. Směrnicemi uvedenými v předcházející větě nelze upravovati činnost vyvíjenou v oboru tělesné výchovy mládeže.“ § 5 ods. 7, zákon č. 47/1948 Sb. o organisaci péče o mládež.

³² Dôvodová správa k zákonu č. 48/1947 Sb. o organisaci péče o mládež.

³³ Pozri vyhlášku ministerstva školstva, vedy a umenia č. 152/1952 Ú. l.

poukazovala aj dôvodová správa k zákonu o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Druhým dôvodom pre začlenenie sociálnoprávnej ochrany mládeže pod rezort spravodlivosti bola potreba úzkej spolupráce pri jej výkone s príslušnými súdmi.³⁴ Ministerstvo spravodlivosti však nedisponovalo dostatočnou organizačnou štruktúrou a bolo potrebné jej dobudovanie. V pôsobnosti ministerstva školstva, vedy a umenia boli aj po roku 1952 ponechané detské domovy pre deti vo veku od troch do pätnástich rokov, detská rekreácia či ústavy pre mládež „*mravne vadnú*“. Rezortu zdravotníctva bol ponechaný výkon kompetencií v oblasti ústavnej starostlivosti o najmenšie deti do troch rokov,³⁵ či ústavná starostlivosť pre telesne znevýhodnených maloletých. V neposlednom rade bola ministerstvu spravodlivosti zverená aj otázka zabezpečovania výchovnej dorastu, a to od roku 1951.

Už v samotnej štruktúre rozdelenia jednotlivých typov ústavov poskytujúcich starostlivosť o mládež medzi konkrétne rezorty možno pozorovať inšpiráciu sovietskym modelom organizácie sociálnej starostlivosti. Obdobnú podobu organizácie ústavov bolo možné pozorovať aj v Maďarskej ľudovej republike, ktorá organizáciu v oblasti ústavnej starostlivosti taktiež reformovala podľa sovietskeho vzoru v rokoch 1950 až 1951.³⁶

Zdroj dôležitých zmien predstavovalo aj prijatie zákona o sociálnoprávnej ochrane mládeže.³⁷ Predmetný právny predpis dopĺňal doposiaľ uskutočnený vývoj, zahájený zákonom o organizácii starostlivosti o mládež a zákona o rodinnom práve.³⁸ Jeho kreácia bola rovnako značne inšpirovaná vzorom sovietskej sociálnoprávnej ochrany mládeže, pričom aj samotná dôvodová správa deklarovala snahu o vytvorenie takého predpisu, ktorý bude odzrkadľovať trendy sociálnej starostlivosti o maloletých tak, ako boli nastavené v ľudovodemokratických republikách. Táto skutočnosť sa mala prejavovať v zákone inkorporovaných zásadách, ktoré prinášali základné východiská toho, akú podobu mala sociálnoprávna ochrana mládeže mať.

Tento zákon bol prelomovým pre podobu výkonu sociálnej starostlivosti o maloletých, a to najmä pri problematike náhradnej starostlivosti o maloleté deti. Je možné konštatovať, že ustanovoval do tohto obdobia najväčšiu mieru kompetencií štátu v otázke starostlivosti o maloletých, ktorí nemohli byť vychovávaní vo vlastnej rodine, a to z dôvodu, že za primárnu formu náhradnej starostlivosti určil práve kolektívnu ústavnú výchovu v dikcii ustanovenia § 9.³⁹ Táto skutočnosť mala za následok rapídny nárast počtu maloletých, ktorí mali byť umiestnení do ústavov kolektívnej výchovy. Práve

³⁴ „Již tehdy bylo zřejmé, že agenda sociálněprávní ochrany mládeže dobře nezapadá do oboru působnosti ministerstva školství, věd a umění a je daleko bližší resortu justičnímu, poněvadž úzcesouvisí s agendou poručenských a opatrovnických soudů a s trestním řízením proti mladistvým.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

³⁵ Pozri § 7 ods. 1 písm. d), zákon č. 103/1951 Sb. o jednotnej preventívnej a liečebnej starostlivosti.

³⁶ „Resortní rozdělení ústavů obstarávajících péči o dítě je u nás, jak bude dáleukázáno, podobné jako v SSSR a v lidové republice Maďarské, která se s přihlédnutím k sovětskému vzoru resortním rozmístěním těchto ústavů zabývala naposled.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

³⁷ Zákon č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

³⁸ Pozri ústavný zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky, zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve a zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

³⁹ „Ak treba dieťa sveriť do starostlivosti nahradzujúcej starostlivosť rodičov, umiesti sa zásadne do kolektívnej starostlivosti; inak možno dieťa umiestiť len v rodine, ktorá poskytuje záruku, že dieťa bude vychované k láske k ľudovodemokratickému štátu, a ktorá je schopná mu poskytnúť prostredie priaznivé so všetkých stránok pre jeho rozvoj, a to zpravidla u toho, kto si dieťa osvojí.“ § 9, zákon č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

v tomto aspekte bolo možné vnímať tendencie nasledovania vzoru krajín patriacich do sovietskeho bloku, nakoľko odklon od preferencie náhradnej osobnej starostlivosti a príklon k preferencii kolektívnej starostlivosti bolo možné pozorovať aj v krajinách ako Poľsko či Maďarsko.⁴⁰

Zmeny na začiatku päťdesiatych rokov možno vnímať aj v prístupe štátu k špecifickým druhom ústavov kolektívnej výchovy o maloletých, ktorými boli výchovne dorastu. Výchovne dorastu mali zabezpečovať starostlivosť o mládež označovanú ako „mravne vadnú“. Od roku 1951, kedy boli predmetné inštitúcie zaradené do pôsobnosti ministerstva spravodlivosti, dochádza aj k zmene chápania ich primárneho účelu. Z ústavov, ktoré fungovali spočiatku ako polepšovne sa mali stať moderné výchovné zariadenia, taktiež ovplyvnené sovietskym vzorom. Sovietsky vplyv bol badateľný nielen v samotnom výkone výchovného procesu, ale taktiež i v interných predpisoch, ktorých príkladom môže byť organizačný poriadok zariadení kreovaný na základe sovietskej predlohy.⁴¹

Do výchovne mládeže bolo možné mladistvého umiestniť len na základe právoplatného rozhodnutia príslušného súdu o ustanovení ochrannej výchovy pre mladistvého, ktorý dovŕšil 15. rok života.⁴² Zákon počítal s výnimkou, kedy bolo mladistvého potrebné umiestniť do výchovne bezodkladne. Tento postup mohol byť vykonaný jednak úradovňou ochrany mládeže, ale taktiež i inými zložkami. Výchovne dorastu boli na území Slovenska lokalizované v šamorínskom a gelnickom okrese, konkrétne v Tomášove a Jaklovciach, ako aj v Holiči. Dôvodmi pre umiestnenie mladistvého do výchovne dorastu mohlo byť zanedbanie ich výchovy či zistenie závažného prostredia, v ktorom mladistvý vyrastal. Mladiství mohli byť vo výchovni dorastu umiestnení do dovŕšenia dospelosti, pričom vo vymedzených prípadoch bolo možné nariadenie predĺžiť do dovŕšenia dvadsiateho roku života.⁴³ Zákon o sociálnoprávnej ochrane mládeže vymedzil len základný rámec pôsobnosti, zriaďovania a kompetencií úradovní ochrany mládeže. Bližšie organizačné detaily boli upravené samostatným podzákonným predpisom, výnosom ministra spravodlivosti.⁴⁴

Dohľad nad starostlivosťou a výchovou maloletých mali vykonávať aj zamestnanci škôl, materských škôl či jasli, ktorí v prípade podozrenia na zanedbávanie potrieb maloletého mali upovedomiť príslušný okresný národný výbor. Na základe vyššie uvedeného postupu mohlo byť dieťa odňaté a umiestnené do tzv. triediaceho detského domova, kde malo byť vyšetrené a umiestnené až do doby, kým nebol podnet preskúmaný

⁴⁰ „This legal and institutional set-up, which was very similar to those used in other socialist countries like Poland, Hungary and the GDR, in the first place expressed an increasingly dismissive attitude to the role of the family in favor of collective institutions.“ HENSCHL. All children are ours: Children's homes in socialist Czechoslovakia as laboratories of social engineering. In *Bohemia*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 122 – 144.

⁴¹ „Ministerstvo spravedlnosti tyto výchovny zreorganisovalo, náležitě vybavilo a změnilo zejména jejich charakter — z dosavadních polepšovne se stalys kutečně moderní výchovné ústavy, že tomu tak je, ukazují již dnešní dobré zkušenosti, zejména s pobočkami výchoven u průmyslových závodů a nasvědčuje tomu i nový, podle sovětského vzoru vypracovaný organizační řád výchoven.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴² § 21, zákon č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

⁴³ „Mnohdy však vyžaduje zájem chovance, aby ochranná výchova byla prodloužena. To platí zejména v případech, kdy k přijetí chovance došlo těsně před dovršením zletilosti. Aby se výchova neminula s cílem, může již podle nynějšího stavu soud tuto výchovu prodloužit, avšak jen do dvacátého roku chovance (§ 73 odst. 1 tr. zák.).“ Dôvodová správa k Zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴⁴ Pozri výnos ministerstva spravodlivosti č. 7. 600/52 — II/5 zo dňa 22. mája 1952.

a rozhodnuté o tom, či dieťa mohlo byť vrátené do domáceho prostredia bez rizika.⁴⁵ Triediace detské domovy predstavovali špecifický druh ústavov kolektívnej starostlivosti. Ich špecifickosť vychádzala zo skutočnosti, že neslúžili ako miesta pre permanentný či dlhodobý pobyt maloletých. Ich úlohou bolo poskytnutie krátkodobého umiestnenia pre deti, ktoré po preskúmaní rodinného stavu boli buď navrátené do rodinného prostredia alebo v prípade nepriaznivých zistení, ohrozujúcich vývoj maloletého, premiestnené do príslušného detského domova na základe vekového cenzu a zdravotného stavu.

Ako sme už vyššie naznačili, detské domovy a umiestňovanie maloletých detí do nich bolo determinované dvomi základnými kritériami. Prvým z nich bol zdravotný stav dieťaťa. Tí maloletí, u ktorých bolo konštatované zdravotné znevýhodnenie, boli umiestňovaní do ústavov patriacich do pôsobnosti ministerstva zdravotníctva. Druhým nemenej dôležitým kritériom, na základe ktorého bolo zväčša rozhodnuté o umiestnení dieťaťa do konkrétneho druhu detského domova, bol vek dieťaťa. Takto koncipovaná systematika umiestňovania maloletých detí do ústavov kolektívnej výchovy bola taktiež inšpirovaná krajinami sovietskeho bloku, pričom základným argumentom tohto spôsobu delenia bol odkaz na odlišné potreby detí v konkrétnych vekových skupinách. Zatiaľ čo pri najmenších deťoch do troch rokov veku bola ako primárna potreba vnímaná najmä hygiena, strava a zdravotná starostlivosť, pri starších deťoch sa malo dbať najmä na vzdelanie a na to, aby mohli rozvíjať svoje schopnosti.

Zákon upravoval i možnosť umiestnenia do náhradnej osobnej starostlivosti, to však bolo možné len v prípade, ak existovala záruka, že dieťa bude vedené k láske k ľudovodemokratickej republike a budú zabezpečené pozitívne podmienky pre jeho vývoj. Dikcia ustanovenia § 9 je zaujímavá nielen pre zakotvenie ústavnej kolektívnej výchovy ako primárnej formy náhradnej starostlivosti, ale taktiež i poradím podmienok, ktoré bolo potrebné splniť na to, aby maloleté dieťa mohlo byť umiestnené do náhradnej osobnej starostlivosti; na prvom mieste stála podmienka zaistenia výchovy dieťaťa k láske k ľudovodemokratickému zriadeniu a až následne predpoklady priaznivého prostredia pre vývoj maloletého. Zmena systematiky výkonu náhradnej starostlivosti o maloleté dieťa tak, ako bola nastavená počas prvej polovice dvadsiateho storočia, bola zdôvodňovaná takými pozitívami akým bolo napríklad vstěpovanie správneho vzťahu ku kolektívu, čo malo viesť k výchove uvedomelých občanov socialistickej spoločnosti.⁴⁶

V prípade, ak maloleté dieťa bolo umiestnené do náhradnej osobnej starostlivosti, výkon dozoru nad jeho výchovou zabezpečovala príslušná úradovňa ochrany mládeže prostredníctvom svojich zamestnancov, ktorí mali status štátnych zamestnancov.⁴⁷ Z tohto dôvodu verejní poručníci pred začiatkom výkonu svojho povolania skladali dva sľuby; jeden skladal verejný poručník pred predsedom príslušného ľudového súdu

⁴⁵ „Specific institutions, the “Receiving Homes”, later renamed “Classification Homes”, were obliged to examine the familial background as well as the mental, physical and social status of the child. The psychologists had to recommend whether the child can return to its family or whether it has to be admitted to a home, for ‘normal’ or for children with special needs.” HENSCHER. “For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 3.

⁴⁶ „Přednost se dává péči kolektivní. Kolektivní způsob života a výchova v kolektivu vštěpuje mládeži spolehlivě správný poměr ke kolektivu a vychovávají v uvědomělé příslušníky socialistické společnosti.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴⁷ Pozri zákon č. 66/1950 Sb. o pracovných a platových pomeroch štátnych zamestnancov.

a druhý sľub, s ohľadom na status štátneho zamestnanca, bol skladaný na základe vládneho nariadenia.⁴⁸

4 NEDOSTATKY APLIKAČNEJ PRAXE

Otázka sociálnej starostlivosti o maloleté deti sa stala veľmi dôležitou, nakoľko sa na deti nahliadalo ako na budúcnosť socialistickej spoločnosti. Už samotná dikcia novoprijatého rodinného kódexu v ustanovení § 35 zdôrazňovala dôležitosť výchovy a výživy maloletých za účelom toho, že v budúcnosti mali pracovať a prispievať na prospech spoločnosti.⁴⁹ Za týmto účelom bolo v štruktúre sociálnej starostlivosti potrebné vykonať adekvátne zmeny. Výsledkom zmien bolo zvýšenie intervencií štátu do života detí a fungovania rodín, zdôvodňované potrebou unifikácie vzdelávania a poskytovanej sociálnej starostlivosti maloletým.

Koncom štyridsiatych rokov bola pozornosť venovaná aj otázke ústavnej starostlivosti o maloletých, pre ktorú boli vytýčené vcelku ambiciózne ciele. Ústavy kolektívnej starostlivosti o maloleté deti už nemali slúžiť „len“ na sprostredkovanie a zabezpečovanie materiálnych potrieb umiestnených detí, ale mali zabezpečiť aj ďalšie potreby, najmä v oblasti vzdelávania a výchovy.⁵⁰

Tieto skutočnosti sa podpísali aj na samotnom personálnom obsadení v detských domovoch. Zatiaľ čo v prvej polovici dvadsiateho storočia boli ústavy kolektívnej starostlivosti zväčša obsadené maloletými osirelými či opustenými deťmi, od päťdesiatych rokov minulého storočia možno pozorovať značne odlišné tendencie, kde majoritnú skupinu detí umiestnených tvorili maloletí z tzv. rozvrátených rodín. Maloleté deti osirelé či opustené tvorili v priemere 5 % až 20 % populácie detských domovov, v závislosti od okresu a konkrétneho detského domova.⁵¹ Väčšina maloletých umiestňovaných do ústavov kolektívnej výchovy teda mala rodičov, v týchto prípadoch však bolo konštatované zistenie nedostatkov vo výkone ich rodičovských povinností či iných nedostatkov vo výchove. Obzvlášť prísne sa skúmala starostlivosť a výchova maloletých v prípadoch, v ktorých tieto povinnosti zabezpečovala slobodná matka.⁵²

Druhým aspektom, ktorý vykazoval negatívne výsledky v aplikačnej praxi, bolo samotné rozdeľovanie maloletých detí do detských domovov na základe veku. Aj napriek vykonaným štrukturálnym zmenám detské domovy nevykazovali dostatočnú materiálno-

⁴⁸ „Není prototřeba ani zdůrazňovat, že vedle slibu, který složí veřejní poručníci podle § 18 osnovy do rukou předsedy lidového soudu, složí jako každý zaměstnanec také slib podle vl. nař. č. 120/1950 Sb.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴⁹ „Rodičia sa starajú o telesný a duševný rozvoj detí, najmä starajú sa o ich výživu a výchovu tak, aby boli náležite pripravené prispievať svojou prácou, podľa svojich schopností a náklonností, na prospech spoločnosti.“ § 35, zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve.

⁵⁰ „The government intended to provide not only material care but also a decent replacement education for children whose parents were not able to properly fulfill their duties.“ HENSCHER. „For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 2.

⁵¹ Slovenský národný archív: fond Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968, šk. č. 75.

⁵² „It was not only about material and emotional neglect, but also missing “decent behavior” of the child, what might constraint he envisaged development of the future adult. In many cases, the violation of duties was just determined in terms of an unwanted lifestyle of the parents. Especially single mothers were labeled as “incapable”. Therefore, the state reserved the possibility to intervene in every case it considered the original domestic environment to deviate from the ‘normal’.“ HENSCHER. „For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 2.

technickú vybavenosť a personálnu odbornosť na dosiahnutie vytýčených výchovno-vzdelávacích cieľov politickej garnitúry. Na túto skutočnosť poukazovali aj odborníci skúmajúci podmienky v ústavoch kolektívnej výchovy od pedagógov, psychológov až po pediatrov, ktorí sa podieľali na formovaní týchto ústavov a ich vnútorného fungovania, no už krátko po zavedení zmien vnímali veľké nedostatky nastaveného systému a žiadali zmeny.⁵³ Dané závery boli nepriaznivé najmä s ohľadom na vysoký počet detí umiestňovaných v detských domovoch a kojeneckých ústavoch, ktoré boli bezprostredne vystavené neefektívnemu výchovno-vzdelávaciemu procesu vedúcemu v mnohých prípadoch do nerešpektovania základných psychických potrieb detí a k pretrhaniu súrodeneckých väzieb.⁵⁴ V aplikačnej praxi sa prístup diferenciácie postavený na vysokej vekovej homogénosti detí v jednotlivých detských domovoch ukázal ako nepriaznivý pre vývoj maloletých, nakoľko takto konštruované prostredie nevytváralo priestor pre deti na to, aby sa mohli socializovať s maloletými rôznych vekových skupín.⁵⁵

Ďalšími výraznými nedostatkami, ktoré sa v aplikačnej praxi ústavnej starostlivosti o maloletých opakovane vyskytovali v päťdesiatych rokoch a pretrvali až do rokov šesťdesiatych, boli problémy s personálnym obsadením pozícií vychovávateľov v detských domovoch. Na pozíciách vychovávateľov v detských domovoch bola deklarovaná vysoká fluktuácia zamestnancov, čo malo negatívny vplyv na výchovu a emočný vývoj maloletých, nakoľko deti si nemohli vytvoriť dostatočné väzby na osoby poskytujúce sociálnu starostlivosť. Táto skutočnosť, zhoršená veľkým počtom maloletých detí na jedného vychovávateľa, mala rovnako negatívny dopad aj na mieru individuálneho prístupu k jednotlivým maloletým, ktorý s ohľadom na vyššie uvedené dôvody takmer neexistoval.⁵⁶ Výchova mala príkazový charakter a deti mali prísny harmonogram, čo negatívne vplývalo na ich následnú schopnosť začleniť sa do spoločnosti po odchode z detského domova. Detské domovy v období päťdesiatych rokov, počas ktorých bol výchovný proces založený na príkazovom modeli, kde sa dbalo najmä o presadzovanie kolektívu a individuálny prístup k maloletým umiestneným v ústavoch bol minimálny,⁵⁷ sa zvyknú označovať ako tzv. „detské domovy sovietskeho typu“. Tie sa však ukázali ako neefektívne pre dosiahnutie deklarovaného cieľa výchovy „správnych“ občanov socialistickej spoločnosti, nakoľko maloletí, ktorí boli vychovaní v danom systéme, nevykazovali dostatočnú mieru samostatnosti pre úspešné uplatnenie v spoločnosti po opustení detských domovov, a to nielen na území Československa ale taktiež v ZSSR. Táto

⁵³ „As a result many experts argued that collective education in children's homes in its current state was jeopardizing the children's future and therefore also the future of the socialist society.“ Tamže, s. 2 – 6.

⁵⁴ „Aplikovaním sovietskej koncepcie starostlivosti o opustené deti v Československu zaniká pestúnska starostlivosť. Prijala sa koncepcia vychovávať veľké skupiny detí vo veľkých ústavoch. Nebral sa ohľad a nerešpektovali sa základné psychické potreby detí, súrodenecké vzťahy, dôležitosť vzťahov vytváraných v rannom období života dieťaťa.“ HUDECOVÁ. Historický pohľad na deti v ohrození v kontexte sociálno-právnej ochrany. In *Studia Scientifica Facultatis Pedagogicae*, 2020, roč. 19, č. 2, s. 20.

⁵⁵ „The most important aspect of this diagnosis was the lack of a stable attachment figure in replacement of the mother. Further negative aspects the experts identified were the age-homogeneity and the large number of children in one group.“ HENSCHER. „For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia. Philadelphia 2015, s. 5.

⁵⁶ „The single child would have to struggle for everything everytime, not only toys but in general its position in the group and the attention of the teacher.“ Tamže, s. 6.

⁵⁷ „Domov vychováva deti ku kolektivismu, podporuje rozvíjanie súdružských a priateľských vzťahov medzi deťmi v domove, s ostatnými deťmi v škole a v obci. Plnenie denných a spoločenských úloh v domove umožňuje vytvorenie uvedomelého detského kolektívu.“ Článok II, bod 4, Organizačné a prevádzkové poriadky pre detské domovy, pre deti predškolského veku, detské domovy pre deti školského veku, detské domovy so zvýšenou výchovnou starostlivosťou, záchytné detské domovy a domovy pre mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť, časť 2, výchovné smernice. Zvesti povereníctva školstva a kultúry, Bratislava: Povereníctvo školstva a kultúry, ročník XIII, zošit 1, (15. január 1957).

skutočnosť často viedla k zvýšenej miere kriminality osôb vychovaných v štátom zabezpečovanom systéme náhradnej kolektívnej starostlivosti.

Kvalita poskytovanej výchovy taktiež nedosahovala proklamované aspirácie štátu v predmetnej oblasti. S ohľadom na nedostatok vychovávateľov boli tieto pozície často obsadzované aj osobami s absenciou odborného vzdelania či inej kvalifikácie, požadovanej na výkon predmetnej funkcie. Situácia bola natoľko vážna, že za účelom zabezpečenia starostlivosti boli prijímané aj osoby so základným vzdelaním, načo poukazuje aj výročná správa o stave detských domovov na území Slovenska zo začiatku šesťdesiatych rokov, vypracovaná Poverením Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru.⁵⁸

Tabuľka č.1⁵⁹

Údaje o pedagogických pracovníkoch DD na Slovensku k 20. septembru 1963																	
Druh DD		Kraje	Počet pedagogických	Priemerný vek pedag. pracovníkov	Vzdelanie							Prax					
					Základné	Všeobecné stredoškolské	Pedagogické				Iné odborné	Priemer odpracovaných rokov vôbec	Z toho pedagogická				
							ZDŠ pre roč. 1. – 5. a MŠ	Pre ZDŠ, roč. 6 – 9.	Pre školy II. cyklu	Vychovávateľské			Priemer. počet rokov pedagog. praxe	Z toho v DD			
														Priemer. počet rokov v DD celkom	Z toho v teraj. DD		
Detské domovy		Predškolský vek		Zs.	31	26	15	5	7	/	/	4	/	7	5	4	4
				Ss.	22	32	10	/	5	/	/	7	/	8	8	6	4
				Vs.	5	36	2	1	2	/	/	/	/	9	6	4	3
				Slo v.	58	31	27	6	14	/	/	11	/	8	6	4	4
Školský vek		Zs.	72	34	/	27	22	2	4	7	10	10	8	4	3		
		Ss.	48	35	13	7	7	2	/	6	13	10	7	3	3		
		Vs.	31	32	8	3	6	2	/	4	8	10	8	4	3		
		Slo v.	151	34	21	37	35	6	4	17	31	10	8	4	3		

ZÁVER

⁵⁸ SNA, f. Poverenie Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968, šk. č. 75.

⁵⁹ SNA, f. Poverenie Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968, šk. č. 75.

Po roku 1945 je možné pozorovať mnohé zmeny naprieč celým právnym poriadkom Československa. Predlohou pre mnohé z nich, a to aj v oblasti sociálnej starostlivosti o maloleté deti a mládež, boli predpisy účinné v ZSSR alebo v krajinách patriacich do tzv. sovietskeho bloku. Tieto presahy bolo možné vnímať v niekoľkých aspektoch.

Prvým z nich bola systémová reforma v otázke zabezpečovania sociálnej starostlivosti o maloletých. Na základe zákona o organizácii starostlivosti o mládež došlo k zrušeniu administratívnych jednotiek známych pod názvom OSM a k centralizácii celého výkonu sociálnej starostlivosti po vzore sovietskeho modelu. Druhým aspektom, ktorý možno vnímať, je zmena nielen v prístupe k maloletému, ktorý sa dostal do popredia spoločenského záujmu a zvyšovala sa potreba dohľadu nad jeho výchovou za účelom zabezpečenia, že v dospelosti bude „správnym občanom socialistickej spoločnosti“, ale taktiež sa menil aj postoj štátu k náhradnej starostlivosti o maloletých.

Ako nedosiahnuteľné sa ukázali i ambiciózne nastavené ciele pre kvalitu poskytovanej starostlivosti v jednotlivých ústavoch a výchova zameraná na kolektív priniesla výsledky v podobe nesamostatných jedincov, len ťažko uplatniteľných v spoločnosti. Ciele zákonodarcu, ktoré mali viesť k výchove „dokonale pripravených socialistických občanov“ sa ukázali ako nedosiahnuteľné v štátom nastavenej organizačnej schéme ústavov kolektívnej výchovy.

Obdobie päťdesiatych rokov minulého storočia možno z pohľadu sociálnej starostlivosti o mládež vnímať v celku negatívne. Nízka miera výstavby nových objektov pre ústavy sociálnej starostlivosti pre maloletých v spojení s vysokou fragmentáciou agendy medzi jednotlivé rezorty a nedostatočné vybavenie národných výborov pre výkon predmetnej agendy nepriniesli proklamované zvýšenie kvality sociálnej starostlivosti. Práve naopak, preferencia náhradnej kolektívnej starostlivosti pred osobnou starostlivosťou výrazným spôsobom zhoršila situáciu v už aj tak poddimenzovaných inštitúciách a vytvorila stav, na ktorý zákonodarcia nevedel efektívne reagovať. Nové usporiadanie agendy ústavnej starostlivosti v predmetnom období nedokázalo efektívne zabezpečiť a vytvoriť potrebnú organizačnú základňu, na komplexný výkon tak rozsiahlej agendy, akou sa sociálna starostlivosť o maloletých ukázala byť, a to aj napriek prijatiu jednotnej právnej úpravy účinnej pre celé územie krajiny. Je možné konštatovať, že pozitívnejšie zmeny súviseli až s prijatím nového rodinnoprávneho kódexu v roku 1963, na základe ktorého sa upustilo od preferencie náhradnej kolektívnej starostlivosti a došlo k návratu stavu, ktorý bol aktuálny v prvej polovici dvadsiateho storočia.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Archívne pramene

Slovenský národný archív, f. Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968.

Štátny archív v Žiline, pracovisko Liptovský Mikuláš, f. Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia.

Právne predpisy

Ústavný zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky.

Vládne nariadenie č. 202/1947 Sb. ktorým sa vykonáva zákon o organizácii starostlivosti o mládež.

Vyhláška ministerstva školstva, vedy a umenia č. 152/1952 Ú.l.

Výnos ministerstva spravodlivosti č. 7. 600/52 — II/5.z 22. 5. 1952.

Zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

Zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve.

Zákon č. 66/1950 Sb. o pracovných a platových pomeroch štátnych zamestnancov.

Zákon č. 103/1951 Sb. o jednotnej preventívnej a liečebnej starostlivosti.

Zákon č. 69/1952 Zb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

Dôvodové správy, vestníky

Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

Dôvodová správa k zákonu č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

Zvesti povereníctva školstva a kultúry, Bratislava: Povereníctvo školstva a kultúry, ročník XIII, zošit 1, (15. január 1957).

Monografie, štúdie a články

HENSCHER, Frank. All children are ours: Children's homes in socialist Czechoslovakia as laboratories of social engineering. In *Bohemia*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 122 – 144. DOI: <https://doi.org/10.18447/BoZ-2016-4149>.

HENSCHER, Frank. "For the Best of the Child": Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia. Philadelphia: Annual Convention of the ASEES in Philadelphia, 2015, s. 2 – 6.

LACLAVÍKOVÁ, Miriam. – ŠVECOVÁ, Adriana. *Dieťa medzivojnového Slovenska: verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha: Leges, 2019.

BRNULA, Peter. Sociálna práca ako „rukojemník“ totalitných režimov – územie dnešnej Slovenskej republiky. In BRNULA, Peter a kol. (eds). *Dějiny sociální práce – souvislost minulosti a současnosti v pomoci a ve vzdělávání*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Fakulta sociálně ekonomická Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2016, s. 100 – 126.

MATTUŠOVÁ, Vlasta. Sociální a zdravotní péče dřívě a nyní. In *Sociální a zdravotnická práce – časopis ROH závazu zaměstnanců sociálních a zdravotních služeb*, 1948, roč. 2, č. 15, s. 117 – 120.

HUDECOVÁ, Alena. *Historický pohľad na deti v ohrození v kontexte sociálno-právnej ochrany*. In *Studia scientifica facultatis pedagogicae*, roč. XIX, č. 2. Ružomberok: Katolícka Univerzita v Ružomberku, 2020, s. 16 – 25.

Recenzie

ALTHOFF, Gerd. *Moc rituálů: Symbolika a vláda ve středověku*. Praha: Karolinum, 2024.

Július Palaj

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

Mgr. Július Palaj
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law
julius.palaj@flaw.uniba.sk

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1103>

Stredoveké kroniky a legendy sú plné príbehov a detailov, ktoré sa modernému čitateľovi môžu javiť ako zbytočné. Z akého dôvodu kronika spomína poradie usadenia kniežat na kráľovskom zhromaždení? Prečo je podstatné, že šľachtic nesie kráľovi meč? Uvedené detaily sú príkladmi rituálnej formy komunikácie, ktoré sú pre kronikárov danej doby veľmi podstatné, keďže v stredoveku významným spôsobom formovali verejné konanie vládnucej vrstvy. Gerd Althoff, nemecký historik zaoberajúci sa stredovekom, sa vo svojej knihe *Moc rituálů: Symbolika a vláda ve středověku* zaoberá práve vznikom a formovaním takýchto rituálov a ich politicko-mocenským významom.

Autor sa vo svojej publikácii zameriava na obdobie stredoveku a najmä na rituály využívané vládnuťou elitou, teda najmä kráľom, šľachtou či duchovenstvom, z geografického hľadiska sa zaoberá najmä rituálmi z územia Franskej a neskôr Východofranskej ríše. Publikácia je prehľadne členená do šiestich častí, v ktorých autor postupne popisuje vznik jednotlivých rituálov, ich zmenu a ďalší vývoj, od nástupu dynastie Merovejcov na franský trón až do neskorého stredoveku. Zároveň ich člení podľa funkcie akú plnili, keďže prostredníctvom rituálov bolo možné napríklad uzavrieť mier medzi znepriatelenými stranami, vyjadriť spoločenskú a mocenskú hierarchiu zúčastnených, formulovať sporné nároky či demonštrovať panovnícke cnosti. Pri každom zo spomenutých rituálov vysvetľuje jeho verejno-mocenský význam ako i dôležitosť malých detailov a zmien pri jeho výkone. Rituály museli byť podľa autora dopredu naplánované a následne zahrané, keďže ich neúspešné prevedenie bolo riskantné (z dôvodu možnej straty cti) pre všetkých zúčastnených.

Ústredným rituálom, ktorého vývoj môžeme pozorovať v celom diele, je akt prostrácie. Práve prostredníctvom nej autor poukazuje na premenlivosť rituálnej formy a zmien v jej záväznosti. Obzvlášť pútavou je časť venujúca sa vývojom rituálov konajúcich sa pri stretnutiach panovníka a pápeža. Rituál prostrácie s pobožkaním nôh pápeža alebo služba štolby (panovník viedol pápežovho koňa) sa stali argumentmi v boji o investitúru, kedy uvedené rituály mali naznačovať dominanciu pápežskej moci nad svetskou.

Za negatívum považujem najmä malú geografickú rozmanitosť, keďže autor sa vo väčšine diela venuje len ríšskemu prostrediu a len na pár výnimiek nepoukazuje na prax z iných krajín. Je na škodu veci, že sa autor nepokúsil porovnať rituálnu prax s ďalšími štátmi, i keby to bolo iba pri jednom druhu rituálu. Zároveň by bolo pre čitateľa obohacujúce, ak by autor podrobnejšie vysvetlil pôvod a dôvody vzniku konkrétnych foriem rituálnej komunikácie.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že uvedená kniha patrí medzi veľmi významné historické diela. Gerd Althoff relatívne jednoduchým jazykom sprístupňuje širšej verejnosti problematiku stredovekých symbolov a rituálov. Na praktických príkladoch poukazuje na ich silu a záväznosť a zaujímavým spôsobom dokazuje ich rozmanité využitie v stredovekom svete.

Kronika

Za profesorom Jozefom Beňom

Miroslav Lysý

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

Prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law
miroslav.lysy@flaw.uniba.sk

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1066>

Profesora Jozefa Beňu som spoznal niekedy ku koncu roka 2006. Predstavil som sa mu v jeho kancelárii na čísle 308 a on ma na oplátku previedol katedrovými priestormi na štvrtom poschodí v starej budove. Hoci som na štvrtom poschodí v starej budove Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí strávil dovtedy viac než osem rokov štúdia histórie na filozofickej fakulte, nikdy som predtým nebol v priestoroch oddelených múrom vyhradenom pre katedru právnych dejín. Blízkosť i ohraničenosť akoby symbolizovali vzťahy medzi oboma odbormi.

A tak som mal možnosť spoznať profesora Beňu ako môjho prvého priameho nadriadeného v zamestnaní. Čo si budeme hovoriť: na katedre i mimo nej dodnes spomíname na jeho zasadnutia katedier i jeho láskavý, občas niekedy drsný (a

zásadne nepublikovateľný) humor. V nejakom zmysle sa mi prvé zasadnutie katedry páčilo; zasadacia miestnosť na čísle 309 bola plná, rokovanie bolo dynamické a Jozef Beňa po členoch katedry chcel konkrétne výsledky a termíny.

Nejakým záhadným spôsobom som sa potom po niekoľkých rokoch dostal k postu tajomníka katedry, čo znamenalo pribudnutie niektorých povinností. Okrem iného som sa musel učiť písať zápisnice zo zasadnutí katedry a striechnúť na to, kedy mi ich Jozef Beňa pošle naspäť plné rôznych opráv a doplnení. Už vtedy mi bolo jasné, že v úradnej rutine je ďaleko dôslednejší ako ja.

Veľkou výzvou sa pre mňa stala skutočnosť, že som sa stal jeho nástupcom na poste vedúceho katedry. Vôbec som po tejto úlohe netúžil, ale s ohľadom na množstvo zmien, ktorými si fakulta prechádzala i s ohľadom na reorganizáciu katedier v roku 2015 som sa nakoniec prihlásil do výberového konania. Tým som sa okrem iného stal jeho priamym nadriadeným. Posledné roky na katedre boli pre neho neľahké, snažili sme sa mu však jeho odchádzanie uľahčiť aspoň „festšriftom“, ktorý nemal byť iba zbierkou vypublikovaných, vzájomne nesúvisiacich prác, ale aj uznaním a vďakou za jeho prínos pre nás.

S profesorom som sa v odbornej sfére príliš nestretal; ja som sa viac zaujímal o staršie dejiny, kým jeho to tiahlo k 20. storočiu, predovšetkým k dejinám ústavného práva, medzinárodného práva, či trestného práva. Dodnes si spomínam na jeho prednášky, na ktoré sme vtedy chodili viacerí z katedry, aby sme sa zorientovali v rámci reformy predmetov z právnych dejín Slovenska. Pre mňa bolo obzvlášť náročné túto

matériu uchopiť, ale pri prvých rokoch na katedre mi veľmi pomohla jeho kniha Vývoj slovenského právneho poriadku. Musím povedať, že dodnes sú mi mnohé jeho interpretácie a riešenia zaujímavou pomôckou pre výučbu dejín práva. Podobných prác a štúdií má viac a hoc aj sa s jeho vedeckými názormi nemusel vždy človek stotožniť, ignorovať ich nemohol. Za všetky spomeňme aj jeho argumentačne silné príspevky k otázkam medzinárodnoprávnej kontinuity a vzťahu Rakúsko-Uhorska (a jeho subjektov) k Československu a ďalším nástupníckym štátom.

Pri spomínaní na profesora si ho budem asi navždy pamätať, ako sedával na sekretariáte katedry na stoličke, paličku mal opretú vedľa seba a rozprával sa so sekretárkou o obsahu seriálov z minulého dňa; sledoval tri naraz a medzi nimi prepínal. Podobne veselý býval pri rôznych neformálnych stretnutiach. Prvé predvianočné stretnutie som zažil v roku 2006 a konalo sa na Obchodnej ulici, po niekoľkých rokoch sa tieto predvianočné večierky rutinne konávali už na fakulte (iniciatívy sa chopila naša vtedy nová doktorandka Zuzka Illýová). S pohárom vína a s dobrým jedlom profesor rád spomínal na časy minulé. Dnes nám nezostáva, než spomínať na neho. Profesor Jozef Beňa nás opustil 6. mája 2025.

Česť jeho pamiatke!